

6163109

**ΑΙΤΙΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΩΝ
ΠΑΙΔΙΩΝ**

**ΜΕΤΕΧΩΝ ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΣ
ΤΕΤΟΣ ΑΡΓΥΡΗΣ**

**ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΓΡΑΒΑΝΗ ΕΛΙΣΑΒΕΤ**

Πτυχιακή Εργασία για την λήψη του πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία από το τμήμα της Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (ΤΕΙ) Πάτρας.

ΠΑΤΡΑ ...

ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	1814
----------------------	------

Η επιτροπή για την Έγκριση της Πτυχιακής Εργασίας

Υπογραφή.

Υπογραφή.

Υπογραφή.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σ' αυτή τη εργασία γίνεται προσπάθεια να αναλυθούν τα αίτια της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών.

Αρχικά η εργασία αναφέρεται στις διάφορες θεωρίες για την επιθετικότητα του ατόμου. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της κάθε θεωρίας, προσεγγίζουν μέσα από την δική τους επιστημονική σκοπιά τα αίτια που είναι υπεύθυνα για τη γέννηση και εκδήλωση της επιθετικότητας του ατόμου.

Στο δεύτερο σκέλος της εργασίας, αναλύονται με λεπτομερή εικόνα, τα γεννησιουργά αίτια που δημιουργούν πρόσφορες συνθήκες για την ανάπτυξη και εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών.

Πιο συγκεκριμένα οι πέντε (5) κυριότεροι παράγοντες είναι οι εξής:

- *Ατομικοί*
- *Οικογενειακοί. Στους οικογενειακούς παράγοντες, αναφέρεται εκτεταμένα η κακοποίηση του παιδιού από τους γονείς του, γιατί αποτελεί ένα από τα σοβαρότερα και πιο συχνά αίτια.*
- *Κοινωνικοί*
- *Εκπαιδευτικοί*
- *Βιολογικοί - Ψυχοπαθολογικοί*

Στο τρίτο και τελευταίο σκέλος της εργασίας παρατίθενται τα συμπεράσματα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	I
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	II
ΚΕΦΑΛΑΙΟ I.....	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	3
ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ II.....	7
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ III.....	8
ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΑΛΛΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ.....	8
1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ.....	8
2. ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ	13
2.1. ΨΥΧΟΒΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ.....	13
2.1.1. Η έννοια του S. Freud για την επιθετικότητα.....	13
2.1.2. Η θεωρία του K. Lorenz για την επιθετικότητα.....	15
2.1.3. Η θεωρία της ψυχολογίας του βάθους.....	17
2.2. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ.....	21
2.2.1. Οι θεωρίες της κοινωνικής μάθησης.....	21
2.2.2. Η σχέση επιθετικότητας και ματαίωσης.....	22
2.3. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	25
2.3.1. Σχέση επιθετικότητας και αποστέρησης.....	25
2.3.2. Η Θεωρία του Μαρξ για την επιθετικότητα.....	26

3. ΑΙΤΙΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ.....	28
3.1. ΑΤΟΜΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ.....	28
3.1.1. Προσωπικότητα.	28
3.1.2. Η μίμηση επιθετικών προτύπων.	31
3.1.3. Επίκτητοι συναισθηματικοί τραυματισμοί.....	33
3.1.4. Συνομήλικοι.	33
3.1.5. Σωματοτυπική ιδιοσυγκρασία.	35
3.2. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	37
3.2.1. Οικογένεια.	37
3.2.2. Τύποι γονέων.....	40
3.2.3. Η επιθετικότητα μεταξύ των συζύγων.....	45
3.2.4. Η κακοποίηση και παραμέληση παιδιών.	47
3.2.5. Χαρακτηριστικά γονέων που κακοποιούν - παραμελούν τα παιδιά τους.....	51
3.2.6. Οι επίπτώσεις του διαζυγίου στον ψυχικό κόσμο και συμπεριφορά των παιδιών.	56
3.2.7. Η επιθετικότητα ανάμεσα στα αδέρφια	60
3.2.8. Η τιμωρία ως μορφή επιθετικής συμπεριφοράς των Ελλήνων πατέρων προς τα παιδιά.....	61
3.2.9. Κατοικία.....	64
3.3. ΣΧΟΛΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	66
3.3.1. Σχολείο.....	66
3.3.2. Επιθετικότητα δάσκαλο προς δάσκαλο.	69
3.3.3. Επιθετικότητα από δάσκαλο προς μαθητή.	70
3.3.4. Η επιθετικότητα από μαθητή προς δάσκαλο.	72
3.3.5. Η επιθετικότητα μαθητή προς μαθητή.....	74

3.4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	77
3.4.1. Πρωτογενείς ομάδες και κοινωνικοποίηση.	77
3.4.2. Κοινωνικοποίηση και Επιθετικότητα.	79
3.4.3. Η ζωή στις σύγχρονες πόλεις.	84
3.4.4. Η επιθετικότητα και η κοινωνική τάξη των παιδιών.	85
3.4.5. Η επιθετικότητα και η κοινωνική τάξη των δασκάλων.....	86
3.4.6. Η επιθετικότητα και η κοινωνική τάξη των γονέων.	87
3.4.7. Ο ρόλος των κοινωνικών αξιών και των κανόνων για την ανάπτυξη επιθετικής συμπεριφοράς στην αγωγή.....	88
3.4.8. Μ.Μ.Ε. και Επιθετικότητα.....	92
3.5. ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΙ - ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ.....	95
3.5.1. Η νευροψυχολογία της επιθετικότητας.....	95
3.5.2. Νοητική καθυστέρηση.	96
3.5.3. Η ψυχοπαθολογία και επιθετικότητα.....	98
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	100
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	112
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	112
ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	116

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επιθετικότητα είναι ένα φαινόμενο σύνθετο με πολλές όψεις, φαινόμενο ατομικό και κοινωνικό. Παρουσιάζει μια πολυμορφία που δεν μπορεί να περιοριστεί σε καμιά ενιαία θεωρία.

Αποτελεί ένα σημείο που διασταυρώνονται ψυχολογικές και κοινωνιολογικές έννοιες. Όταν την χρησιμοποιούν οι ψυχολόγοι, ψυχίατροι και κοινωνιολόγοι, καλύπτει μια πολύ ευρεία κλίμακα ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Ο άνθρωπος από την φύση του είναι επιθετικός. Είναι γεγονός ότι είμαστε το πιο σκληρό και το πιο ανελέητο είδος, που έζησε ποτέ πάνω στη γη, και αυτό αποδεικνύετε από το πλήθος των ιστορικών ερευνών που μαρτυρούν την βαρβαρότητα του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο και γενικά πάνω σε οποιοδήποτε έμψυχο όν.

Δεν υπήρξε ποτέ κοινωνία που να μην έχει δείγματα επιθετικότητας τα παραδείγματα είναι πολλά· το αναψοκοκκινισμένο μωρό που ουρλιάζει για το μπιμπερό του φέρεται επιθετικά, το ίδιο και ο δικαστής που επιβάλλει μια ποινή τριάντα χρόνων για κλοπή. Ο δεσμοφύλακας που βασανίζει σε ένα στρατόπεδο συγκεντρώσεις δρα, ολοφάνερα επιθετικά. Η απογοητευμένη σύζυγος που κακοποιεί τα παιδιά της και απειλεί ότι θα αυτοκτονήσει ενεργεί και αυτή επιθετικά.

Είναι φανερό ότι ο άνθρωπος χωρίς την επιθετικότητα θα ήταν πιο ανίκανος να κατευθύνει την πορεία της ζωής του και να επιδράσει πάνω στο γύρω κόσμο. Δεν θα είχε τη δυνατότητα να επικρατήσει και να επιτύχει τη σημερινή του επικράτηση, δεν θα είχε επιζήσει καν σαν είδος, αν δεν ήταν "τροικισμένος" με επιθετικότητα.

Είναι γεγονός ότι οι ιδιότητες που οδήγησαν την ανθρωπότητα στην σημερινή εκπληκτική επιτυχία, είναι αυτές που απειλούν σήμερα να τον αφανίσουν. Η τάση να υπόταση και να καταστρέφει κάθε τι που βρίσκεται μπροστά στο δρόμο του μπορεί να έχει σαν συνέπεια την ολοκληρωτική καταστροφή του ίδιου του είδους του, αλλά και ολοκλήρου του κόσμου.

Στην συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία γίνεται προσπάθεια να ανιχνευθούν τα αίτια της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών. Πολλές έρευνες έχουν κατευθυνθεί προς το θέμα αυτό, και είναι πολλά τα συμπεράσματα και τα πορίσματα, που διαπιστώθηκαν, και δικαιολογούν την επίδραση των αιτιολογικών παραγόντων στη διαμόρφωση επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών.

Για να αντιμετωπίσουμε σωστά την επιθετικότητά μας, έχει μεγάλη σημασία να γνωρίσουμε πολλά γι' αυτήν. Τι είναι π.χ. επιθετικότητα; Ποια είναι τα γεννησιουργά αίτια που κάνουν τον ανήλικο επιθετικό;

Όλα αυτά τα ερωτήματα θα απαντηθούν διεξοδικά με τη μελέτη της συγκεκριμένης εργασίας.

ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Ο σκοπός της συγκεκριμένης μελέτης είναι να ανεβρεθούν τα αίτια γέννησης της επιθετικότητας. Να εξακριβωθούν αυτοί οι παράγοντες που δημιουργούν πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη και διαμόρφωση της επιθετικής συμπεριφοράς στα παιδιά.

Να δοθούν πληροφορίες και συμπεράσματα που θα πηγάζουν από πορίσματα της ψυχολογίας (Γενικής, Παιδαγωγικής, Κοινωνικής, Κλινικής, Ψυχαναλυτικής) και κοινωνιολογίας.

ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ

Ο όρος επιθετικότητα.

Κατά τον F. Merz (1965) «Η επιθετικότητα περιλαμβάνει εκείνους τους τρόπους συμπεριφοράς με τους οποίους στοχεύετε η άμεση ή έμμεση βλάβη ενός ατόμου και τις περισσότερες φορές ενός συντρόφου του είδους» (B. Βουϊδάσκη «Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο», 1987, σελ. 20).

Ο J. Dollard 1973 κ.α. δίνουν τον εξής ορισμό: «Με τον όρο επιθετικότητα χαρακτηρίζεται κάθε συμπεριφορά της οποίας τελικός σκοπός (goal response) είναι ο τραυματισμός του προσώπου, εναντίον του οποίου αυτή κατευθύνεται», (B. Βουϊδάσκη, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, σελ. 20).

Ο J. Drever χαρακτηρίζει ότι επιθετικότητα είναι ένα γενικό χαρακτηριστικό γνώρισμα μιας εχθρικής συμπεριφοράς (π.χ. επίθεσης) ενός ανθρώπου ή ατόμου (ακόμα και στα ζώα). Συχνά επίσης είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα μιας αντίθετης συμπεριφοράς ή ακόμα μιας λιγότερης ή περισσότερης εχθρικής διάθεσης εναντίον των συνανθρώπων (B. Βουϊδάσκη Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, σελ. 20).

Ο όρος ανήλικος.

Σύμφωνα με τον Έλληνα νομοθέτη Κ. Σπινέλλη, Αστυνομία και Ανήλικοι, 1989, η ανηλικότητα περιλαμβάνει τις ηλικίες 7-17 ετών, τα άτομα 7-17 ετών θεωρούνται «παιδιά», εκείνα που είναι 13-17 «έφηβοι» και 18-21 «μετέφηβοι». Το άρθρο 121 του ποινικού κώδικα ορίζει τους ανήλικους άτομα που διατρέχουν το 7^ο έτος της ηλικίας τους έως το 17^ο

έτος της ηλικίας τους συμπληρωμένο. Από αυτούς όσοι έχουν συμπληρωμένο το 12^ο έτος της ηλικίας τους ονομάζονται «παιδιά», οι υπόλοιποι έφηβοι (Φ. Παππαγιάννη, Εισαγωγή στο Δίκαιο, 1989).

Προσωπικότητα.

«Το σύνολο των χαρακτηριστικών ιδιοτήτων και τρόπων συμπεριφοράς ενός ατόμου, όπως εκδηλώνονται στη σχέση του με το περιβάλλον» (Α. Χουντουμάδη - Λ. Πατεράκη, Σύντομο ερμηνευτικό λεξικό ψυχολογικών όρων, 1983, σελ. 253).

Συμπεριφορά.

«Η σταθερή προδιάθεση ενός ατόμου, απέναντι σε μια κατηγορία ατόμων, αντικειμένων ή καταστάσεων, που καθορίζει τις αντιδράσεις του και διαμορφώνεται από τις εμπειρίες με το περιβάλλον (Α. Χουντουμάδη - Λ. Πατεράκη, Σύντομο ερμηνευτικό λεξικό ψυχολογικών όρων, 1983, σελ. 36).

Ματαίωση.

«Ματαίωση σημαίνει τόσο «απάρνηση, άρνηση, αποποίηση» όσο επίσης και «επιβράνδυση» (συνειδητή) «απογοήτευση» και σύμφωνα με τη θεωρία που αποδίδει σε αυτή τα αίτια της επιθετικότητας, σημαίνει παρεμπόδιση ικανοποίησης πρωταρχικών ανθρώπινων ορμών» (Β. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, σελ. 42).

Διαζύγιο.

Σύμφωνα με τους Τεγόπουλος - Φυτράκης, Ελληνικό Λεξικό, 1993, διαζύγιο σημαίνει η διάλυση ενός γάμου με δικαστική απόφαση.

Κοινωνικοποίηση.

«Η διαδικασία με την οποία μαθαίνει ένα άτομο να προσαρμόζεται στην ομάδα αποκτώντας την κοινωνική συμπεριφορά που εγκρίνει η ομάδα ονομάζεται κοινωνικοποίηση» (Τεγόπουλος - Φυτράκης, Ελληνικό Λεξικό, 1993, σελ. 384).

Η κακοποίηση - παραμέληση παιδιών.

Ο σύγχρονος ορισμός της κακοποίησης και παραμέλησης των παιδιών περιλαμβάνει τη σωματική κακοποίηση και παραμέληση, τη σεξουαλική κακοποίηση και την ψυχολογική κακοποίηση.

Ο R. Heifer, Review of the literature on the presentation of child abuse and neglects, 1982 δίνει τον εξής ορισμό: κακοποίηση θεωρείται κάθε συναλλαγή ή έλλειψη συναλλαγής ανάμεσα σε ένα παιδί και ένα άτομο που το φροντίζει, που καταλήγει σε μη τυχαία βλάβη στη σωματική κατάσταση ή / και αναπτυξιακή διαδικασία του παιδιού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία είναι μια βιβλιογραφική μελέτη που ερευνά τα αίτια της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών. Για την ανεύρεση του βιβλιογραφικού υλικού επισκέφθηκα της εξής βιβλιοθήκες:

- Δημοτική βιβλιοθήκη Πατρών.
- Κεντρική βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Πατρών.
- Κεντρική βιβλιοθήκη του Τ.Ε.Ι. Πατρών.

Τα στοιχεία της μελέτης αντλήθηκαν από πηγές ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας.

Στο τέλος της πτυχιακής εργασίας, παρατίθενται τα συμπεράσματα, που βγαίνουν από την ανασκόπηση άλλων μελετών και συγγραμμάτων, σχετικά με τα αίτια της επιθετικής συμπεριφοράς των ανηλίκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΑΛΛΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ.

1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Η επιθετικότητα είναι ένα χαρακτηριστικό του ανθρώπινου είδους, που δεν έλειψε ποτέ από καμιά κοινωνία και έχει παίξει σημαντικό ρόλο στην ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού.

Όπως παρατηρεί η Άγκνες Χέλερ στο βιβλίο της *Ένστικτο και επιθετικότητα*, 1981, η ύπαρξη επιθετικότητας αποδεικνύεται στις πρωτόγονες κοινωνίες από τις ανακαλύψεις ανθρωπολόγων και ερευνητών:

1. Τα κρανία των Αυστραλοπιθήκων που ανακαλύφθηκαν στους τάφους δείχνουν συχνά πληγές που προέρχονται από εργαλεία.
2. Το εύρημα στο σπήλαιο του KRAINA (Κροατία) δείχνει ότι οι άνθρωποι του Νεάντερταλ χρησίμευαν για τροφή σε γεύματα κανιβάλων.
3. Ακόμη και στην σημερινή εποχή συναντάμε ίχνη κανιβαλισμού στις πρωτόγονες φυλές. Οι Νταλικάκ, φυλή της Πολυνησίας, ήταν μέχρι λίγα χρόνια πριν ανθρωποφάγοι.

Επίσης, «Οι Σπαρτιάτες στην αρχαιότητα είχαν ένα νόμο που καθιέρωσε ως θεσμό την «κρυπτεία». Ήταν ένα δικαίωμα και συγχρόνως καθήκον που είχαν όλοι οι ελεύθεροι νέοι, οι οποίοι όφειλαν, να είναι λαμπροί μαχητές. Σύμφωνα με το νόμο της «κρυπτείας» οι Έφοροι κατά χρονικά διαστήματα (από καιρό σε καιρό) έστελναν στην ύπαιθρο τους ελεύθερους νέους οπλισμένους με μαχαίρι και εφοδιασμένους με μερικά

τρόφιμα και τους έδιναν την εντολή να σκοτώσουν δούλους ελεύθερα και χωρίς καμία αιτία. Την ημέρα οι νέοι ήταν κρυμμένοι και το βράδυ έκαναν αιφνιδιαστική επίθεση κατά των άοπλων Ειλώτων. Όσους περισσότερους σκότωνε ο καθένας, τόσο πιο άξιο των θεωρούσαν. Επρόκειτο δηλαδή για φόνο εν ψυχρό, ύπουλο εκτελεσμένο με μεγάλη ψυχραιμία και μάλιστα χωρίς κανένα φταίξιμο του θύματος.

Ο φόνος δε αυτός ήταν όχι μόνο νομικός, αλλά και αιτία θαυμασμού και εκτίμησης.

Η Σπάρτη στην αρχαιότητα είχε καθιερώσει την επιθετική συμπεριφορά των νεαρών πολεμιστών προς τους Είλωτες ως κοινωνική αξία που συμβόλιζε ανδρειοσύνη, δύναμη και υποταγή στους νόμους, καλύπτοντας έντεχνα την ανομία τους, με την δικαιολογία, της προστασίας του κράτους της Σπάρτης, από τον ολοένα αυξανόμενο αριθμό των Ειλώτων.

Στην αρχαία Ελλάδα ευρύτερα, η ελληνική κοινωνία είχε τη μορφή «γένους» δηλαδή οικογένειας. Τα «γένη» αποτελούνταν από μεγάλες οικογένειες οι οποίες είχαν συχνά μεταξύ τους διενέξεις και πολεμικές συγκρούσεις, που χαρακτηρίζονταν από εγκλήματα όπως ανθρωποκτονίες και κλοπές.

Η ανθρωποκτονία αρχικά έπρεπε να ξεπληρωθεί με αίμα, που στη συνέχεια και αυτή έπρεπε να ξεπληρωθεί με αίμα, συνεχώς και χωρίς τέλος. Η εκδίκηση και αντεκδίκηση ήταν καθήκον της οικογένειας, και δημιουργούνταν έτσι, χρόνιες βεντέτες, που αναπαρήγαγαν την επιθετικότητα και το μίσος μεταξύ των γενεών». (Μαραγκοπούλου - Γιωτοπούλου, *Το έγκλημα - Η εγκληματολογία*, 1984, σελ. 21 - 22).

Ο Ι. Φρατζεσκάκης στο βιβλίο του, *Αντικοινωνική συμπεριφορά των νέων*, 1987, αναφέρει ότι η πρώτη οργανωμένη μορφή νεανικής

επιθετικότητας εμφανίστηκε στην Αγγλία με το κίνημα των Teddy boys και πολύ γρήγορα εξαπλώθηκαν σε άλλες χώρες, παίρνοντας διάφορα κάθε φορά ονόματα. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των Teddy boys υπήρξε η ηλικία του (14 - 20 χρονών περίπου) η εξωτερική τους εμφάνιση (μαύρο δερμάτινο σακάκι και μπλού - τζιν παντελόνι) και φύλο τους αρσενικό (δεν αναφέρθηκαν ποτέ γυναίκες). Μέσω διαφόρων ενεργειών όπως ενδεικτικές και θορυβώδεις εκδηλώσεις, προσπάθησαν να εκφράσουν την αντίθεση τους σε κάποια κοινωνικά πρότυπα συμπεριφοράς και διαβίωσης, όπου σύντομα κατέληξαν σε μια ιδιόμορφη επιθετική συμπεριφορά που αποδείχτηκε ιδιαίτερα ενοχλητική για το κοινωνικό σύνολο, όπως εξυβρίσεις, σωματικές βλάβες, φθορές ξένης ιδιοκτησίας κ.τ.λ.

Το φαινόμενο του τέντι μπόι εμφανίστηκε στην Ελλάδα τη δεκαετία του 60' σε πιο ήπια μορφή.

Ιδιαίτερα σοβαρή από άποψη επιθετικής συμπεριφοράς εμφανίζεται η ύπαρξη συμμοριών νέων στις μεγαλουπόλεις της Αμερικής αλλά και της Ευρώπης. Χαρακτηριστικά τους είναι η ιεραρχική τους δόμηση, ο αποκλεισμός των γυναικών και ο ανταγωνισμός μεταξύ τους που συχνά κατέληγε σε αλληλοεξόντωση.

Στην δεκαετία του 70' εμφανίζεται στην Αγγλία το κίνημα των Punks (Punks = αλήτης) που ήταν συνδεδεμένοι με ένα συγκεκριμένο είδος μουσικής. Το κίνημα αυτό, παρουσίαζε αυξημένη επιθετικότητα χωρίς ιδιαίτερη τυπική εγκληματικότητα. Έγινε πασίγνωστο χάρη στον αυτοσαρκασμό του, τους στίχους των τραγουδιών και τη μουσική, καθώς και το ιδιαίτερο ντύσιμο, (εκκεντρικά ρούχα και χτενίσματα).

Παραπλήσιο είναι το φαινόμενο των λεγόμενων "ροκάδων". Το συγκεκριμένο φαινόμενο από άποψη επιθετικής συμπεριφοράς

περιλαμβάνει, φθορές ξένης ιδιοκτησίας, σωματικές βλάβες σε βάρος τρίτων ή αστυνομικών, πραγματοποιούμενων κυρίως μετά το τέλος μουσικών συναυλιών.

Την ίδια περίοδο εμφανίστηκε στην Αγγλία το φαινόμενο του «χουλιγκανισμού» δηλαδή της βίας στα γήπεδα. Χαρακτηριστική τους εμφάνιση, η παραφορτωμένη πολλές φορές από σημαϊάκια, σήματα, κασκόλ και αυτοκόλλητα, φανατισμένοι οπαδοί των ομάδων τους, έχουν ιδιόρρυθμη και επιθετική συμπεριφορά μέσα και έξω από το γήπεδο, προκαλώντας φθορές σε ξένη ιδιοκτησία, βία προς άλλους φιλάθλους αντίπαλων ομάδων, υποβιβάζοντας έτσι τον αθλητισμό σε πεδία μαχών και συγκρούσεων.

Τέλος καυτό, και πάντα επίκαιρο παρουσιάζεται το πρόβλημα της σύγκρουσης ομάδων αναρχικών νέων με την έννομη τάξη. Το ιδεολογικό τους υπόβαθρο στηρίζεται στην αμφισβήτηση των κατεστημένων πολιτικών και κοινωνικών αξιών, έχοντας ως όραμα μια κοινωνία χωρίς νόμους και περιορισμούς.

Όπως συμπεραίνουμε από τα παραπάνω και διαπιστώνεται και από άλλες έρευνες ο όρος επιθετικότητα, διαχρονικά, στις διάφορες χώρες και κοινωνίες έχει πολύ διαφορετική σημασία.

Πολλοί ερευνητές θεωρούν τον όρο επιθετικότητα πολύ γενικό και αόριστο και για αυτό προτείνουν να μην χρησιμοποιείται και ως επιστημονικός όρος και να γίνεται μια περιγραφή της συμπεριφοράς κατά την οποία να επισημαίνετε κατά πόσο υπάρχει ηθελημένη καταστροφική και αρνητική διάθεση ή λανθάνουσα αρνητική στάση.

Άλλοι πάλι, ερευνητές προσπάθησαν να ορίσουν την επιθετικότητα και θεωρούν ότι κατά την επιθετική πράξη υπάρχει ζημιά, καταστροφή,

τραυματισμοί και εξαφάνιση ενός οργανισμού ή ενός υποκατάστατου του οργανισμού.

Μια επιθετική συμπεριφορά μπορεί είναι φανερή (λεκτική ή σωματική) ή μπορεί να είναι καλυμμένη. Μπορεί να είναι θετική δηλαδή πολιτισμικά επιτρεπτή, ή αρνητική δηλαδή ανεπίτρεπτη πολιτισμικά.

2. ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

2.1. ΨΥΧΟΒΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

Πρόκειται για βιολογική και ψυχαναλυτική άποψη κατά την οποία η επιθετικότητα θεωρείται ως κληρονομούμενη (έμφυτη ορμή).

Υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως επιθετικός, και επειδή είναι έμφυχο ον υπάρχει σε αυτό εγγενής και βιολογική ορμή για επίθεση.

Ο Άγγλος φιλόσοφος Thomas Hobbes, (Δ. Γεωργιάς, Κοινωνική Ψυχολογία, 1984) χαρακτηρίζει τον άνθρωπο - homo homini lupus - λύκο, δηλαδή ότι είναι εκ φύσεως ένα σκληρό και κακό ζώο χωρίς συμπόνια για τον συνάνθρωπο του.

2.1.1. Η έννοια του S. Freud για την επιθετικότητα.

Ο *Erich Fromm* στο βιβλίο του, *Η Ανατομία της Ανθρώπινης Καταστροφικότητας*, 1972, αναφέρει ότι ο *S. Freud* διαφοροποιήθηκε από τους παλαιότερους ενστικτωδιστές και ιδιαίτερα από τον *Mc. Dougall* υποστηρίζοντας ότι τα «ένστικτα» χωρίζονται σε δυο κατηγορίες - τα σεξουαλικά ένστικτα και το ένστικτο της αυτοσυντήρησης. Απ' αυτήν την άποψη η θεωρία του *S. Freud* μπορεί να χαρακτηριστεί σαν τελευταίο βήμα στην εξέλιξη της θεωρίας των ενστίκτων.

Ο *S. Freud* (*E. Fromm*, *Η Ανατομία της Ανθρώπινης Καταστροφικότητας*, 1972) πίστευε, πως οι δύο δυνάμεις που εξουσιάζουν τον άνθρωπο ήταν η σεξουαλικότητα (*libido*) και το ένστικτο της αυτοσυντήρησης, προσέχοντας λιγότερο το φαινόμενο της επιθετικότητας.

Σχετικά με την προέλευση της σεξουαλικότητας ο *S. Freud* είχε την γνώμη πως «Το σεξουαλικό ένστικτο γεννιέται μαζί με τον άνθρωπο, πως

το βρέφος έχει σεξουαλικές επιθυμίες» (N. Γαλανός, Το τέλος της Κοινωνιολογίας του σεξ, 1977, σελ.67).

Από αυτή την αφετηρία ξεκίνησε να διασαφηνίσει τις επιθετικές τάσεις στην παιδική σεξουαλικότητα.

Ο S. Freud, (E. Fromm, Η Ανατομία της Ανθρώπινης Καταστροφικότητας, 1972), σε όλα σχεδόν τα στάδια της επιθετικότητας απέδωσε σαδιστικές και επιθετικές τάσεις. Παραδέχεται πως και στην πλήρως ανεπτυγμένη σεξουαλικότητα υπάρχει μια πρόσμιξη από επιθετικότητα, προδιάθεση για υπερνίκηση, που η βιολογική της σημασία βρίσκεται στην αναγκαιότητα να υπερνικήσει την αντίσταση του αντικειμένου της σεξουαλικότητας.

Από τη δεκαετία του 20' αυτή η εικόνα άλλαξε ολότελα. Στο βιβλίο του, Έχω και το id (1923) και στα τελευταία του έργα πρότεινε μια καινούργια διχοτόμηση, ανάμεσα στο ένστικτο της ζωής (έρωτα) και το ένστικτο του θανάτου. Ο S. Freud (1930) παρουσίασε την καινούργια του θεωρία με τα παρακάτω λόγια :

«Ξεκινώντας από τους συλλογισμούς σχετικά με την αρχή της ζωής και από βιολογικούς παραλληλισμούς έβγαλα το συμπέρασμα ότι εκτός από το ένστικτο για την αυτοσυντήρηση για την ανθρώπινη ύπαρξη πρέπει να υπάρχει ένα άλλο αντίθετο, ένστικτο, που προσπαθεί να διαλύσει αυτές τις ενότητες, και να της επαναφέρει στη πρωτόγονη ανόργανη κατάστασή τους. Δηλαδή στον έρωτα υπήρχε το ένστικτο του θανάτου» (E. Fromm, Η Ανατομία της Ανθρώπινης Καταστροφικότητας, 1972, σελ. 42).

Ο S. Freud (Fromm, Η Ανατομία της Ανθρώπινης Καταστροφικότητας, 1972). υποστήριξε ότι και τα δύο αυτά ένστικτα δρουν αντίθετα και συγχρόνως συνεργάζονται. Έτσι διατηρείται η ζωή και

τα δύο συνυπάρχουν σε κάθε άνθρωπο, και ο θάνατος εμφανίζεται όταν οι ορμές της ζωής δεν έχουν να αντιτάξουν τίποτα πλέον στις ορμές του θανάτου. Παρά το γεγονός ότι η «δυναμική θεωρία» άσκησε μεγάλη επιρροή στο S. Freud που τελικά όπως έλεγε δεν μπορούσε να σκέφτεται διαφορετικά αργότερα υποστήριξε πως η επιθετικότητα προέρχεται από την ορμή του θανάτου. Πίστευε δηλαδή ότι το ένστικτο του θανάτου μέλλει τελικά να επικρατήσει, αφού όλοι πεθαίνουμε. Όμως όσο διαρκεί η ζωή η φυσική του έκφραση εμποδίζεται.

Ο S. Freud ανέφερε ότι το ένστικτο του θανάτου αποτελεί μια αυτοκαταστροφική ορμή, αφού στρέφεται ενάντια του ίδιου του οργανισμού καθώς επίσης στρέφεται και προς τα έξω προκαλώντας καταστροφή σε άλλα άτομα. Όταν το ένστικτο του θανάτου αναμιχθεί με την σεξουαλικότητα σε ποιο ακίνδυνες και ήπιες παρορμήσεις που εκφράζονται στον σαδισμό και τον μαζοχισμό.

Ο E. Fromm στο ίδιο του το βιβλίο αναφέρει ότι από τη θεωρία του S. Freud συμπεραίνουμε για την επιθετικότητα ότι δεν εμφανίζεται ουσιαστικά από την αντίδραση σε διάφορα ερεθίσματα αλλά αποτελεί μια παρόρμηση που είναι ριζωμένη στην ιδιοσυγκρασία του ανθρώπινου οργανισμού.

2.1.2. Η θεωρία του K. Lorenz για την επιθετικότητα.

Το βιβλίο του K. Lorenz, Zur Naturgeschichte der Aggression, 1966, έγινε λίγο μετά από την έκδοση του από τα ποιο πολυδιαβασμένα και πολυσυζητημένα βιβλία στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας.

Για το K. Lorenz όπως και για τον S. Freud η επιθετικότητα είναι ένα ένστικτο που τρέφεται από μία αστείρευτη πηγή ενέργειας και δεν αποτελεί αναγκαία το αποτέλεσμα μιας αντίδρασης σε εξωτερικά

ερεθίσματα. Ο K. Lorenz, (Fromm, Η Ανατομία της Ανθρώπινης Καταστροφικότητας, 1972), υποστηρίζει πως η ενέργεια που προορίζεται για μια ενστικτώδη ενέργεια, συσσωρεύεται αδιάκοπα στα νευρικά κέντρα, που σχετίζονται μ' αυτόν τον τύπο συμπεριφοράς και όταν έχει πια συσσωρευτεί αρκετή ενέργεια θα συμβεί μια έκρηξη, ακόμη και όταν δεν υπάρχει ερέθισμα. Παρόλο αυτά τόσο ο άνθρωπος όσο και τα ζώα βρίσκουν ερεθίσματα για να εκτονώσουν αυτή τη συμπιεσμένη ενέργεια της ορμής. Ο Lorenz (Fromm, Η ανατομία της Ανθρώπινης Καταστροφικότητας, 1972) ακολουθώντας τα παραδείγματα του W. Craig ονόμασε αυτή τη συμπεριφορά «παρορμητική». Ο άνθρωπος υποστηρίζει δημιουργεί πολιτικά κόμματα για να απελευθερώσει τη συμπιεσμένη ενέργεια ενώ στην πραγματικότητα τα πολιτικά κόμματα κάθ' αυτό δεν είναι η αιτία της επιθετικότητας. Ωστόσο όταν δεν υπάρχει κάποιο ερέθισμα η συσσωρευμένη ενέργεια της επιθετικής ορμής είναι τόσο μεγάλη που θα εκραγεί και θα εκτονωθεί χωρίς να υπάρχει κάποιο εξωτερικό ερέθισμα.

Έτσι ο Lorenz, 1966, (Fromm, Η Ανατομία της Ανθρώπινης Καταστροφικότητας, 1972), υποστηρίζει ότι η επιθετικότητα είναι «έμφυτη» εσωτερική διέγερση που θα εκτονωθεί όσο και αν είναι ακατάλληλο το εξωτερικό ερέθισμα.

Συνεχίζοντας την θεωρία του υποστηρίζει πως η επιθετικότητα ανάμεσα στα μέλη του ίδιου είδους βοηθάει στην επιβίωση του είδους, αφού αραιώνονται τα άτομα του ίδιου είδους μέσα στο διαθέσιμο φυσικό τους περιβάλλον, με την επιλογή του «καλύτερου ανθρώπου» και με την καθιέρωση μιας καινούργιας τάξης πραγμάτων.

Συμπεραίνουμε ότι ο K. Lorenz με τα καινούρια δεδομένα που παρουσίασε για τη επιθετικότητα και σε συνδυασμό με τη θεωρία του S.

Freud, ενίσχυσε την άποψη ότι η επιθετικότητα είναι έμφυτη (χαρακτηριστικό των ανθρώπων και των ζώων) και εξυπηρετεί τη ζωή, την επιβίωση του ατόμου και του είδους.

2.1.3. Η θεωρία της ψυχολογίας του βάθους.

Η θεωρία του A. Adler σχετικά με την επιθετικότητα.

Ο Β. Βουϊδάσκης στο βιβλίο του, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, αναφέρει ότι:

Ο A.Adler υπήρξε ο πρώτος εκπρόσωπος της ψυχολογίας του βάθους που ασχολήθηκε με τη επιθετικότητα, δημοσιεύοντας το έτος (1908) το σχετικό άρθρο με το τίτλο «Η επιθετική ορμή στη ζωή και στη νεύρωση».

Σύμφωνα με A. Adler, (Β. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987), δεν υπάρχει απόδειξη, ότι οι ιδιότητες του χαρακτήρα και η ενδοανθρώπινη επιθετική συμπεριφορά είναι έμφυτη και μεταβιβάζονται κληρονομικά. Υποστηρίζει ότι οι ιδιότητες του χαρακτήρα και η επιθετική συμπεριφορά, αποκτούνται στα πρώτα πέντε χρόνια της ζωής του παιδιού και καθορίζουν την εξελικτική πορεία της μετέπειτα ζωής του ανθρώπου. Αυτό το ονομάζει, το ασυνείδητο «σχέδιο ζωής» (στυλ ζωής). Το «σχέδιο ζωής», που όπως είπαμε διαμορφώνεται στα πέντε πρώτα χρόνια της ζωής, θεμελιώνεται πάνω στη γνώμη του ατόμου για τον εαυτό του και το περιβάλλον του. Σ' αυτή ακριβώς τη χρονική περίοδο το παιδί πειραματίζεται μέσα στο περιβάλλον που ζει και διαμορφώνει τη στάση του απέναντι στα προβλήματα της ζωής. Αυτή η τοποθέτηση του ατόμου απέναντι στην ίδια του τη ζωή περιέχει πάντα κάτι το επιθετικό, πράγμα που εκλαμβάνεται σαν προσπάθεια για τη κατάκτηση και επιβολή. Κι αυτό εκδηλώνεται

αμέσως μετά την γέννησή του, με μια βασική τάση για να πετύχει τη ικανοποίηση των ορμών του με αγώνα π.χ. με κλάματα, με φωνές και λίγο αργότερα με την πτώση του στο έδαφος, με λίγα λόγια με μια στάση, που χαρακτηρίζεται από τον A. Adler σαν εχθρική. Αυτό το γνώρισμα τον οδήγησε στην αποδοχή της ύπαρξης μιας επιθετικής ορμής στο παιδί. Αυτή η επιθετική ορμή μπορεί να συγκρούεται από τη μια μεριά με της άλλες ορμές και από την άλλη μπορεί να αυξηθεί πολύ, κάτω από την επίδραση οργανικών ή περιβαντολλογικών αιτίων και να οδηγήσει τελικά σε παθολογικές καταστάσεις, όπως την ψύχωση, τη νεύρωση κ.λ.π.

Κατά την άποψη του A. Adler, (B. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987), άνθρωποι με επιθετική συμπεριφορά ανήκουν στην κατηγορία εκείνη, που σαν παιδιά, κατά τα πέντε χρόνια της ζωής τους, δοκίμασαν τέτοιες τραυματικές καταστάσεις, που τους άφησαν μόνιμες καταστρεπτικές εντυπώσεις. Και αυτές εξαρτώνται λιγότερο από μεμονωμένα δραματικά βιώματα και περισσότερο από συνεχείς τρόπους συμπεριφοράς, τέτοιους που φέρνουν το παιδί αντιμέτωπο με τους γονείς του και πολλές φορές και τους ίδιους τους γονείς μεταξύ τους εξ αιτίας του παιδιού. Για παράδειγμα όταν τα παιδιά βρίσκονται ανάμεσα στον ανταγωνισμό των γονιών τους γίνονται πολύ επιδέξια στο να τους παρακινούν τον έναν εναντίον του άλλου. Έτσι εκδηλώνεται ένας ανταγωνισμός για το ποιος μπορεί να «κυβερνήσει» το παιδί καλύτερα ή να το «παραχαϊδέψει» περισσότερο ή να πάρει το παιδί με το δικό του μέρος.

Κι αυτή η συμπεριφορά των γονιών δημιουργεί μια τέτοια σχέση με τα παιδιά τους που είναι αποφασιστική για την εξέλιξή τους. Η σκληρότητα, η υπερπροστασία, η άνιση μεταχείριση των γονιών προς τα παιδιά, η σχέση μεταξύ των αδελφών, είναι κατά των A. Adler, (B.

Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987), σημαντικοί παράγοντες για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού. Ιδιαίτερα κατά την διαδικασία της αγωγής οι δύο διαμετρικά αντίθετοι πόλοι - σκληρότητα και υπερπροστασία - είναι τα πιο ολέθρια μέσα για την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού. Και τα δύο είναι τρόποι έκφρασης μια αυταρχικής συμπεριφοράς, με τους οποίους οι γονείς κάνουν το παιδί να υπηρετεί το δικό τους θέλημα, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται οι καταστρεπτικές εντυπώσεις που αναφέραμε.

Η υπερπροστασία απομακρύνει την πειθαρχία, ενώ η σκληρότητα συνοδεύεται από την βία. Η υπερβολική πειθαρχία και η εξάρτηση του παιδιού είναι οι ασυνείδητοι σκοποί τους οποίους οι γονείς επιθυμούν να πετύχουν μ' αυτούς τους τρόπους.

Όπως αναφέραμε όμως παραπάνω, το παιδί εκδηλώνει τάσεις επικράτησης και ανεξαρτησίας οι οποίες εξελίσσονται κάτω από την επίδραση του συναισθήματος κατωτερότητας. Όταν αυτές οι φυσιολογικές τάσεις καταπιέζονται τότε δημιουργούν στο παιδί επιθετική συμπεριφορά.

Η σχέση αμοιβαιότητας ανάμεσα στην εξάρτηση και την επιθετικότητα είναι ένας παράγοντας που εξηγεί το μεγαλύτερο μέρος της επιθετικότητας του ανθρώπινου είδους.

Τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς του παιδιού, που ανατράφηκε αυστηρά και ελαφρά είναι συχνά η επιθετικότητα, η αγωνία, η αυτοαμφιβολία, η άρνηση κ.λ.π.

Ο Α. Adler, (Β. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987), χαρακτηρίζει την υπερπροστασία σαν το πιο βαρύ και με μεγάλες συνέπειες παιδαγωγικό σφάλμα. Το υπερπροστατευόμενο και παραχαϊδεμένο παιδί προσπαθεί

πάντοτε να θέτει τους άλλους στην υπηρεσία του. Είναι ευάλωτο, δείχνει ανυπομονησία, έλλειψη καρτερίας, τάση για εκρήξεις θυμού, γίνεται «αχόρταγο» πλάσμα και πολλές φορές τύραννο για τους άλλους. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά περιέχουν στοιχεία επιθετικής συμπεριφοράς.

Και οι δύο παιδαγωγικοί τρόποι προκαλούν στο παιδί νευρωτικούς τρόπους συμπεριφοράς.

Ο Α. Adler αναγνωρίζει τρεις μορφές εμφάνισης της επιθετικής ορμής, (Β. Βουϊδάσκης Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987).

1. **Καθαρή μορφή,** που εκδηλώνεται με: χτυπήματα, διαπληκτισμούς, αγώνες, αποτρόπαιες πράξεις και σαν εξευγενισμένη μορφή εκδηλώνεται στον αθλητισμό, στον συναγωνισμό, στον πόλεμο, στην επιθυμία για κυριαρχία και σε κοινωνικούς, πολιτικούς, φυλετικούς αγώνες κ.λ.π.
2. **Επιστροφή εναντίον του ιδίου του ατόμου,** με χαρακτηριστικά την ταπεινοφροσύνη, την δουλοπρέπεια, την υποταγή, το μαζοχισμό που φτάνει μέχρι την αυτοκτονία.
3. **Διαστροφή στο αντίθετο,** με χαρακτηριστικά την συμπάθεια, την ευσπλαχνία, τον αλtruισμό, την συμπόνια στη δυστυχία των άλλων κ.λ.π.

2.2. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

Ο κύριος λόγος του διαχωρισμού μεταξύ των «ψυχοβιολογικών» και «Ψυχολογικών» θεωριών ήταν η εμφάνιση των «Ψυχοβιολογικών» θεωριών στο ρόλο του ενστίκτου. Όπως αναφέρει ο Δ. Γεωργιάς στο βιβλίο του, Στοιχεία Κοινωνικής Ψυχολογίας, 1984, οι ψυχολογικές θεωρίες δεν αμφισβητούν το βιοχημικό ή το νευρολογικό υπόβαθρο της επιθετικότητας. Αντίθετα ορισμένοι μελετητές έχουν μελετήσει προσεκτικά την πλευρά αυτή του φαινομένου της επιθετικότητας. Απλώς οι ψυχολογικές θεωρίες παρουσιάζουν την κοινή άποψη ότι η επιθετικότητα δεν είναι ένα ένστικτο του ανθρώπου και μαθαίνεται με κάποιο τρόπο από τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ του ανθρώπου και του περιβάλλοντος.

2.2.1. Οι θεωρίες της κοινωνικής μάθησης.

B. Βουϊδάσκης στο βιβλίο του, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, αναφέρει ότι οι σπουδαιότεροι εκπρόσωποι της θεωρίας που υποστηρίζει πως η επιθετικότητα είναι αποτέλεσμα της μάθησης είναι ο A Bandura και ο R. Walters. Οι ερευνητές προσπάθησαν να αποδείξουν την σημασία του πρότυπου συμπεριφοράς για την εκμάθηση διαφόρων τρόπων συμπεριφοράς, και ιδιαίτερα επιθετικών. Αυτή τους η θεωρία ονομάστηκε «μάθηση με παρατήρηση», «μάθηση με μίμηση» και «μάθηση με ταύτιση» και απέκτησε πολλούς οπαδούς. Ο A. Bandura και ο R. Walters πραγματοποιούν με τους συνεργάτες τους πολυάριθμα εργαστηριακά πειράματα στα οποία τα πειραματικά τους πρόσωπα ήταν κυρίως παιδιά. Οι ερευνητές συμπέραναν ότι υπάρχουν ορισμένοι παράγοντες που επηρεάζουν αποφασιστικά την διαδικασία μίμησης. Υπάρχουν μοντέλα τα οποία ασκούν μεγαλύτερη επιρροή και πιο αγαπητά από τα άλλα, γιατί τα

χαρακτηριστικά τους προκαλούν μεγαλύτερη προσοχή. Σ' αυτά τα γνωρίσματα ανήκουν το μέγεθος του σώματος (ύψος, δύναμη, η ζωηρότητα, το κύρος, η αξία της είδησης πληροφορία) που μεταδίδουν, η φιλικότητα του μοντέλου προσώπου. Επίσης άλλα γνωρίσματα τα οποία επηρεάζουν τις στάσεις και τους τρόπους συμπεριφοράς του παρατηρητή είναι η ηλικία, το φύλο, και η κοινωνική θέση εξουσίας του μοντέλου και η εξάρτησή του από εθνικές ομάδες. Ακόμη η ελκυστικότητα του η ποιότητα της αμοιβής του μοντέλου επηρεάζουν σημαντικά τη συμπεριφορά αντίδρασης του παρατηρητή. Τα παιδιά παρατηρητές δείχνουν μεγαλύτερη μίμηση όταν το μοντέλο - πρόσωπο αμείβεται για την ενέργειά του, ενώ αντίθετα όταν τιμωρείται δρα ανασταλτικά και η μίμηση δεν έχει τα προηγούμενα αποτελέσματα όπως υποστηρίζει ο Bandura.

Η διαδικασία της μίμησης επηρεάζεται από τα γνωρίσματα της προσωπικότητας του παρατηρητή, όπως ευφυΐα, εμπειρίες και ενδιαφέροντα, αυτοεκτίμηση κ.τ.λ.

Επίσης, κοινωνίες που προσφέρουν πολυάριθμα επιθετικά μοντέλα ενισχύουν την επιθετική συμπεριφορά των παιδιών σε κοινωνίες με πολεμικό ή ειρηνικό στυλ.

Γενικά ο Bandura, (Δ. Γεωργιάς, Κοινωνική Ψυχολογία, 1991) με τους συνεργάτες του, με τις αναλύσεις και τα πειράματα απέδειξε ότι:

1. Η επιθετικότητα δεν είναι ενδογενής συμπεριφορά που καθορίζεται από την ορμή ή το ένστικτο όπως υποστηρίζει ο S. Freud, K Lorenz κ.α.
2. Η επιθετικότητα είναι καθαρά αντιδραστική συμπεριφορά που μαθαίνεται.

2.2.2. Η σχέση επιθετικότητας και ματαίωσης.

Πριν από πολλές δεκαετίες ο S. Freud και ο A.Adler, (B. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987), διατύπωσαν την άποψη πως η επιθετικότητα θα μπορούσε να γίνει κατανοητή σαν αντίδραση στη «ματαίωση», στην παρεμπόδιση δηλαδή ικανοποίησης πρωταρχικών ανθρωπίνων ορμών. Το βιβλίο, Frustration und Aggression, 1970, που γράφτηκε από μία ομάδα ερευνητών από το πανεπιστήμιο Yale των Η.Π.Α. αποτελεί τη σύγχρονη μορφή της επιστημονικής θεωρίας «ματαίωση - επίθεση» βασίζεται στην υπόθεση του S. Freud, ότι η επιθετικότητα είναι μια συνέπεια της άρνησης της ηδονικής αρχής και διαπιστώνεται μια «καθολική αιτιώδη σχέση» στις ανθρώπινες σχέσεις μεταξύ επιθετικότητας και ματαίωσης.

Ο άνθρωπος μαθαίνει κατά τη διαδικασία κοινωνικοποίησής του να προσαρμόζεται σε κανόνες και να βάζει σε πειθαρχία την επιθετικότητά του. Αυτό προέρχεται από το βίωμα μιας ματαίωσης. Η αναστολή της επιθετικότητας πραγματοποιείται εξαιτίας της πρόβλεψης τιμωρίας ή αποτυχίας και των συναισθημάτων που προέρχονται από αυτές. Σύμφωνα με τον Dollard, 1970, (B. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987), βασικό μειονέκτημα αυτής της αναστολής της επιθετικότητας είναι πως πολλές μικρές αναστολές επιθετικότητας από προηγούμενες ματαιώσεις μπορούν να αθροίζονται και να διαμορφώνουν μετά από μια πολλή ισχυρή επιθετικότητα.

Ο Ρανκ (I. Ιωαννίδης, Παιδαγωγική Ψυχολογία, 1979), αναφερόμενος στη γενετική ζωή του ανθρώπου θεωρεί τη γέννηση ένα τραύμα, αφού το παιδί από το γεμάτο σιγουριά και άνεση προγεννητικό

του περιβάλλον, βρίσκεται σε ένα δυσανάλογο ή ακόμη και αντίθετο περιβάλλον. Ο άνθρωπος σε κάθε ηλικία βιώνει ματαιώσεις που τον οδηγεί σε επιθετική συμπεριφορά. Στην καθημερινή του ζωή αγωνίζεται για την επιβίωσή του πράγμα που συνοδεύεται πολλές φορές από συναισθήματα υποταγής και φόβου. Σύμφωνα με τον Dollard (1970), (Β. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987), η πιο ισχυρή ματαίωση στους ενήλικες προέρχεται από τη σκέψη του θανάτου τους, σαν διακοπή όλων των αντιδράσεων. Συναισθήματα δυσαρέσκειας κατακλύζουν τον ηλικιωμένο άνθρωπο που νομίζει πως η ζωή του ήταν και είναι χωρίς νόημα. Η επιθετικότητα που παράγεται από αυτό το αίσθημα ματαίωσης, φαίνεται καθαρά από τη σκυθρωπή έκφραση αρκετών ηλικιωμένων, που τιμωρούν το περιβάλλον τους με μελαγχολία.

2.3. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

2.3.1. Σχέση επιθετικότητας και αποστέρησης.

Πολλοί ερευνητές κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι, θεωρούν ότι η αποστέρηση οδηγεί στην επιθετική συμπεριφορά.

Οι κοινωνιολόγοι από την πλευρά τους ασχολήθηκαν με την κοινωνιολογική προσέγγιση της θεωρίας, ότι η αποστέρηση είναι η κυριότερη αιτία επιθετικής συμπεριφοράς.

Η αστική κοινωνία από πολλά χρόνια πριν, από την εποχή που έγινε η βιομηχανική επανάσταση, μέχρι σήμερα, έχει αναπτύξει ένα τρομερό σύστημα, το σύστημα του ανταγωνισμού. Το συγκεκριμένο σύστημα καλλιεργεί στους ανθρώπους αισθήματα, φθόνου, ζήλιας, μειονεξίας, υπεροψίας, ματαιοδοξίας και δημιουργεί σε μεγάλο βαθμό τα αισθήματα της αποστέρησης.

Η αστική κοινωνία είναι διασταυρωμένη σε τάξεις ανάλογα με τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά και συμφέροντα. Φιλοδοξία των περισσοτέρων ανθρώπων είναι η συμμετοχή στα προνόμια της άρχουσας τάξης. Έτσι αρχίζει ένας διαρκής ανταγωνισμός και συγκρούσεις, για τα άτομα που φιλοδοξούν να αναρριχηθούν στα υψηλότερα σκαλοπάτια της κοινωνίας. Οι άνθρωποι γίνονται σκληροί και επιθετικοί. Ακόμη μέσα σε τέτοιες συνθήκες κοινωνικού ανταγωνισμού οι άνθρωποι που έχουν την εξουσία στα χέρια τους (προσπαθώντας να τη διατηρήσουν) συμπεριφέρονται με σκληρό, άκαμπτο και επιθετικό τρόπο.

Σε μερικές περιπτώσεις η συμπεριφορά τους χαρακτηρίζεται από τυπικά σαδιστικά γνωρίσματα.

Οι «προϊστάμενοι» δημιουργούν συναισθήματα ενοχής και αποστέρησης στους «υφιστάμενους» τα οποία θα οδηγήσουν σε επιθετικότητα.

Όταν κάποιος από αυτούς με τη σειρά τους αναρριχηθούν στην ιεραρχία θα αναπαράγουν τα ίδια με τους άλλους χαρακτηριστικά.

Στις συνθήκες κοινωνικού ανταγωνισμού, που δημιουργούν σύγχρονες αστικές κοινωνίες, ο καθένας είναι αποστερημένος. Ο ηττημένος γιατί έχασε και ο νικητής γιατί δεν είναι ποτέ σίγουρος για τη νίκη του.

Ο Berkowitr (A. Χέλερ, Ένστικτο και επιθετικότητα, 1981), με βάση εμπειρικά δεδομένα απέδειξε ότι ο ανταγωνισμός επηρεάζει πολύ το αίσθημα της αποστέρησης και της επιθετικότητας όχι μόνο σε σχέση με αυτούς που βγαίνουν νικημένοι, αλλά και σε σχέση με αυτούς που νικούν. Όχι μόνο η ήττα αλλά, κυρίως το γεγονός του ανταγωνισμού, και ο φόβος της ήττας δίνουν ένα σταθερό κίνητρο για επιθετικότητα.

Ο περιορισμός της διαρκούς ανταγωνιστικότητας, που αποτελεί οργανικό μέρος της καπιταλιστικής κοινωνίας εξαφανίζει από τη ζωή των ανθρώπων ένα από τα πιο ενεργητικά ερεθίσματα, την επιθετικότητα.

2.3.2. Η Θεωρία του Μαρξ για την επιθετικότητα

Ο Κ. Μαρξ στο βιβλίο του, Κομμουνιστικό Μανιφέστο, 1848, σελ.1 γράφει: «Η ιστορία όλων των κοινωνιών ως τις μέρες μας είναι η ιστορία της πάλης των τάξεων».

Η ιστορία στο πέρασμα της, αποδεικνύει ότι από τις πρωτόγονες ακόμη κοινωνίες υπήρχαν καταπιεστές και καταπιεζόμενοι. Ο σαφής αυτός διαχωρισμός γινόταν κάθε φορά και με διαφορετικά κριτήρια,

άλλοτε έπαιζε σπουδαίο ρόλο η φυσική ρώμη και άλλοτε ο πλούτος και η μόρφωση.

Ο Κ. Μαρξ υποστηρίζει στα βιβλία του Κομμουνιστικό Μανιφέστο, 1848, ότι η κοινωνική ανισότητα υπάρχει λόγω της συγκέντρωσης των αγαθών στα χέρια των λίγων, επονομαζόμενης προνομιούχας και άρχουσας τάξης. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα, τον διαρκή ανταγωνισμό ανάμεσα στις δύο τάξεις, της προνομιούχας και του προτελαταριάτου. Οι μεν πρώτοι αγωνίζονται για την διατήρηση των αγαθών και της κυριαρχίας τους στην κοινωνία. Ενώ οι δεύτεροι για το δικαίωμα της διαχείρισης των αγαθών και της συμμετοχής στην εξουσία.

Τα αλληλοσυγκρουόμενα αυτά συμφέροντα των τάξεων, οδηγούν τον άνθρωπο στην εκδήλωση επιθετικότητας, η οποία επιθετικότητα, κατευθύνει και καθορίζει τους τρόπους με τους οποίους θα διεκδικήσει τα συμφέροντά του, στον κοινωνικό στίβο.

Σύμφωνα με την άποψη του Κ. Μαρξ, Κομμουνιστικό Μανιφέστο, 1848, η απόδοση της διαχείρισης των παραγωγικών μέσων στους εργαζόμενους, θα οδηγούσε την πάλη των τάξεων στο τέλος της. Γιατί όταν ο άνθρωπος παύει να είναι αντικείμενο οικονομικής εκμετάλλευσης, δεν θα βρίσκεται σε σύγκρουση με τους ομοίους του.

3. ΑΙΤΙΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ.

3.1. ΑΤΟΜΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

3.1.1. Προσωπικότητα.

Η προσωπικότητα ως έννοια, ως όρος αλλά και γενικότερα ως μια προσδιοριστική λέξη έχει μια πολύ ευρεία χρήση. Για την προσωπικότητα αναπτύχθηκαν πολλές θεωρίες. Γιατί είναι σύνθετη οντότητα ώστε να μην είναι δυνατόν μια μόνο θεωρία να καλύψει όλες τις πλευρές της και γιατί οι ερευνητές της δεν ξεκινούν από την ίδια αφετηρία. Άλλοι την αντικρίζουν από την βιολογική πλευρά και άλλοι από την κοινωνική· άλλοι μελετούν την δομή της· άλλοι περιγράφουν τα χαρακτηριστικά της και άλλοι εξετάζουν τα κίνητρα της συμπεριφοράς.

«Στις αρχές του αιώνα μας ο W. Stern όρισε την προσωπικότητα ως «πολλαπλή δυναμική ενότητα». Κατά τον W. Stern η προσωπικότητα αποτελείται από πτυχές «όψεις» δυναμικά οργανωμένες σε μια ενιαία και αδιάσπαστη ενότητα, που έχει δυναμικό και όχι στατικό χαρακτήρα. Ο W. Stern δίνει έμφαση στην οργάνωση, δυνατότητα και μοναδικότητα των στοιχείων της προσωπικότητας. Οι πτυχές της προσωπικότητας (νοηματική, συναισθηματική, βουλευτική κ.τ.λ.) οργανώνονται σε ενιαίο ρόλο και λειτουργούν αρμονικά ως εκφάνσεις μια και της αυτής ψυχής. Αν οι επιμέρους πτυχές δεν αποτελούν οργανική ενότητα και δεν λειτουργούν χωριστά η μια από την άλλη, η προσωπικότητα χαρακτηρίζεται αποκλίνουσα από την κανονικότητα. Η ενότητα των στοιχείων της προσωπικότητας δεν παραμένει σταθερή και αμετάβλητη, αλλά συνεχώς αναπτύσσεται και ολοκληρώνεται γιατί τα κίνητρα οι εμπειρίες και τα βιώματα του καθενός και η συνθήκες μέσα στις οποίες

ζουν τροποποιούνται και μεταβάλλονται. Ακόμα η προσωπικότητα του καθενός είναι μοναδική και ανεπανάληπτη γιατί οι βιολογικές του καταβολές και οι περιβαντολλογικές επιδράσεις είναι ιδιαίτερες και μοναδικές. Και οι μονογενής δίδυμοι δεν έχουν εντελώς όμοια προσωπικότητα». (Β. Χαραλαμπόπουλος, Η ανάπτυξη της προσωπικότητας, 1987, σελ. 17).

«Το ανθρώπινο πρόσωπο ούτε «γεννάται» αποκλειστικώς, ούτε καθ' ολοκληρίαν «γίνεται». Σ' αυτό, ως μιας πνευματικής οντότητας, γίνεται η εποικοδομητική συνάντησης της βιολογικής κληρονομικότητας και κοινωνικοπολιτιστικής κληρονομιάς αυτά τα δεδομένα αξιοποιούνται από το ίδιο πρόσωπο ώστε να αναπτύσσεται, εις ότι είναι, σε μια δηλαδή ψυχοσωματική και πνευματική ύπαρξη διαφορετική από κάθε άλλοι μοναδική και ανεπανάληπτη». (Γ. Πασάκο, Η ψυχολογία της προσωπικότητας, 1975, σελ. 66).

Από τα παραπάνω δεδομένα συμπεραίνουμε ότι η προσωπικότητα αναπτύσσεται, εξελίσσεται και διαμορφώνεται με την αμοιβαία αλληλεπίδραση τριών παραγόντων, της κληρονομικότητας, του περιβάλλοντος, και της προσωπικής θέλησης.

Ποιο συγκεκριμένα η προσωπικότητα του παιδιού, επηρεάζεται από την κληρονομικότητα και από περιβαντολλογικούς παράγοντες (οικογένεια, σχολείο, ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον).

Όταν οι παραπάνω περιβαντολλογικοί παράγοντες (σε συνδυασμό με την κληρονομικότητα) είναι αρνητικοί για την ανάπτυξη σωστής και υγιούς προσωπικότητας, τότε υπάρχει μεγάλη πιθανότητα το παιδί να αναπτύξει και να διαμορφώσει επιθετική προσωπικότητα.

Παρακάτω θα αναφερθούν δυο θεωρίες για την προσωπικότητα, η ψυχαναλυτική του S. Freud και η ατομική θεωρία του A. Adler.

- Ψυχαναλυτική θεωρία του S. Freud

Ο Γ. Πασσάκο, στο βιβλίο του, Ψυχολογία της προσωπικότητας, 1975, αναφέρει ότι ο S. Freud, ως αποτέλεσμα μακράς εμπειρίας επί των νευρωτικών, προέβη στην ανακάλυψη του ασυνειδήτου ως κύριου δυναμικού παράγοντα της προσωπικότητας. Διέκρινε διάφορα στρώματα του ψυχικού βίου και απέδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις βιολογικές ορμές και στα ένστικτα, μάλιστα δε στο γεννητήσιο ένστικτο. Ο σχηματισμός της προσωπικότητας για τον ίδιο επιτυγχάνεται μέσω των ποικίλων ψυχικών συγκρούσεων. Διατύπωσε την ψυχοσεξουαλική αντίληψη για την προσωπικότητα. Για την δομή της προσωπικότητας υποθέτει την ύπαρξη του *Id* της κυρίας πηγής της βιολογικής ενέργειας η οποία εκφράζεται με την ορμή του θανάτου και της ζωής, του *εγώ* του οποίου δημιουργεί στο σχηματισμό του κεντρικού πυρήνα της προσωπικότητας και του υπέρ *εγώ* το οποίο διαμορφώνεται από κοινωνικά και πολιτιστικά αίτια.

- Ατομική θεωρία του A. Adler

Ο Γ. Πασσάκος, στο βιβλίο του, Η ψυχολογία της προσωπικότητας, 1975, αναφέρει ότι η Αντλεριανή θεωρία για την φύση της προσωπικότητας συμπίπτει με την κοινή άποψη ότι ο άνθρωπος είναι κύριος και όχι θύμα της μοίρας του. Το πλέγμα της αμοιβαίας σχέσης μητέρας - νηπίου διαμορφώνει νωρίς την προσωπικότητά του. Της προσωπικότητας η κύρια τάση είναι η πάλη προς υπεροχή, τάση αναπληρώσεως από συναισθήματα μειονεκτικότητας. Η προσωπικότητα από την αρχή είναι κοινωνικά προσανατολισμένη. Το «ιδεώδες ζωής» τίθεται από νωρίς και βοηθά τον άνθρωπο για την προσαρμογή του στην κοινωνία, το επάγγελμά του και της σχέσης του με το άλλο φύλλο. Οι δύο κύριοι σκοποί της προσωπικότητας είναι κοινωνική προσαρμογή και η

επίτευξη δύναμης, η δε προσωπικότητα αναπτύσσεται διάμεσου των αναπόφευκτων συγκρούσεων μεταξύ των δύο αυτών σκοπών. Η κάθε νεύρωση είναι προσπάθεια για απελευθέρωση από ένα αίσθημα μειονεκτικότητας, με σκοπό την απόκτηση ενός αισθήματος υπεροχής.

3.1.2. Η μίμηση επιθετικών προτύπων.

«Μίμηση είναι η επανάληψη μιας συμπεριφοράς ή η αναπαραγωγή ενός έργου με βάση ένα πρότυπο. Η μίμηση είναι η μορφή του νόμου του αποτελέσματος. Το παιδί π.χ. μιμείται την συμπεριφορά των προσώπων του περιβάλλοντος επειδή το θεωρεί ιδεώδη, αλλά και γιατί θέλει να το επαινούν. Έτσι αποκτά τρόπους συμπεριφοράς και κοινωνικοποιείται. Βαθμιαία όμως η μίμηση του παιδιού γενικεύεται. Το παιδί αρχίζει και μιμείται πρόσωπα, και έξω από το στενό του οικογενειακό περιβάλλον, αποκτώντας τις ίδιες συνήθειες ήθη και έθιμα, και τους ίδιους τρόπους συμπεριφοράς με τα άλλα μέλη του κοινωνικού συνόλου. Το παιδί γίνεται πολύ καλός παρατηρητής και αντιγραφέας των οποιαδήποτε προτύπων που συναντά μπροστά του» (Δ. Σακκά, Παιδαγωγική Ψυχολογία, 1987, σελ. 181).

Ο Δ. Γεωργάς στο βιβλίο του Κοινωνική Ψυχολογία 1990, αναφέρει ότι τη μίμηση επιθετικών προτύπων μελέτησε διεξοδικά ο Bandura, (1972). Ο ερευνητής ονομάζει την θεωρία του «κοινωνική μάθηση». Στη θεωρία του αυτή η μάθηση πραγματοποιείται από:

- α) Παρατήρηση συμπεριφοράς ενός πρότυπου και
- β) μίμηση της ίδιας της συμπεριφοράς.

Η μίμηση της συμπεριφοράς ενός προσώπου γίνεται ασυνείδητα. Ο Bandura (961) πραγματοποίησε ένα πρότυπο και σημαντικό πείραμα, το οποίο δείχνει ακριβώς πως τα μικρά παιδιά μαθαίνουν την επιθετική

συμπεριφορά από τους ενήλικους. Στο πείραμα αυτό, τα παιδιά παρακολούθησαν επιθετικούς και μη επιθετικούς ενήλικες (πρότυπα), και μετά εξετάστηκε το ποσοστό μίμησης χωρίς το πρότυπο να είναι παρών. Τα αποτελέσματα του συγκεκριμένου πειράματος έδειξαν ότι τα παιδιά μιμήθηκαν αμέσως τα επιθετικά πρότυπα, άσχετα από την σχέση με το πρότυπο. Από παλαιότερες έρευνες πάνω στην μιμητική μάθηση έχει αποδειχθεί ότι, όσο περισσότερο ένα παιδί εκτιμά και αγαπά το πρότυπο, τόσο περισσότερα θα μιμηθεί τη συμπεριφορά του.

Επίσης η θεωρία της ψυχανάλυσης επισημαίνει τη σημασία της ταύτισης των παιδιών με τους παιδαγωγούς τους, γονείς και δασκάλους. Το παιδί, υιοθετεί πολλά χαρακτηριστικά και την ίδια τη συμπεριφορά που παρατηρεί στους παιδαγωγούς του. Αυτή η συνταύτιση του παιδιού με τους παιδαγωγούς του, εξαρτάται και από μια σειρά χαρακτηριστικών του προτύπου, όπως π.χ. το γόητρο, τη δύναμη, την ελκυστικότητα κ.τ.λ.

Ο Δ. Γεωργάς, Κοινωνική Ψυχολογία 1990, αναφέρει ότι άλλο ένα πείραμα έδειξε ότι το παιδί μιμείται την συμπεριφορά του ποιο ισχυρού γονιού. Όσο ποιο πολύ δέρνει ο γονιός το παιδί, τόσο περισσότερο επιθετικό γίνεται το παιδί. Δηλαδή όταν αυτό το παιδί θα διαπληκτιστεί με κάποια άλλα παιδιά, θα εκδηλώσει τη επιθετικότητα με τον ίδιο τρόπο που έμαθε από τον γονιό του.

Τα όσα αναφέρθηκαν ποιο πάνω περιέγραψαν τους τρόπους που μαθαίνεται η επιθετική συμπεριφορά (μέσω της μίμησης προτύπων) και τις συνθήκες που την προκαλούν. Η μίμηση όπως αποδεικνύεται και από τις διάφορες έρευνες παίζει ιδιαίτερα ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, είτε είναι τα πρότυπα θετικά, είτε είναι αρνητικά.

3.1.3. Επίκτητοι συναισθηματικοί τραυματισμοί.

Σύμφωνα με τον Ι. Φραντζεσκάκη, Αντικοινωνική συμπεριφορά των νέων, 1987, οι τραυματισμοί αυτοί όταν συμβούν κατά το στάδιο της νηπιακής και παιδικής ηλικίας, αφήνουν βαθιά τα ίχνη τους στην ψυχή των ατόμων και εκδηλώνονται με δυστροπία και με τάσεις επιθετικότητας και απόδρασης. Τα άτομα αυτά διαφεύγουν από την επίβλεψη των γονέων και κηδεμόνων τους και όταν ακόμη αυτοί επιδεικνύουν υπομονή, προσοχή και διορατικότητα κατά την επίβλεψη των νεαρών αυτών ατόμων που τελούν υπό την προστασία τους.

3.1.4. Συνομήλικοι.

Το άτομο στην κοινωνική αλληλεπίδραση με τα γύρω πρόσωπα, δημιουργεί στενούς δεσμούς, προς ένα ή περισσότερα πρόσωπα. Αρχικά δημιουργεί σχέσεις με τους ενήλικους (γονείς, συγγενείς, οικογενειακοί φίλοι γονέων κ.τ.λ), ενώ αργότερα καθώς εντάσσεται το παιδί στις διάφορες ομάδες, δημιουργεί σχέσεις με τους συνομήλικους του, παίρνοντας τη μορφή της παιδικής φιλίας.

Έτσι η παιδική φιλία είναι, μια στενή και έντονη συναισθηματική σχέση που νιώθει το παιδί προς ένα άλλο ή και περισσότερα παιδιά.

Το παιδί μεγαλώνοντας, γίνεται περισσότερο ανεξάρτητο, στις σχέσεις του με τους γονείς του. Όσο πιο πολύ λιγοστεύει η επίδραση των γονέων, τόσο πιο πολύ αυξάνει η επήρεια των φίλων. Ότι και αν πουν οι γονείς του και οι δάσκαλοι το παιδί επηρεάζεται από τους συνομήλικους του.

«Το παιδί στην πόλη βρίσκεται κάτω από την επήρεια και την ψυχολογία της μάζας. Κάθε μέρα υφίσταται ασυνείδητα την πίεση της σε

καθημερινά γεγονότα διαπιστώνει κανείς αμέσως τη δύναμη της, δύναμη μεγάλη που αφανίζει την προσωπική ευθύνη και εμποδίζει την ανάπτυξη κάθε πρωτοβουλίας και αυτοτέλειας του παιδιού. Αυτό δέχεται τη σκέψη και τα συναισθήματα των άλλων. Υποβάλλεται με μεγάλη ευκολία και γίνεται εύκολα αγέλη» (Ι. Ξυροτύρη, Τα αίτια του παραστρατήματος, στα παιδιά και στους εφήβους, 1958, σελ. 76-77).

Η ζωή στην πόλη, δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την σύσταση και την ανάπτυξη παιδικών συμμοριών. Σύμφωνα με τον Jean Chatal, Η παιδική εγκληματικότητα, 1968, οι συμμορίες αυτές σχηματίζονται από αγόρια που, μέσα στην συνένωση και τη συντροφικότητα, ζητούν να βρουν αντιστάθμισμα για τις ελλείψεις του οικογενειακού περιβάλλοντος και τις σκληρές στερήσεις της φτώχειας. Η συμμορία, που αντιπροσωπεύει γι' αυτά την ισχύ και τη δύναμη, ικανοποιεί ταυτόχρονα και την ανάγκη τους για ασφάλεια και αυτοπεποίθηση. Μέσα στις περιπέτειες, βρίσκει καθένα τους την ευκαιρία να νοιώσει τη δύναμη ενός εγώ που το στηρίζει το συλλογικό εγώ της συμμορίας κι είναι ασφαλώς, επειδή τα παιδιά και οι έφηβοι συσσωματώνονται για να ικανοποιήσουν ανάγκες που καταπολεμήθηκαν και καταπνίγηκαν, που επινοούν γρήγορα τους «ηθικούς κανόνες» της συμμορίας που διαμορφώνουν μια ορισμένη έννοια τιμής, που προσπαθούν να ζουν σε μια «κλειστή», απρόσιτη στους έξω, κοινότητα, συχνά επιθετική ενάντια στις άλλες συμμορίες και που αποκτούν την τάση αλληλεγγύη των μελών στο εσωτερικό της ομάδας.

Επιθετικότητα, αντίθεση, «φυγή», ιδιόρρυθμες αντιδράσεις, που κρύβανε όλες τους συναισθηματικές διαταραχές. Συμβαίνει κάποτε το παιδί ν' αντισταθμίζει, με τη φυγή ή το έγκλημα, ένα συναίσθημα

κατωτερότητας ή αδιαφορίας που νιώθει. Σπρωγμένο απ' αυτό, διαπράττει μια παράτολμη ή θεαματική κλοπή, αποδίνεται σε πράξεις βίας ή καταστροφής, ρίχνεται σε βρώμικες περιπέτειες.

Από όσα συμπεραίνουμε, οι συνομήλικοι (ιδιαίτερα στην εφηβεία) μπορεί να επηρεάσουν σημαντικά την προσωπικότητα του παιδιού, και να οδηγηθούν σε εγκληματικές και επιθετικές ενέργειες. Ιδιαίτερα επιρρεπείς σ' αυτή την κατάσταση είναι τα παιδιά που δεν έχουν υγιές οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον.

3.1.5. Σωματοτυπική ιδιοσυγκρασία.

Μια άλλη θεωρία που κυριαρχεί και δίνει εξηγήσεις για τα αίτια της επιθετικότητας των παιδιών, είναι και η άποψη ότι, οι παράγοντες σωματοτυπικής ιδιοσυγκρασίας επενεργούν και καθορίζουν την επιθετική συμπεριφορά. Φαίνεται πολύ πιθανό ότι οι διαφορές των δύο φύλων ως προς την επιθετική συμπεριφορά έχουν βιολογικοί βάση.

Σύμφωνα με τον Ι. Παρασκευόπουλο, Εξελικτική Ψυχολογία, τόμος β', σε πολλά ζωικά είδη όπως στους ποντικούς, τους πιθήκους, και τα ινδικά χοιρίδια το αρσενικό είναι επιθετικότερο του θηλυκού. Σε πειραματικές, έρευνες που είχαν δεθεί ανδρογόνος ορμόνη (τεστοστερόνη) σε θηλέα, παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση της επιθετικής συμπεριφοράς.

Επίσης έχει διαπιστωθεί ότι η επιθετικότητα στα παιδιά βρίσκεται σε άμεση σχέση με το βαθμό ενεργητικότητας, η οποία, ως γνωστό, σχετίζεται με το σωματότυπο του ατόμου, τα δραστήρια παιδιά αλληλεπιδρούν με τους άλλους πιο στενά και πιο έντονα· επιδίδονται σε δραστηριότητες που είναι πιο πιθανό να αποτελέσουν επιθετικές

ενέργειες. Εξάλλου σε έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σε αγόρια και κορίτσια σχολικής ηλικίας, βρέθηκε ότι τα αγόρια ήταν πιο ζωηρά και επιθετικά από ότι τα κορίτσια. Υπάρχει θετική συνάφεια ανάμεσα στο βαθμό δραστηριότητας και στη τάση να δείχνει κάποιο παιδί επιθετική συμπεριφορά.

3.2. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

3.2.1. Οικογένεια.

Η οικογένεια αποτελεί πρωταρχικό παράγοντα στην ανάπτυξη του ατόμου. Όλες ανεξαιρέτως οι σύγχρονες ψυχολογικές θεωρίες προσδίδουν στο οικογενειακό περιβάλλον ιδιαίτερη μορφοποιό δύναμη και το θεωρούν ως τον σπουδαιότερο καθοριστικό παράγοντα στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Η τεράστια επίδραση της οικογένειας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού φαίνεται εξάλλου, και από το γεγονός ότι το άτομο παραμένει υπό τη άμεση και αποκλειστική σχεδόν επίδραση της οικογένειας για μακρό χρονικό διάστημα (το ένα τέταρτο της συνολικής διάρκειας της ζωής) και μάλιστα στα πρώτα στάδια της ατομικής ζωής, σε περίοδο δηλαδή κατά την οποία ο ψυχικός μηχανισμός είναι εύπλαστος. Επιπλέον μέσα στην οικογένεια, δημιουργούνται ισχυροί συναισθηματικοί δεσμοί, με αποτέλεσμα οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μελών της να έχουν ένταση και διάρκεια.

«Η ανθρωπολογική και κοινωνιολογική μελέτη του θεσμού της οικογένειας στις διάφορες ανθρώπινες κοινωνίες έχει δήξει ότι η οικογένεια έχει αναλάβει και επιτελεί σε σχέση με το παιδί, τις εξής τέσσερις λειτουργίες:

1. Τη φροντίδα για την ικανοποίηση των βασικών βιολογικών αναγκών και για την σωματική ακεραιότητα και υγεία του παιδιού.
2. Τη φροντίδα για την κοινωνικοποίηση του παιδιού, την εκμάθηση δηλαδή εκ μέρους του παιδιού των μορφών συμπεριφοράς τις οποίες οι κοινωνικοί ομάδα απαιτεί από κάθε μέλος της να έχει αποκτήσει και να έχει ενσερνιστεί.

3. Τη φροντίδα για την οικοδόμηση υγιούς προσωπικότητας, την ενίσχυση δηλαδή και την διατήρηση της συναισθηματικής ισορροπίας της κοινωνικής προσαρμογής και της εν γένει ψυχικής υγείας του παιδιού.
4. Τη φροντίδα για την ανάπτυξη των γνωστικών ικανοτήτων, την εξασφάλιση δηλαδή περιβάλλοντος πλούσιου σε μορφωτικά ερεθίσματα για την πλήρη ενεργοποίηση και αξιοποίηση των νοητικών ικανοτήτων του παιδιού» (Ι. Παρασκευόπουλος, Εξελικτική Ψυχολογία, τόμος Β΄, 1985, σελ.144).

Αν κάποια από αυτές τις βασικές λειτουργίες δεν καλυφθεί ή καλυφθεί ανεπαρκώς τότε η ανάπτυξη μπορεί να διαταραχθεί, με συνέπειες καταστροφικές τόσο για το ίδιο το άτομο όσο και για την οικογένεια και την κοινωνία

Σημαντικός παράγοντας όπως αναφέραμε, που επηρεάζει την προσωπικότητα του παιδιού, είναι και τρόπος που ασκείτε η παιδαγωγική λειτουργία της οικογένειας. Οι γονείς αποτελούν για τα παιδιά τους πρότυπα μίμησης και ταύτισης. Έτσι το παιδί που μεγαλώνει σε περιβάλλον συγκρούσεων και διαφωνιών έχει την τάση να γίνει επιθετικό και αντικοινωνικό ή να παρουσιάσει συναισθηματικές διαταραχές.

Δεν είναι τυχαίο ότι όλες οι έρευνες Cluck, McCord, Wilson, Johnson, West και Farrington κ.α. (Παναγοπούλου, η επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος και ιδιαίτερα της οικογένειας στην εγκληματικότητα των ανηλίκων, 1986) σε αναζήτηση των παραγόντων - συντελεστών της επιθετικότητας και παραβατικότητας των ανηλίκων, καταδίνουν σε συντριπτικό ποσοστό μια οικογενειακή δυσαρμονία με όλες της, τις αποχρώσεις, πίσω από τον ανήλικο παραβάτη. Και όταν λέμε δυσαρμονία δεν εννοούμε κατ' ανάγκην, μια οικογένεια χωρισμένων γονιών, γιατί το διαζύγιο, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν λειτουργεί

καθ' αυτό παράγοντας εκτός βέβαια ακόμη κι αν, οι ίδιοι οι χωρισμένοι γονείς ή το ευρύτερο οικογενειακό ή κοινωνικό περιβάλλον το θελήσουν.

Είναι ευνόητο ότι σε νοσηρές και δυσλειτουργικές, οικογενειακές συνθήκες, η πιθανότητα να εκδηλώσει το παιδί επιθετική συμπεριφορά είναι περισσότερες.

Ως οικογενειακή δυσαρμονία, θεωρείται και η αντιμετώπιση του παιδιού ή εφήβου από μια συγκροτημένη - κατά κοινώς παραδεκτά οικογένεια, με τέτοιους μηχανισμούς τους τη λεγόμενη «ισόβια ανηλικότητα». πρόκειται για την αυταρχική οικογένεια την οποία χαρακτηρίζει η απουσία διαλόγου ο ασφυκτικός αντιπαιδαγωγικός έλεγχος, η μη ενθάρρυνση της γνώμης και πρωτοβουλίας του παιδιού, και η κακοποίηση του.

Η δυσαρμονία και ο αυταρχισμός στην οικογένεια εκφράζονται ακόμα μέσα από την λειτουργία της τελευταίας με «υπερπροστατευτικό» για το παιδί χαρακτήρα. Η υπερπροστατευτική στοργή, δημιουργεί παιδιά απαιτητικά που δεν μαθαίνουν να συμμορφώνονται στις υποχρεώσεις της κοινωνικής ζωής ούτε αντιστέκονται σε πειρασμούς.

Η Λ. Μπεζέ στην έρευνα της, *Ανήλικοι Παραβάτες. Μελέτη 28 περιπτώσεων*, 1985, φτάνει στο συμπέρασμα ότι η οικογένεια είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για την επιθετικότητα και παραβατικότητα των ανηλίκων. Συγκεκριμένα στο 65% των περιστάσεων υπήρχε πλήρης εκμετάλλευση (υλική, παιδαγωγική, συναισθηματική) του παιδιού από τους γονείς του, ενώ στο 35% των περιπτώσεων οι γονείς ενδιαφέρονται για το παιδί τους.

Οι οικογενειακοί παράγοντες που επιδρούν αρνητικά στην προσωπικότητα του παιδιού και δημιουργούν προϋποθέσεις για την

εκδήλωση επιθετικότητας, θα αναλυθούν διεξοδικά στις παρακάτω ενότητες.

3.2.2. Τύποι γονέων.

Στην σημερινή κοινωνία οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες έχουν διαμορφώσει πλήθος γονεϊκών τύπων.

Σύμφωνα με την άποψη της Μ. Χουρδάκη, Οικογενειακή Ψυχολογία, 1982, οι σημερινοί γονείς είναι ανώριμοι και διακατέχονται από διάφορα συμπλέγματα που έχουν την ρίζα τους σε βιώματα της παιδικής ηλικίας. Κι στο γεγονός πως οι άνθρωποι δεν ολοκλήρωσαν τις κρίσεις προσωπικότητας και δεν βοηθήθηκαν από το περιβάλλον και την παιδεία τους.

Ποιο συγκεκριμένα η ερευνήτρια αναφέρεται σε 6 τύπους γονέων τον Νευρωτικό, Υπερπροστατευτικό, Ανήσυχο, Απαιτητικό, Φιλόδοξο και Κοσμικό ή Μπτοέμ.

Εμείς από την δική μας σκοπιά θα αναφερθούμε εκτενέστερα στον πρώτο τύπο (Νευρωτικό) γιατί στην συγκεκριμένη περίπτωση εμφανίζεται διάχυτη η επιθετική συμπεριφορά των γονέων προς τα παιδιά του, ενώ για τους υπόλοιπους τύπους θα αναφερθούμε περιληπτικά.

Νευρωτικός τύπος.

Οι νευρωτικοί γονείς είναι άτομα που έχουν υπερβολή στις απαιτήσεις τους, στην ευερεθιστικότητα τους, στις φιλοδοξίες τους, στη στάση τους. Οι ευερέθιστοι γονείς περιμένουν το παραμικρό για να εκραγούν. Πολλές φορές ξέρουν πως δεν ήταν τόσο σπουδαίο το θέμα, και ούτε έπρεπε τόσο πολύ να τους συνταράξει και όμως κυριολεκτικά

τους αναστάτωση. Είναι λοιπόν αυτοί οι γονείς που εύκολα ερεθίζονται και εύκολα δημιουργούν σκηνές μέσα στο σπίτι τους.

Ο Smyrnoff, ένας γάλλος παιδίατρος στο βιβλίο του, Οι Νευρικοί γονείς, (Μ. Χουρδάκη, Οικογενειακή Ψυχολογία, 1982) αναφέρει ότι πολλοί γονείς εκνευρίζονται με τις πιο μικρές αντιθέσεις της καθημερινής ζωής. Και αυτό εντοπίζεται συχνότερα στο τέλος της ημέρας που η κούραση είναι μεγαλύτερη, αναπτύσσεται στην οικογένεια μια τεταμένη ατμόσφαιρα που δεν περιμένει παρά ένα σπινθήρα για να ξεσπάσει. Αυτός ο σπινθήρας θα δοθεί από το παιδί. Και οι αιτίες μπορεί να είναι ένας κακός βαθμός στο σχολείο, ένα παιχνίδι που προκαλεί θόρυβο, ένα βάζο που σπάζει, μια κουβέντα που κρίνεται αναιδής. Η αντιμετώπιση από τη μεριά των γονέων είναι στην αρχή φωνές απειλές, ύστερα τιμωρίες, κλείσιμο στο δωμάτιο, στέρηση του φρούτου, ένα χαστούκι και ένα γερό ξύλο, συμπληρώνουν τη σκηνή, ενώ οι αντιδράσεις του παιδιού είναι να διαμαρτύρεται, να χτυπά τα πόδια του να κλαίει ή αντίθετα να περιμένει καρτερικά τους πατρικούς «κεραυνούς». Καμιά φορά ο ένας από τους δύο γονείς δεν συμφωνεί, παίρνει το μέρος του παιδιού, κατηγορεί τον άλλον για αυστηρότητα και τότε δημιουργείται συζυγική σκηνή. Το παιδί φεύγει από τη μέση και αρχίζουν οι κατηγορίες ανάμεσα στους συζύγους, ανακατεμένες με δάκρυα. Οι γονείς γνωρίζουν παρόλο αυτά ότι αυτό που προκάλεσε τη σκηνή ήταν ένα μικρό επεισόδιο που δεν είχε σχέση με τις συνέπειες του. Απλούστατα η νευρικότητα των γονέων έχει ανάγκη από ξέσπασμα και το ξέσπασμα έγινε με μια αφορμή που έδωσε το παιδί. Έτσι το παιδί με τη σειρά του θα γίνει νευρικό, ευερέθιστο, φοβητσιάρικο, επιφυλακτικό, δύσπιστο με το φόβο μη κάνει τίποτε κακό. Με αυτόν τον τρόπο οι απροσεξίες, τα σπασμένα βάζα, η αναίδεια, η αφηρημάδα, η αποτυχία στο σχολείο πολλαπλασιάζονται. Και

μια που έχασε την εμπιστοσύνη των γονέων του θα καταφύγει στα μικροψέμματα, για να γλιτώσει καινούργιους καβγάδες. Η νευρική κατάσταση των γονέων επιδρά αφάνταστα στη συμπεριφορά του παιδιού.

Συνεχίζοντας η ερευνήτρια, Μ. Χουρδάκη, Οικογενειακή Ψυχολογία, 1982, γράφει ότι αυτό είναι ο φανερός εκνευρισμός, η ερεθιστικότητα των γονέων ή φανερή. Υπάρχει κι όμως και μια ερεθιστικότητα των γονέων κρυφή, παρασκηνιακή, σιωπηλή που όμως είναι κατά τον ίδιο τρόπο επιβλαβής για το παιδί. Η νευρική κατάσταση των γονέων δεν είναι πάντα φανερή, πολλοί είναι συγκρατημένοι ενώ στο βάθος είναι το ίδιο νευρικοί το ίδιο ευερέθιστοι. Όταν βασιλεύει μια φαινομενική ειρήνη ταυτόχρονα το κλίμα είναι φορτισμένο από μισόλογα και κρυφές εντάσεις. Οι συνέπειες από αυτήν την κατάσταση είναι αρνητικές για το παιδί το οποίο αισθάνεται πως κάτι δεν πάει καλά, δέχεται συνεχείς επιπλήξεις, από μια αυστηρή πειθαρχία, από παρατηρήσεις καυτερές, π.χ. «τι αργοκίνητος που είσαι, καημένε», «τι αδέξιο, πόσο ζώων είναι αυτό το παιδί, πρόσεχε λοιπόν κ.τ.λ.». Ακόμη οι νευρωτικοί γονείς τιμωρούν τα παιδιά τους για αιτίες που δεν είναι αξιόλογες για να ξεσπάσει μ' αυτόν τον τρόπο η ερεθιστικότητα και νευροτικότητα τους και να εκτονωθούν.

Από όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω συμπεραίνουμε ότι νευρωτικοί γονείς προκαλούν με την συμπεριφορά τους, ένα κλίμα έντασης. Είναι φανερό πόσο αυτοί οι γονείς είναι κουραστικοί και πόσο δυσάρεστες συνέπειες προκαλούν στα παιδιά τους.

Οι συνεχείς επιπλήξεις και τιμωρίες δημιουργούν άγχος και τα παιδιά γίνονται φοβητσιάρικα, τρομοκρατημένα, με αποτέλεσμα αργότερα στη ζωή τους να μην μπορούν να βγάλουν την φοβία από μέσα τους, και να σταθούν υπεύθυνα σ' ένα χρέος. Μιμούνται την συμπεριφορά των γονιών τους, την οποία υιοθετούν και φέρονται και τα ίδια νευρικά, ευερέθιστα

και επιθετικά σε κάθε εκδήλωση της ζωής τους, αναπαράγοντας τη βία που κυριαρχεί στη οικογένεια. Αποκτούν ως πρότυπο το συγκεκριμένο γονεϊκό τύπο, με κίνδυνο στην μετέπειτα ενήλικη ζωή όταν και οι ίδιοι γίνουν γονείς, να φέρονται στα παιδιά τους με την ίδια συμπεριφορά.

Απαιτητικοί γονείς.

Οι απαιτητικοί γονείς επιβάλλουν στα παιδιά τους, ένα δικό τους ρυθμό ζωής, προσαρμοζόμενο στις δικές τους επιθυμίες, απαιτήσεις και αξιώσεις. Αυτοί οι γονείς εξαντλούν την δύναμη του παιδιού τη διάθεση του να εργαστεί και γίνονται κουραστικοί.

Με τη συμπεριφορά τους εμποδίζουν το παιδί τους να αποκτήσει το συναίσθημα της ευθύνης και της πρωτοβουλίας, επιβάλλοντας μια μονότονη ζωή, που δεν ταιριάζει στην ιδιοσυγκρασία του παιδιού ούτε στις ανάγκες του.

Υπερπροστατευτικοί γονείς.

Είναι οι γονείς που προστατεύουν το παιδί του σε βαθμό υπερβολικό.

Δεν το αφήνουν να κινηθεί μόνο του, προετοιμάζουν το καθετί, στεναχωριούνται μήπως τυχόν συμβεί κάτι και θέλουν να προλάβουν. Με άλλα λόγια βρίσκονται πάντα στο πλευρό του παιδιού για να το προστατεύουν. Αυτός ο τύπος συναντάται κατά πλειοψηφία στο πρόσωπο της μητέρας.

Πάσχουν από μία νευρική κατάσταση, μια νευρωτική κατάσταση, για την οποία το παιδί δεν ευθύνεται αλλά πληρώνει.

Ανήσυχτοι γονείς.

Άλλη κατηγορία νευρωτικών γονέων είναι οι ανήσυχτοι, και αυτός ο τύπος είναι πολύ συχνός στην εποχή μας. Είναι αυτοί που συνεχώς φοβούνται πως οποιοδήποτε κακό συμβαίνει στον κόσμο θα έρθει πρώτα στα παιδιά τους. Αυτού του είδους οι γονείς υπερβάλλουν σε ένα κίνδυνο που είναι δυνατόν να υπάρχει. Η ανησυχία αυτών των γονέων έχει για το παιδί σοβαρές συνέπειες. Θα στερηθεί γρήγορα την ελευθερία του, τον αυθορμητισμό του θα βρεθεί απομονωμένο από την παρέα των συμμαθητών του, κάτω από τη στενή παρακολούθηση των γονιών του. Το παιδί θα φοβάται να πάρει πρωτοβουλία, θα φοβάται να αναλάβει ευθύνες που μπορεί να προκαλέσουν επιπληξείς αλλά και φόβους για τιμωρίες.

Φιλόδοξοι γονείς.

Οι φιλόδοξοι γονείς είναι ένας ακόμα τύπος υπερβολικών γονέων. Οι απαιτήσεις τους για τα παιδιά είναι πολύ μεγάλες ως και αδύνατες για τις δυνατότητες των παιδιών· το παιδί δεν το λογαριάζουν και κάνουν πρόγραμμα ζωής. Θέλουν να είναι πρώτο σε όλα στα μαθήματα, στα σπορ στους καλούς τρόπους συμπεριφοράς. Έτσι το παιδί συντρίβεται και συνθλίβεται κάτω από τις υπερβολικές απαιτήσεις τους κάνει φιλότιμες προσπάθειες να ικανοποιήσει τις επιθυμίες των γονέων του, από κάποιο σημείο και ύστερα όμως, του είναι αδύνατο, και συνήθως αυτή η χρονική στιγμή, είναι με το τελείωμα του Λυκείου οπότε συχνά διαψεύδει τις φιλοδοξίες των γονέων του.

Και καθώς είναι η εφηβεία που βοηθά σ' επαναστατικότητα, επαναστατεί πιστεύοντας πως έφθασε η ώρα ν' αποτινάξει τα «δεσμά» του. Και έτσι δημιουργείται ένα κλίμα υπερέντασης και συγκρούσεων.

Κοσμικοί - Μποέμ γονείς.

Αυτός ο τύπος γονέων ξεκινώντας από δική τους ψυχολογία, θέλουν να ρυθμίσουν την ζωή του σπιτιού κατά εγωκεντρικό τρόπο. Γιατί οι άνθρωποι αυτοί είναι εγωκεντρικοί και επιθυμούν μια ζωή ελεύθερη, που δεν έζησαν πριν να παντρευτούν, χωρίς δεσμεύσεις και υποχρεώσεις προς τα παιδιά τους.

3.2.3. Η επιθετικότητα μεταξύ των συζύγων.

Η πιο συνηθισμένη μορφή επιθετικής συμπεριφοράς ανάμεσα στους συζύγους είναι εκείνη που θεωρεί τη γυναίκα δέκτη και θύμα.

Σύμφωνα με τους, Iau - Boss - stender, Aggressionsopfer Frau: Körperliche seelische mishandlungen in der Ehe, 1979, αν πραγματικά αναγνωρίζουμε ότι η οικογένεια είναι ο καθρέπτης της κοινωνίας, όπου οι συνθήκες ισότητας και εξάρτησης γίνονται αντικείμενο εξάρτησης, και ο ισχυρότερος επιβάλλεται και ο ασθενέστερος καταπιέζεται, θα παραδεχτούμε ότι ο άνδρας είναι εκείνος που κυρίως επιτίθεται.

Με δεδομένο αυτόν το κανόνα του παιχνιδιού της άσκησης εξουσίας, δεν έχει μεγάλη σημασία η αναζήτηση των ονομάτων των αιτιών της ανδρικής, επιθετικότητας. Μπορεί να αλλάζουν διαρκώς ονομασία, να λέγονται οικονομικά, κοινωνικά, εργασιακά οικογενειακά συζυγικά προβλήματα, ή πολιτισμικές, ιδεολογικές, και κοσμοθεωριακές διαφορές ή αμφισβήτηση και απειλή του ανδρικού ρόλου. Σύμφωνα με το Weber, Staatssoziologie soziologie der rationelen Staatsanstalt und der modernen politischen Parteien und Parlamente, 1966, το κράτος κατέχει το μονοπώλιο της έννομης βίας, επιβάλλει τη θέληση του με την αστυνομία, τις ένοπλες δυνάμεις κ.α. και ο αυταρχικός σύζυγος έχει στα χέρια του μηχανισμούς οι οποίοι μπορούν να προκαλέσουν οπότε

θελήσει, φραστική ή φυσική επιθετικότητα ακόμα και τη δολοφονία της συζύγου. Και το χειρότερο σε αυτή τη υπόθεση είναι το γεγονός πως αυτή η κατάσταση υπάρχει σε όλες τις δομές, οι οποίες μειώνουν τη γυναίκα, και με τον κοινωνικό πειθαναγκασμό την κάνουν να πιστέψει πως πρέπει να παραμένει αδιαμαρτύρητα σε εκείνα τα κλισέ του γυναικείου και συζυγικού ρόλου που η κοινωνία της καθόρισε.

Η πιο πάνω μορφή επιθετικότητας μπορεί να έχει και την αντίθετη αμφίδρομη κατεύθυνση, κατά την οποία ο σύζυγος δέχεται την επιθετική συμπεριφορά της συζύγου. Πρόκειται προφανώς για σπανιότερη συγκριτικά περίπτωση που δεν κέρδισε εξίσου με την άλλη το ενδιαφέρον της επιστημονικής έρευνας χωρίς να έχει ωστόσο μικρότερη βαρύτητα για την οικογενειακή ζωή.

Σύμφωνα με τον Β. Βουϊδάσκη, Η επιθετικότητα στην οικογένεια στο σχολείο και στην κοινωνία, επιμέλεια Ι.ν. Νέστορος, 1992, πολλοί από τους λόγους που προκαλούν την ανδρική επιθετικότητα είναι εξίσου σοβαρά αίτια για την εκδήλωση της επιθετικής συμπεριφοράς της συζύγου. Σ' αυτά ωστόσο, μπορούν να συνυπολογιστούν και το τεράστιο βάρος του τρίπτυχου της γυναικείας απασχόλησης: μητρότητα - νοικοκυριό - εξωοικιακή εργασία. Και αυτό το βάρος γίνεται περισσότερο αβάσταχτο όταν συνδυάζεται με το πρόβλημα ενός «πατέρας - φάντασμα» ή ακόμα με την παθητική του παρουσία όπου η γυναίκα υπηρετεί όλους σαν αληθινή σκλάβο, κάτι που εκείνος θα ήταν αδύνατον να έκανε αλλά και να το διανοηθεί. Μια σύζυγος με ισχυρή προσωπικότητα με πνευματική ή σωματική υπεροχή συγκριτικά με το νεώτερο σύζυγο είναι δυνατόν να κυριαρχήσει στον οικογενειακό χώρο αναλαμβάνοντας και τον ανδρικό ρόλο, εκτοπίζοντας έτσι τον σύζυγο ο οποίος με την άρνηση ή και την αδυναμία του να υπακούσει στα

προστάγματα της, δέχεται την λεκτική ή και την σωματική επιθετικότητα και στις σύγχρονες οικογένειες υπάρχουν (Ξάνθιπες) σύζυγοι και Κλυταιμνήστρες οι οποίες, με σατανική επινοητικότητα διαπράττουν τα πιο στυγερά εγκλήματα στην προσπάθεια τους είτε να περιφρουρήσουν την ανθρωπινή τους αξιοπρέπεια είτε να ηγεμονεύσουν εξολοκλήρου στην οικογένεια.

3.2.4. Η κακοποίηση και παραμέληση παιδιών.

Σύμφωνα με πορίσματα πολλών ερευνών έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχει μεγάλη σχέση μεταξύ της κακοποίησης και παραμέλησης των παιδιών από άτομα του στενού οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος και της εκδήλωσης επιθετικής συμπεριφοράς από το μέρος των παιδιών που κακοποιήθηκαν.

Το φαινόμενο της κακοποίησης και παραμέλησης των παιδιών είναι ένα πολυσύνθετο πρόβλημα με κοινωνικές, ψυχολογικές και ιατρικές διαστάσεις. Στο συγκεκριμένο σκέλος της εργασίας θα μελετηθούν οι επιπτώσεις στη συμπεριφορά του παιδιού από την κακοποίηση και παραμέληση του.

Σύμφωνα με τον Γ. Τσιαντή, Σωματική κακοποίηση, παραμέληση παιδιών και ψυχική υγεία, 1987, δεν υπάρχουν μελέτες που να ερευνούν συγκεκριμένα τις ψυχολογικές επιπτώσεις της κακοποίησης και αυτό οφείλεται στο ότι μαζί με την κακοποίηση συμβαίνει μια άλλη σειρά από εμπειρίες στο παιδί, όπως εισαγωγή στο Νοσοκομείο, απομάκρυνση από το σπίτι ή τοποθέτηση σε ανάδοχη οικογένεια ή ίδρυμα. Ο ίδιος αναφερόμενος σε μια άλλη μελέτη των Norse (Ollej, Sahlerz, Friedmann, 1970) την μελέτη τους αναφέρει ότι σε 23 οικογένειες βρέθηκε ότι μετά από 3 χρόνια το 30% των παιδιών είχε ξανακακοποιηθεί ή παραμεληθεί

και το 70% των παιδιών απέκλινε από την συναισθηματική, νοητική και κοινωνική ανάπτυξη της ηλικίας τους, ο Grieg αναφέρει χαρακτηριστικά την ονομασία «τραυματική νεύρωση» αφού το παιδί υφίσταται συναισθηματικό πόνο, συναίσθημα αδιεξόδου και εμφανίζει πρωταρχικούς μηχανισμούς. Τέτοιοι μηχανισμοί άμυνας είναι άρνηση, προβολή, αποφυγή, αποστασιοποίηση και διαχωρισμός.

Οι Johnson, Moore και Ammerman έχουν διαπιστώσει ότι τα κακοποιημένα παιδιά χαρακτηρίζονται από έλλειψη ανταπόκρισης, αρνητισμό, πείσμα και κατάθλιψη. (Μουζακίτης, Κοινωνική εργασία 1993).

Η Νάκου Σ. Κακοποίηση και Παραμέληση Παιδιών Ιστορική Αναδρομή, 1991, αναφέρει ότι το κακοποιημένο παιδί παρουσιάζει μια χρόνια κατάθλιψη, μειωμένο αυτοσυναίσθημα πανουργία και δουλικότητα, μένει σιωπηλό στον εαυτό του, δειλό φοβισμένο και τρέφει μια εχθρική και μνησικάκη και εκδικητική διάθεση για τον βασανιστή.

Ο Strogh 1979 (Γ. Τσιάντη, Σωματική κακοποίηση, παραμέληση παιδιών και ψυχική υγεία, 1987) έχει περιγράψει μια μορφή ψύχωσης τη λεγόμενη «Τραυματική Ψύχωση» σε παιδιά λανθάνουσας και προεφηβικής ηλικίας. Τα χαρακτηριστικά αυτής της κατάστασης είναι:

Μειωμένη ή έντονα διαταραγμένη σχέση με την πραγματικότητα και τους άλλους, καθώς και αλλόκοτη συμπτωματολογία. Τα παιδιά αυτά είχαν κακοποιηθεί πολύ νωρίς στη ζωή τους και παρουσίαζαν έντονη επιθετικότητα ενώ παράλληλα είναι κατά περιόδους υπόδειγμα και πολύ αγαπητά στους άλλους. Χαρακτηριστικά ο Strogh αναφέρει ότι τα παιδιά αυτά «δαγκώνουν το χέρι αυτού που τα ταΐζει», γεγονός που αποδεικνύει έντονη διαταραχή στη «συμπεριφορά» δεσμού.

Κατά τον Bender 1979 (Γ. Τσιάντη, Σωματική κακοποίηση, παραμέληση παιδιών και ψυχική υγεία, 1987), τα παιδιά μπορεί να είναι επιτρεπείς σε ατυχήματα, να εμφανίζουν αυτοκαταστροφική συμπεριφορά ή να εδραιώσουν ένα πρότυπο σύμφωνα με το οποίο προκαλούν κάποιον να τους κάμει κακό και παίζουν το ρόλο του θύματος. Κατά τον Caldon 1975, η κλινική πείρα οδηγεί στην υπόθεση ότι το μικρό παιδί που υφίσταται κακοποίηση κατά την ανάπτυξη πριν ακόμη αρχίσει να μιλά είναι ιδιαίτερα επιρρεπές στην ανάπτυξη βίαιης συμπεριφοράς. Σε μια διερευνητική μελέτη των Engfer A. και Schnewind K. (1982), διερευνήθηκε η σχέση μεταξύ της πολύ αυστηρής και τιμωρικής συμπεριφοράς των γονέων και των επιπτώσεων στην προσωπικότητα των παιδιών. Βρέθηκε ότι τα παιδιά εξαιτίας αυτής της συμπεριφοράς ανέπτυξαν ένα σύνδρομο που ονομάστηκε «διαταραχή της διαγωγής» ή ένα άλλο σύνδρομο όπου τα παιδιά παρουσιάζουν άγχος ή κατάθλιψη. Λαμβάνοντας υπόψη το περιβάλλον μέσα στο οποίο τα παιδιά που κακοποιούνται μεγαλώνουν, αυτό χαρακτηρίζεται όπως υποστηρίζει ο Winnicott (1969) από απόρριψη και επιθετικότητα και δεν είναι καθόλου εκείνο το διευκολυντικό περιβάλλον που συντελεί στην ωρίμανση του παιδιού.

Η μελέτη του Martin (Ε. Αγάθωνος - Γεωργοπούλου, Κακοποίηση Παραμέληση Παιδιών, 1991) και Beezley (1977), σχετικά με την συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών που έχουν κακοποιηθεί υποστηρίζεται και από την Carolyn Okei Jones (1985), οι οποίοι την θεωρούν σαν την λεπτομερέστερη μελέτη σχετικά με την συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών.

Σύμφωνα με την μελέτη η εκτίμηση των εννέα χαρακτηριστικών τρόπων συμπεριφοράς των παιδιών έγινε από τρεις ανεξάρτητους

ερευνητές, ένα παιδίατρο ένα ψυχολόγο και ένα Κοινωνικό Λειτουργό. Εξετάστηκαν 50 παιδιά από τα οποία ένα ποσοστό έμεινε με τους φυσικούς τους γονείς και ένα ποσοστό σε ανάδοχες οικογένειες. Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας ήταν:

1. Μειωμένη ικανότητα για ευχαρίστηση.
2. Ψυχιατρικά συμπτώματα (π.χ. ενούρηση, παροξυσμούς νεύρων, υπερδραστηριότητα, παράδοξη συμπεριφορά).
3. Μειωμένη αυτοεκτίμηση.
4. Απόσυρση.
5. Εναντιωματική συμπεριφορά.
6. Υπερεργήγορση.
7. Ψυχαναγκαστικότητα.
8. Ψευδό ενήλικη συμπεριφορά.
9. Μαθησιακά προβλήματα.

Κατά τον Martin (Ε. Αγάθωνος - Γεωργοπούλου, Κακοποίηση Παραμέληση παιδιών, 1991) και Beezly (1977) τα ψυχιατρικά συμπτώματα εμφάνιζαν μετά από 4,5 χρόνια κακοποίησης, σημαντική σχέση με παράγοντες του περιβάλλοντος, όπως η μη μόνιμη κατοικία, η αστάθεια της οικογένειας στην οποία ζούσε το παιδί, οι τιμωρίες και η απόρριψη από τα άτομα που τα φρόντιζαν και η συναισθηματική κατάσταση των γονέων ή των ατόμων που τους υποκαθιστούν.

Σύμφωνα με τον MaCkeith R., Σκέψεις σχετικά με ορισμένες πιθανές μακροπρόθεσμες συνέπειες, 1975, μια ακόμη συνέπεια της κακοποίησης του παιδιού είναι ότι διατρέχει μεγάλο κίνδυνο να τραυματίσει τα παιδιά του στο μέλλον. Αυτός ο κίνδυνος οφείλεται στις συνέπειες της στέρησης και της κακοποίησης, αλλά οποιαδήποτε άτομο με εγκεφαλική κάκωση

είναι ίσως περισσότερο ευάλωτο σε δυσάρεστες εμπειρίες από το περιβάλλον.

Ο Nau (Σ. Νάκου, Κακοποίηση Παραμέληση Παιδιών: Ιστορική αναδρομή, 1987) από τις μελέτες ευρείας κλίμακας στη Γερμανία παρατήρησε ότι ένα μεγάλο ποσοστό εγκληματιών, δολοφόνων προερχόταν από την ομάδα ανθρώπων που είχαν υποστεί κακοποίηση στην παιδική τους ηλικία.

3.2.5. Χαρακτηριστικά γονέων που κακοποιούν - παραμελούν τα παιδιά τους.

Η κακοποίηση και παραμέληση του παιδιού, πραγματοποιείται κάτω από ορισμένες νοσηρές συνθήκες του οικογενειακού και του κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος.

Πολλές έρευνες έχουν αποδείξει ότι το πλήθος παραγόντων επιδρούν αρνητικά στην προσωπικότητα του γονέα, ο οποίος γίνεται επιθετικός, και κακοποιεί τα παιδιά του, αδύναμος να τηρήσει μια σχέση στοργική και ισορροπημένη μαζί τους.

Σύμφωνα με τους Steel και Polock, Γενικά χαρακτηριστικά που κακοποιούν τα παιδιά τους, 1972, η αιτία της κακοποίησης δεν είναι ποτέ μια και μοναδική αιτία. Πριν αρχίσει η κακοποίηση παρατηρείται με αύξηση των πιέσεων μέσα στην οικογένεια. Το ιστορικό των γονέων αυξάνει τις πιθανότητες κακοποίησης όπως επίσης και οι κοινωνικές πιέσεις και τα ιστορικά γεγονότα τα οποία διαδραματίζουν κάποιο ρόλο.

Έτσι μπορούμε να διακρίνουμε τα εξής:

- **Το ιστορικό των γονέων.**

Η Margaret A. Lynch, Child abuse Kemple: unhistorical literature review, 1975, αναφέρει ότι πολλοί από τους γονείς που κακοποιούν τα

παιδιά τους είχαν υποστεί και οι ίδιοι κακοποίηση ή συναισθηματική στέρηση στην παιδική τους ηλικία. Μεγάλωσαν νιώθοντας εχθρότητα απέναντι στην εξουσία και ανίκανοι να εξασφαλίσουν βασική εμπιστοσύνη. Οι σχέσεις που είχαν με τους γονείς τους συνέχιζαν να είναι σχέσεις μίσους.

Ο Smith *The maltreatment of Children*, 1975, αναφέρει ότι και οι δύο γονείς είναι πολλοί νέοι για να γίνουν γονείς, τόσο στην πραγματική τους ηλικία όσο και στη συναισθηματική τους.

Σε μια έρευνα της Lynch *Child abuse before. Kemple: annistorical literature review*, 1975, στην Οξφόρδη διαπιστώθηκε ότι το 40% των γυναικών που κακοποιούν τα παιδιά τους είναι κάτω από 20 ετών όταν απέκτησαν το πρώτο τους παιδί και έτσι και οι δικές τους προσδοκίες σχετικά με την συμπεριφορά και την ανάπτυξη του παιδιού είναι υπέρμετρες.

- **Κοινωνικές πλευρές.**

Οι γονείς που κακοποιούν τα παιδιά τους όπως υποστηρίζει η Lynch, *Child abuse before kemple an historical literature review*, 1975, μπορεί να προέρχονται από οποιαδήποτε κοινωνικοοικονομική ομάδα, που όμως διαθέτουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά.

Όπως υποστηρίζεται από την Ε. Αγάθωνος, *Θεραπευτική παρέμβαση σε οικογένειες που κακοποιούν και παραμελούν τα παιδιά του*, 1987, από έρευνα που έγινε αποδείχτηκε ότι οι γονείς που προέρχονται από την κατώτερη κοινωνική τάξη παρουσίαζαν ισχυρότερες τάσεις ενίσχυσης της εξάρτησης των παιδιών ενώ οι γονείς από τη μεσαία και ανώτερη τάξη ήταν πιο φιλελεύθεροι. Ένα ποσοστό 82,4% των μητέρων παραδέχθηκε ότι τιμωρεί το παιδί για κακή

συμπεριφορά. Ένα ποσοστό 52,2% στερούσε κάποια προσωπική ευχαρίστηση ή ψυχαγωγία του παιδιού, το 49,2% χρησιμοποιούσε σωματική τιμωρία ή άλλου είδους βίας και το 27,5% χρησιμοποιούσε την επίπληξη. Χαρακτηριστικά των γονέων που κακοποιούν και παραμελούν τα παιδιά τους μέσα από την έρευνα διαπιστώθηκε ότι ήταν:

1. Χαμηλή νοημοσύνη και αυξημένο ποσοστό ψυχοπαθολογίας
2. Διαταραχές της προσωπικότητας, ανωριμότητα, παρορμητικότητα, ισχυρές ανάγκες για εξάρτηση και διαταραγμένες διαπροσωπικές σχέσεις.

Όπως αναφέρει ο Schneider, 1972, οι γονείς που κακοποιούν τα παιδιά τους, προτιμούν όταν υπάρχει αυτή η δυνατότητα, να ζουν σε σπίτια αποκομμένα από την υπόλοιπη κοινότητα. Έχουν ελάχιστες επαφές έξω από τον πυρήνα της οικογένειάς τους. Δεν εμπιστεύονται κανένα και δεν υπάρχει κανείς στο οποίο θα απευθυνθούν σε ώρα ανάγκης.

Όπως αναφέρεται από την Lynch, Child before kemple: an historical literature review 1975, πριν ακόμη αναγκαστούν να δείρουν τα παιδιά τους οι οικογένειες αυτές, συνήθως έχουν συσσωρεύσει μια ολόκληρη σειρά προβλημάτων που επηρεάζουν κάθε πτυχή της ζωής τους, το γάμο την κατοικία, τα οικονομικά θέματα και την εργασία. Πολλοί γονείς όταν αντιμετωπίζουν αυξημένα κοινωνικά και συναισθηματικά προβλήματα καταφεύγουν στον κόσμο της φαντασίωσης.

Συχνά διαπιστώνουμε ότι τα προβλήματα στο γάμο και στο σεξ έχουν εντείνει το αίσθημα της απογοήτευσης των γονέων. Όταν η επιθυμητή και αποδεκτή συμπεριφορά ενός παιδιού επιδεινώνεται κατά τη γέννηση ενός νέου μωρού, οι γονείς μπορεί αναθεωρήσουν υπεύθυνο το μωρό και να το κακοποιήσουν.

Ψυχιατρικά - ψυχολογικά προβλήματα γονέων.

Σύμφωνα με τον Ν. Παρίτση, Ψυχιατρικά χαρακτηριστικά μητέρων που κακοποιούν τα παιδιά τους, 1987, σ' ένα ευρύτερο ερευνητικό πρόγραμμα που πραγματοποιήθηκε από τον Απρίλιο 1981 έως το Ιούνιο 1985 με τη μέθοδο της ψυχιατρικής εξέτασης σ' ένα σύνολο 50 μητέρων που αποτελούσαν το 51% του συνολικού αριθμού των νέων περιπτώσεων διαπιστώθηκαν τα εξής:

- Από τις 48 περιπτώσεις οι 11 ποσοστό 22% κρίθηκε πως δεν αποτελούσε ψυχιατρικές περιπτώσεις.
- Το 31% παρουσίαζε νευρωτικές καταθλίψεις.
- Το 10% συμπλέγματα σχιζοφρένειας, πρώτου βαθμού και
- 10% άλλες ψυχιατρικές καταστάσεις.

«Από έρευνες που έχουν γίνει για την ανίχνευση των προδιαθεσιακών παραγόντων που αφορούν τους γονείς, έχουν συγκεντρωθεί ορισμένα κριτήρια συνδυασμός των οποίων μπορεί να μας βοηθήσει να εντοπίσουμε έγκαιρα οικογένειες που βρίσκονται σε υψηλό κίνδυνο.

- Έφηβοι γονείς.
- Μονογονική οικογένεια.
- Άγαμη μητέρα.
- Ανεπιθύμητη κύηση.
- Συχνές, απρογραμμάτιστες, κυήσεις.
- Μητέρα έγκυος όταν κακοποιεί / παραμελεί.
- Πρόβλημα στην εγκυμοσύνη ή τοκετό.
- Προβλήματα στις σχέσεις του ζευγαριού.
- Κακές σχέσεις με τους δικούς τους γονείς.

- Γονείς που έχουν και οι ίδιοι κακοποιηθεί / παραμεληθεί σε μικρή ηλικία.
- Κοινωνική απομόνωση.
- Οικονομικά προβλήματα, ανεργία, αρρώστια, περιβαντολλογική ένταση.
- Χαμηλό κοινωνικό - μορφωτικό επίπεδο.
- Εξωπραγματικές απαιτήσεις απ' το παιδί.
- Διαταραχή δεσμού μητέρας - παιδιού».

(Οδηγός για επαγγελματίες, Κακοποίηση - Παραμέληση Παιδιών, 1992, σελ. 11).

3.2.6. Οι επιπτώσεις του διαζυγίου στον ψυχικό κόσμο και συμπεριφορά των παιδιών.

Οι διαταραγμένες σχέσεις στο ζευγάρι οδηγούν τον έναν από τους δύο ή και τους δύο γονείς στην απόφαση να χωρίσουν. Ο χωρισμός αυτός μπορεί να είναι είτε συναισθηματικός (ζευγάρια που ζουν εικονικά μαζί, χωρίς να έχουν πάρει διαζύγιο) είτε με βάση το νόμο (διαζύγιο).

Οι σύζυγοι το να αποτύχουν στο γάμο τους, είναι πλέον μια υπαρκτή κοινωνική πραγματικότητα. Το διαζύγιο επιβαρύνει συναισθηματικά και ψυχικά το παιδί. Είναι ένα ζήτημα που δημιουργεί πολλαπλές συνέπειες κατά πρώτο λόγο στο παιδί τόσο για την νοσηρή εξέλιξη του ψυχισμού του, όσο και για την διαμόρφωση επιθετικής και αντικοινωνικής συμπεριφοράς.

Το παιδί του διαζυγίου χάνει τη γονεϊκή εστία και ζει μόνο του με τον έναν από τους δυο γονείς ή μόνο και εσώκλειστο σ' ένα σχολείο και μέσα στον εαυτό του πράγμα που προκαλεί ισόβιες ψυχικές ανωμαλίες.

Όπως γράφει η Μαρία Μαντζιάρου - Κανελλοπούλου, Η οικογένεια με έναν γονέα, 1981, τα παιδιά των χωρισμένων παρουσιάζουν κατά ένα μεγαλύτερο ποσοστό 70%-80% αυξημένο κίνδυνο για αντικοινωνικές ή εγκληματικές πράξεις, επί των ανήλικων εγκληματιών. Τα ίδια αποτελέσματα και τα ίδια ποσοστά προκύπτουν και από έρευνες που έχουν γίνει μεταξύ τοξικομανών.

Σύμφωνα με την ίδια ερευνήτρια τα παιδιά των διαζευγμένων συγκεκριμένα:

- α) Στερούνται της παρουσίας ενός από τους γονείς του και πολλές φορές σε μία περίοδο που είναι κρίσιμη για αυτά (προσχολική π.χ. ή σχολική περίοδος) δημιουργημένου έτσι του συναισθήματος της ανασφάλειας. Η ανασφάλεια είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη στην εφηβική ηλικία και είναι δυνατόν να οδηγήσει στην αναζήτηση άλλων στηριγμάτων στην ζωή την ανάπτυξη αισθηματικών δεσμών με άτομα υπόπτου ηθικής, τα οποία εκμεταλλεύονται ποικιλοτρόπως την ανασφάλεια και την δίψα για ζωή του παιδιού των χωρισμένων γονέων.
- β) Η εικόνα των γονέων σαν πρότυπα μέσα στην ζωή, εξασθενεί σημαντικά. Κατά κανόνα, ο ένας των γονέων κατηγορεί τον άλλο σαν υπαίτιο του χωρισμού, αναφέροντας όλα τα δυσμενή στοιχεία ώστε με τον τρόπο αυτό να μειώσει τη θέση του άλλου γονέα και να ρίξει χαμηλά στα μάτια των παιδιών του, με αποτέλεσμα τα παιδιά ή να βρίσκονται σε δίλημμα ποιόν από τους δύο γονείς να δικαιώσουν ή να καταρρίπτουν την εικόνα που είχαν για το φερόμενο σαν υπαίτιο πατέρα ή μητέρα και να δημιουργούνται αισθήματα προώρου αποξενώσεως, ντροπής ή μίσους προς τους γονείς ή προς τον ένα μόνο γονέα.

- γ) Τα παιδιά των χωρισμένων γονέων τραυματίζονται ψυχικά τόσο κατά την περίοδο που προηγήθηκε του χωρισμού, εφόσον υπήρξαν μάρτυρες στους καυγάδες και τις διαμάχες των γονέων, αλλά και κατά την διάρκεια του χωρισμού, όπου οι διαρροές των συζύγων οδηγούν σε δικαστικούς αγώνες ή σε πράξεις εκδίκησης που περιλαμβάνουν τα παιδιά και τα οποία γίνονται αντικείμενα εκβιασμού και εκδίκησης.
- δ) Τα παιδιά των χωρισμένων γονέων, που ζουν μόνιμα σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα, αποκτούν μια, διαρκή νευρική κατάσταση, άγχος και αβεβαιότητα που είναι δυνατόν να καταλήξει σε νυχτερινούς φόβους, σε εμετούς, σε νευρικά τικ, σε νευροψυχική ανορεξία, σε υπέρμετρη επιθετικότητα κ.τ.λ. που έχουν τον σκοπό να κινήσουν το ενδιαφέρον και την προσοχή του γονέως με το οποίο ζουν, και να το κάνουν να δεθεί ακόμη περισσότερο συναισθηματικά μαζί του.
- ε) Γίνονται το αντικείμενο ανταγωνισμού εύνοιας, για το κάθε γονιό χωριστά που μεταχειρίζεται πολλά μέσα για να επιτύχει τον σκοπό του, με αποτέλεσμα να χαλάει τον χαρακτήρα του παιδιού του, ενώ πολλές φορές τα παιδιά αντιλαμβάνονται την μεγάλη αδυναμία που έχουν οι γονείς απέναντι τους και την εκμεταλλεύονται, εκβιάζοντας να αποκτήσουν περισσότερα ωφελήματα, υποκρινόμενοι ότι συμμερίζονται τις απόψεις τους.
- στ) Παρουσιάζουν μια αδυναμία συγκέντρωσης της προσοχής τους, μια πτώση της πνευματικής ενεργητικότητας, μια πτώση του ενδιαφέροντος τους για εργασία, μια αυτοεγκατάλειψη και μια μείωση της επιδόσεως τους στο σχολείο.
- ζ) Παρατηρώντας δυσκολίες στην κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, που αποφεύγει την παρέα με τους συνομήλικους του, που κλείνεται στον εαυτό του, που φοβάται μήπως υποχρεωθεί να δώσει εξηγήσεις για το

χωρισμό των γονέων του, κι έτσι εξελίσσεται σιγά - σιγά σε ένα μισάνθρωπο και σ' ένα εχθρό της κοινωνίας.

- η) Η παραμονή του παιδιού με τον ένα γονέα κάνει την επίβλεψη του ελλιπή, ειδικά στο χώρο του εξωοικογενειακό, με όλα τα δυσμενή επακόλουθα, στην αγωγή του. Ιδιαίτερα δυσμενή είναι τα επακόλουθα του χωρισμού στα παιδιά που παραμένουν με τον πατέρα, που δεν έχει τον επαρκή χρόνο να ασχοληθεί με την διαπαιδαγώγηση και παρακολούθηση των παιδιών λόγω εργασίας, αλλά ούτε την έμφυτη επιδεξιότητα της μητέρας. Η μητέρα πάλι κρατώντας τα παιδιά, αντιμετωπίζει οικονομικά προβλήματα, οπότε αναγκάζεται να εργασθεί πράγμα που της μειώνει τη δυνατότητα να επιβλέπει σωστά τα παιδιά της.
- θ) Τα ψυχικά τραύματα των παιδιών γίνονται ακόμη πιο σοβαρά στις περιπτώσεις νέου γάμου των γονέων ή συνάξεως παράνομου συμβιώσεως, οπότε έχουμε τα παιδιά των «τεσσάρων γονιών» και η θέση δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο αν από το νέο γάμο γεννηθούν άλλα παιδιά που είναι φυσικό ο πατριός ή μητριά να ενδιαφέρονται περισσότερο γι' αυτά.

Ο Ν. Δρακουλίδης στο βιβλίο του, Τα σωστά και τα λάθη για γονείς και παιδιά, σελ. 441 - 450 αναφέρει ορισμένα περιστατικά που δείχνουν τις σοβαρές επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά.

Ένας 15χρονος, ο Φρανσουά Μαλλιάρ στις Βερσαλλίες, πραγματοποίησε την πιο πολύπλοκη αντίδραση για ν' αντισταθμίσει την πίκρα και την εγκατάλειψη που ένιωσε από το διαζύγιο των γονιών του. Απήγαγε ένα εφτάχρονο πλουσιόπαιδο και ζήτησε δύο εκατομμύρια για λύτρα. Έτσι εκδικιόταν το άγνωστο του παιδί επειδή ήταν ευτυχισμένο και

γινόταν και ο ίδιος πλούσιος. Το φρικαλέο είναι ότι αφού πήρε τα λύτρα σκότωσε τα παιδάκι «για να ακουστεί το όνομα του» καθώς είπε.

Ήταν μια δραματική ματαιοδοξία; ή ήταν για να βρωμίσει το όνομα του πατέρα του που του στάθηκε καθώς είπε, τυραννικός; Κι όμως ο 15χρονος φονιάς ήταν ήσυχος, μοναχικός και μελαγχολικός και ποτέ του δεν τσακώθηκε με κανένα, ούτε και κακομίλησε (Το έγκλημα αυτό έγινε τον Δεκ. Του 1967).

3.2.7. Η επιθετικότητα ανάμεσα στα αδέρφια

Η σύνθεση και το μέγεθος της οικογένειας, οι διαπροσωπικές σχέσεις των συζύγων μεταξύ τους και με τα παιδιά τους η κοινωνικό - οικονομική τους κατάσταση και προέλευση είναι μερικές μεταβλητές που έχουν άμεση σχέση με το μέτρο εκδήλωσης ή όχι της επιθετικής συμπεριφοράς μεταξύ των παιδιών.

Η προσπάθεια του παιδιού να διεκδικήσει τη θέση που νομίζει πως του αξίζει μεταξύ των αδελφών του μέσα στην οικογένεια γίνεται πολλές φορές σοβαρή προϋπόθεση για το ξέσπασμα έντασης και επιθετικότητας στον οικογενειακό χώρο.

Η γέννηση ενός παιδιού, που για το προηγούμενο εκλαμβάνεται ως μείωση της γονεϊκής αγάπης και φροντίδας καθώς και ως μοίρασμα των παιχνιδιών και οποιού πράγματος νομίζει δικό του, του προκαλεί δυσφορία και ετοιμότητα για επιθετική συμπεριφορά προς τον αδελφό. Πρόκειται δηλαδή, και εδώ για την διεκδίκηση κύρους και εξουσίας που κερδίζεται μετά από αναμέτρηση και επιθετικότητα. Σύμφωνα με τον Konig, Die Familie der gegenwart. Ein interkulturellen vergleich, 1974, ο σοβαρός προβληματισμός με τα αδέρφια μέσα στην οικογένεια είναι ο ανταγωνισμός για τη συμπάθεια και προτίμηση των γονέων κάτι που δεν

περνάει χωρίς κρίση γιατί πρόκειται για αγώνα για την εξουσία. Σύμφωνα με το Ντραϊκωρς Ρ., Το παιδί μια νέα αντιμετώπιση, 1982, ο νεώτερος επιτυχημένος αδελφός του βοηθάει κι αυτός στην καταχάραξη της αυτοπεποίθησης του. Η υπερβολική του φιλοδοξία έχει σαν βάση το συναίσθημα πως είναι παραγνωρισμένος από τον αδελφό του. Αυτό το αίσθημα της καταχάραξης και του παραγνωρισμού είναι πολύ ισχυρό και ικανό να προκαλέσει συγκρούσεις μεταξύ των παιδιών και την επιθετικότητα των γονέων τους.

Σύμφωνα με τους Krausslanch - Duwer - Ferllerg, Aggressive Jugendliche. Jugenarbeit zwischen Kneipe und Knast, 1978, ο ρόλος του πατέρα και της μητέρας που αναλαμβάνουν συνήθως τα μεγαλύτερα αγόρια ή κορίτσια για τα μικρότερα αδέρφια τους, εκλαμβάνεται κυρίως από αυτά ως ανάληψη εξουσίας, που σημαίνει ότι το στιλ (ύφος) αγωγής των γονέων συνεχίζεται.

Ο συνδυασμός ενός αυταρχικού στιλ αγωγής με τις προσωπικές διενέξεις μεταξύ παιδιών κάνει τα μεγαλύτερα αλλά και τα δυνατότερα αλλά και τους φορείς της γονεϊκής εξουσίας να εκδηλώνουν χωρίς δυσκολία της επιθετικότητά τους στα μικρότερα.

3.2.8. Η τιμωρία ως μορφή επιθετικής συμπεριφοράς των Ελλήνων πατέρων προς τα παιδιά.

Η τιμωρία από παλιά έως σήμερα αποτελούσε και αποτελεί ένα μέσο για την σωστή διαπαιδαγώγηση και συμμόρφωση των παιδιών της Ελληνικής οικογένειας στις «προσταγές» των γονέων τους.

Το είδος της τιμωρίας και ο τρόπος της επιβολής της συνιστούν ένα τεράστιο ψυχοπαιδαγωγικό πρόβλημα. Το θέμα αυτό δεν άφησε αδιάφορους και τους ψυχαναλυτές, πολλοί από τους οποίους τονίζουν ή

και υπερτονίζουν τις εκτροπές που μπορεί να δημιουργήσουν στον τιμωρούμενο άτομο τα ισχυρά συναισθήματα που του προκαλούν οι επιβαλλόμενες ποινές. Τονίζουν μάλιστα πως οι επιβαλλόμενες ποινές εκτρέπουν το παιδί από την αυτοπειθαρχία και αυξάνουν την ένταση της έμμονης συμπεριφοράς. Πολλοί μάλιστα από αυτούς έχουν αποδείξει ότι οι απειλές και οι τιμωρίες σε περιπτώσεις ανώμαλης συμπεριφοράς, η οποία συνδέεται με νευρωτικές καταστάσεις (κλεπτομανία, χρήση ναρκωτικών κ.τ.λ.) δεν είναι αποτελεσματικές.

Επομένως η τιμωρία δεν διορθώνει αλλά αντίθετα απειλεί, περιφρονεί και βλάπτει τον παραβάτη. Υπάρχουν και ψυχολόγοι που χαρακτηρίζουν την τιμωρία του παιδιού ως πράξεις αδικίας και μίσους, ανίκανη να το κάνει καλύτερο. Αντίθετα όμως το παιδί που θα τιμωρείται θα γίνεται συνεχώς χειρότερο, αλλά και αργότερα ως πατέρας ή μητέρα, θα τιμωρεί τα παιδιά του διαιωνίζοντας έτσι τον κύκλο του «μίσους».

Ο Γ. Ε. Κρασανάκης, Η επιθετικότητα στην οικογένεια στο σχολείο και στην κοινωνία, επιμέλεια Ι.ν. Νέστορας, 1992, αναφέρει ότι το παιδί που τιμωρείται αισθάνεται άσχημα τα πιθανά να συμβούν είναι δύο:

1. Να γίνει χειρότερο το τιμωρούμενο παιδί.
2. Να τιθασεύσει προσωρινά τις απαράδεκτες επιθετικές δραστηριότητες, για να τις εκδηλώσει αργότερα όταν δεν θα υπάρχει περιορισμός από τους γονείς του, μάλιστα με μια μορφή μνησικακίας. Κανένα παιδί όταν τιμωρείται, δεν αισθάνεται άνετα, αλλά ούτε θεωρεί ευεργέτη εκείνον που τον τιμωρεί. Το αντίθετο μάλιστα συμβαίνει, ιδιαίτερα που στην περίπτωση που οι επιβαλλόμενες από τους γονείς τιμωρίες είναι σημαντικές: Σπάνιες ή και ανύπαρκτες πρέπει να θεωρηθούν οι περιπτώσεις εκείνες που το τιμωρούμενο παιδί θεωρεί την ποινή ως πράξη που συμφέρει, που γίνεται για καλό του. Αναντίλεκτο, τέλος,

θεωρείται ότι η σχέση του παιδιού με τον τιμωρό γονέα διαταράσσεται πολύ περισσότερο μάλιστα όταν δεν ακολουθούν πράξεις συναισθηματικής εξισορρόπησης, αρκετά χρήσιμες για την ψυχική υγεία του παιδιού. Η τιμωρία ως επιθετική συμπεριφορά προς το παιδί μπορεί να χρησιμοποιείται τόσο από τους πατέρες όσο και από τις μητέρες.

Συνεχίζοντας ο ίδιος ο ερευνητής καταλήγει σε ορισμένα συμπεράσματα για την τιμωρία του παιδιού από τον πατέρα του, και είναι τα εξής:

1. Η τιμωρία παραμένει πάντα ένα μέσο επιθετικής συμπεριφορά των Ελλήνων πατέρων προς τα παιδιά τους.

Αυτοί που δεν τιμωρούν είναι πολύ λίγοι (10% - 11%) δηλαδή ένας στους δέκα.

2. Οι Έλληνες πατέρες επιβάλλουν κυρίως σωματικές ποινές στα παιδιά τους. Οι επιβαλλόμενες ποινές ηθικής φύσης ή και στέρησης της ελευθερίας του παιδιού έρχονται σε δεύτερη και τρίτη σειρά.

3. Κάποια ουσιαστική πρόοδος σημειώνεται στον ψυχοπαιδαγωγικό αυτόν τομέα, αφού είναι έκδηλη η μείωση του ποσοστού της επιβολής της σωματικής τιμωρίας μέσα σε δυο γενιές πατέρων.

4. Βέβαια οι σωματικές τιμωρίες των παιδιών από τους πατέρες του βρίσκονται ακόμη στην πρώτη σειρά προτίμησης. Η επιθετικότητα αυτή μορφή συμπεριφοράς του πατέρα προς το παιδί του περιορίσθηκε, αλλά δεν εξαλείφθηκε. Οι Έλληνες πατέρες κάνουν μεγάλη χρήση των σωματικών ποινών και μάλιστα του ξυλοδαρμού.

Ο ίδιος ο ερευνητής αναφέρεται σε μια έρευνα της οποίας το δείγμα το συγκρότησαν 400 φοιτητές της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ηρακλείου και της σχολής Νηπιαγωγών Χανίων. Η έρευνα διάρκεσε από το έτος

1975 - 76 έως το 1983 - 84. Ένας φοιτητής 20 χρονών γράφει για τον ηλικία 48 ετών πατέρα του:

«Ο πατέρας μου ήταν πολύ αυστηρός. Ήταν ο τύπος του αφέντη. Μπροστά του δεν είχε κανείς το δικαίωμα να μιλήσει, να πει τη γνώμη του. Ήταν ο τύπος του «αποφασίζουμε και διατάζουμε». Ότι και αν έλεγε έπρεπε απαραίτητως να γίνει και μάλιστα στην εντέλεια. Διαφορετικά, μας περίμενα τιμωρίες και βρισιές. Ήταν ο μπαμπούλας ο αφέντης του σπιτιού. Έκανε έλεγχο στην σχολική μου τσάντα και έσχιζε κάθε ακατάστατο τετράδιο ή το έριχνε στη φωτιά χωρίς βέβαια να παραλείπει να με ξυλοφορτώνει. Μου απαγόρευε μάλιστα να παίζω με άλλα παιδιά στην πλατεία του χωριού. Κάποια φορά που με συνέλαβε να παίζω στο χώρο αυτό με έδειρε άγρια. Αυτό όμως που με κόστισε δεν ήταν τόσο όσο το ξύλο όσο η κακοποίηση μου μπροστά στον κόσμο δημόσια..» (Τ. Ε. Κρασανάκης, Η επιθετικότητα στην οικογένεια στο σχολείο και στη Κοινωνία, επιμέλεια Ι.ν. Νέστορας, 1992, σελ. 157).

3.2.9. Κατοικία.

Η κατοικία είναι ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες στη ζωή του παιδιού και βέβαια και για την ύπαρξη σωστού και ισορροπημένου οικογενειακού περιβάλλοντος. Η ατμόσφαιρα του σπιτιού η τάξη των πραγμάτων ο κόσμος των αντικειμένων του σπιτιού, η επίπλωση του χώρου, η άνεση του χώρου, γενικά ασκούν μια σοβαρή επίδραση στη βιολογική, όσο και στη συναισθηματική και πνευματική ανάπτυξη του παιδιού.

Η σωστή κατοικία, συμβάλλει στη διατήρηση και βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης της οικογένειας, αφού δημιουργεί ευχάριστο

οικογενειακό κλίμα που απωθεί την εμφάνιση γκρίνιας και εκδήλωσης επιθετικών τάσεων μεταξύ των μελών της οικογένειας.

Αντίθετα οι άθλιες και ανθυγιεινές συνθήκες κατοικίας θέτουν σε κίνδυνο τόσο την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού, όσο και την κανονική υπόσταση της οικογένειας.

Η Λ. Μπεζέ στο βιβλίο της, *Ανήλικοι Παραβάτες*, 1985, αναφέρει ότι ο στενός οικογενειακός χώρος κατοικίας που είναι αναγκασμένη να ζει μια πολυμελής οικογένεια, δίνει αφορμές για συγκρούσεις και επιθετικές εκδηλώσεις προς όλες τις κατευθύνσεις. Σύμφωνα με έρευνες έχει αποδειχτεί ότι η οικογένεια σήμερα απειλείται μέσα στην στενότητα της κατοικίας από τους επιπρόσθετους κινδύνους μιας νεύρωσης, όταν ξεσπούν οι συγκρούσεις συνεχώς μέσα στο κλειστό εσωτερικό χώρο της οικογένειας που απουσιάζουν άλλες ανακουφιστικές διέξοδοι. Από την στενότητα του χώρου και από το αριθμό των παιδιών της οικογένειας εξαρτάται επίσης και η επιτυχία τους στο σχολείο, η οποία τις περισσότερες φορές είναι άσχημη με συνέπεια το παιδί να στιγματίζεται ως «κακός μαθητής», και ο δάσκαλος να αντιδρά με βία για την «σωστή» διαπαιδαγώγηση του, και έτσι αναπαράγεται η επιθετικότητα και μέσα στο σχολείο.

3.3. ΣΧΟΛΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

3.3.1. Σχολείο.

Ανάλογα με τα αίτια της επιθετικής συμπεριφοράς στην οικογένεια είναι και εκείνα της επιθετικότητας στο σχολείο. Οποιαδήποτε όμως και αν είναι τα φαινομενικά και πραγματικά αίτια της επιθετικής συμπεριφοράς μεταξύ των δασκάλων και των μαθητών δεν πρέπει να παραβλέπει κανείς το γεγονός κατά τους J. Gestemeier και Hamburger, 1978, (B. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987), όπως οι σχολικές συγκρούσεις επηρεάζονται επίσης από τον καθορισμό των σχολικών ρόλων, τις θεσμοθετημένες ανάγκες και τις εξωσχολικές προϋποθέσεις. Εκτός όμως από τη σύγκρουση στον καθορισμό των σχολικών ρόλων σύμφωνα με τον Θ. Νταλάκα, ο κόσμος του σχολείου (μαθητές - δάσκαλοι), 1983, δεν στηρίζεται σε ελεύθερη εκλογή· πρόκειται για αναγκαστική συνύπαρξη και συνεύρεση ομάδων με διαφορετικούς σκοπούς και το γεγονός αυτό δεν αποκλείει την πιθανότητα σύγκρουσης. Το σχολείο σαν κοινωνική ομάδα δέχεται στο χώρο του μαθητές και δασκάλους χωρίς κοινωνικές διακρίσεις από τα διάφορα κοινωνικά στρώματα με διαφορετικές κοινωνικές τοποθετήσεις και διαφορετικό πνευματικό επίπεδο.

Σύμφωνα με πολλούς ερευνητές, το σχολείο θεωρείται σαν ένας σημαντικός κοινωνικός στίβος όπου κερδίζει κανείς το κοινωνικό Status και την επιτυχία. Τα παιδιά που αποτυγχάνουν να κερδίσουν αυτό το Status προσπαθούν να βρουν άλλους τρόπους «επιτυχίας». Προσπαθώντας να αναπληρώσουν το χαμένο κύρος τους, φέρονται επιθετικά εναντίων των δασκάλων και των συμμαθητών τους,

κερδίζοντας έτσι προσωρινά την «αναγνώριση» και την «προσοχή» μέσα στη σχολική τάξη.

Σύμφωνα με τον Φορσεδάκη Ιακ., Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος των Ανηλίκων, 1983, στα σχολεία πολλές φορές οι μαθητές κρίνονται και κατατάσσονται με κριτήρια όπως η εξωτερική τους εμφάνιση ή ευχέρεια λόγου και οι κρίσεις των προηγούμενων δασκάλων τους. Το αποτέλεσμα είναι να γίνεται η κατάταξη των μαθητών σε μια από τις δυο κατηγορίες οι οποίες είναι οι εξής:

- α) Καλή σχολική επίδοση - επιτυχία - υψηλό κύρος - προετοιμασία για ανώτερες σπουδές - προσανατολισμός προς επιστημονική προεπιστημονική απασχόληση.
- β) Χαμηλή σχολική επιτυχία - αποτυχία - χαμηλό κύρος - μη προετοιμασία προς ανώτερες σπουδές - προσανατολισμός προς εργατική απασχόληση.

Και να συμπληρώσουμε και εμείς ότι με τη χαμηλή σχολική επίδοση έχουμε τα εξής αποτελέσματα:

Στιγματισμός του μαθητή από τον δάσκαλο, περιθωριοποίηση του μαθητή και εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς από τον δάσκαλο προς τον μαθητή και αντίθετα. Δηλαδή το σχολείο είναι οργανωμένο με τέτοιο τρόπο που να εμποδίζει τους μαθητές που βρίσκονται στην «δεύτερη τροχιά» να έχουν τις δυνατότητες με τους μαθητές που βρίσκονται στην «πρώτη τροχιά».

Δεν ευθύνεται μόνο το σχολείο για την σχολική αποτυχία, αλλά είναι προϊόν και της επίδρασης οικογενειακών παραγόντων. Σύμφωνα με τους Peyre 1964, Malewsk and Peyre 1973, Villats 1972 (Φορσεδάκης Ιακ., Παραβατικότητα και Κοινωνικοί Έλεγχος Ανηλίκων, 1983), όλες οι έρευνες δείχνουν πως η οικογένεια παίζει σημαντικό ρόλο στη γέννηση

της σχολικής απροσαρμοστικότητας. Υπάρχει μια άμεση συσχέτιση μεταξύ συνδέσμου γονέα - παιδιού και σχολικής επίδοσης τους και οικογενειακής δυσλειτουργικότητας και σχολικής αποτυχίας. Άλλα πορίσματα δείχνουν πως οι περισσότεροι από τους γονείς των επιθετικών παιδιών είχαν μια στάση αδιάφορη έναντι του σχολείου.

Πέρα από όλα αυτά στην επιθετικότητα των παιδιών επιδρούν και οι καθ' αυτό σχολικοί παράγοντες, σε συνάρτηση πάντα με πολλούς άλλους. Ο αυταρχισμός του δασκάλου, η έλλειψη συμμετοχής των μαθητών στην λήψη αποφάσεων που τους αφορούν, η παιδαγωγική που χρησιμοποιείται, το ανταγωνιστικό σύστημα που προωθείται μεταξύ μαθητών, οι συγκρούσεις μεταξύ των δασκάλων, η έλλειψη σύνδεσης κοινότητας - σχολείου, ο στιγματισμός και περιθωριοποίηση του μαθητή η απόρριψη του κύρους του δασκάλου από τον μαθητή κ.τ.λ. είναι ορισμένα από τα χαρακτηριστικά του σχολείου που δημιουργούν πρόσφορο έδαφος για την εκδήλωση επιθετικότητας προς όλες τις κατευθύνσεις.

Η δομή και η λειτουργία του σχολείου αδυνατούν να αντιμετωπίσουν τις σχολικές αποτυχίες. Αντί να λύσουν τα προβλήματα, που γεννώνται απ' αυτές, συντελούν στην επιδείνωση τους τις πιο πολλές φορές.

Αυτό που αποκαλύπτεται τελικά είναι ότι το σχολείο αποτελεί σημαντική δύναμη στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του μαθητή. Το τι είδος άνθρωπος θα γίνει και το τι ικανότητες θα έχει, είναι απόρροια του τύπου της εκπαίδευσης που δημιουργεί το σχολείο.

Παρακάτω θα αναφερθούν τα επιθετικά ζεύγη, που προκύπτουν καθημερινά μέσα στο σχολικό χώρο, και γίνονται οι αιτίες για αναπαραγωγή της επιθετικότητας από τον ίδιο τον μαθητή.

3.3.2. Επιθετικότητα δάσκαλο προς δάσκαλο.

Η επιθετική συμπεριφορά μπορεί να εμφανιστεί και μεταξύ των πρωταγωνιστών της κοινωνικοποιητικής λειτουργίας στο σχολείο, μεταξύ των δασκάλων.

Σύμφωνα με τον Βουϊδάσκη, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, ο ίδιος ο «θεσμός» του σχολείου μπορεί π.χ. να επιδράσει αρνητικά στο διδακτικό προσωπικό με την ιεραρχική του δομή. Η υπερβολική αυστηρότητα του προϊστάμενου, οι αντιζηλίες, οι φιλονικίες και οι ανταγωνιστικές τάσεις ανάμεσα στο σχολικό σύλλογο είναι αίτια για επιθετικότητα εναντίον των μαθητών καθώς και επίσης και μεταξύ τους. Όταν ο δάσκαλος δεν έχει την αμέριστη συμπαράσταση του προϊστάμενου και των συνεργατών του στο έργο του, γίνεται αυταρχικός και επιθετικός στη τάξη.

Ο ίδιος ερευνητής στο βιβλίο του, Η επιθετικότητα στην οικογένεια στο σχολείο και στην κοινωνία, επιμέλεια Ι.ν. Νέστορος, 1992, αναφέρει ότι: Οι δάσκαλοι ενώ εμπλέκονται στην ίδια διαδικασία με τον ίδιο σκοπό, διαφοροποιούνται ωστόσο, ανάλογα με την κοινωνική τους προέλευση, φύλο, ηλικία και οπωσδήποτε τις ιδεολογικές και κοσμοθεωριακές αντιλήψεις λόγοι που τους κάνει μερικές φορές να εκδηλώνουν την επιθετική τους συμπεριφορά μεταξύ τους.

Η διαφορά της ηλικίας και της αγωγής των δασκάλων τους χωρίζει σε προοδευτικούς και συντηρητικούς, σε αντιπάλους έτοιμους να επιτεθούν ο ένας εναντίον του άλλου.

3.3.3. Επιθετικότητα από δάσκαλο προς μαθητή.

Όπως είναι γνωστό ο δάσκαλος μαζί με τους γονείς παίζουν ένα πολύ καθοριστικό ρόλο στην κοινωνικοποίηση του παιδιού. Έχει τεράστια

επίδραση επάνω στα παιδιά επειδή είναι ώριμος άνθρωπος, έχει διαμορφωμένη προσωπικότητα με καθορισμένες πεποιθήσεις κι ένα ιδιαίτερο τρόπο ζωής. Σ' αυτή ακριβώς την προσπάθεια, να συντελέσει στην κοινωνικοποίηση του νέου ανθρώπου, είναι δυνατόν να αντικρούσει την απογοήτευση, την άρνηση και άλλες δυσκολίες, που μπορεί να τον οδηγήσουν στην επιθετική συμπεριφορά.

Σύμφωνα με τον Β. Βουϊδάσκη, Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία, Επιμέλεια Ι.ν. Νέστορος, 1992, οι δάσκαλοι υπηρετούν και μεταφέρουν τις αξίες και τις νόρμες του κοινωνικού τους συστήματος. Σ' αυτό το ρόλο ο δάσκαλος μεταβιβάζει τα πολιτισμικά αγαθά αυτού του συστήματος σε μια ομάδα μαθητών με διαφορετική κοινωνική προέλευση, διαφορετικές αξίες και άλλους τρόπους συμπεριφοράς και τους φέρνει σε αντιπαράθεση με τυπικές θέσεις και συγκεκριμένους ρόλους, που καθορίζονται κοινωνικά και σχετίζονται με κοινωνικές προσδοκίες. Μικρή και προπάντων μεγάλη διαφοροποίηση της υποκειμενικής από την αντικειμενική διάσταση στην εκτέλεση αυτών των ρόλων διαψεύδει τις προσδοκίες του δασκάλου και τον κάνουν επιθετικό. Η ίδια μαθησιακή διαδικασία δεν είναι εύκολη υπόθεση. Ο δάσκαλος, ως εκπρόσωπος της κοινωνίας, είναι υποχρεωμένος να οργανώσει όλες τις διαδικασίες μάθησης και να καταστήσει σαφές στους μαθητές ότι η «ατομική επίδοση» είναι και θα είναι στη μετασχολική του ζωή σημαντική αξία για τους ίδιους και για το κοινωνικό σύνολο. Επιστρατεύει έτσι όλες τις δυνάμεις για να τους αποσπάσει όσο γίνεται υψηλότερη επίδοση. Χαμηλή απόδοση του μαθητή, ακόμα παρά τις φιλότιμες προσπάθειες του, μπορεί να παρεξηγηθεί από το δάσκαλο: να θεωρήσει δηλαδή, ότι οφείλεται όχι στην αδυναμία του, αλλά στη ελεύθερη επιλογή του μαθητή και στη περιφροσύνη του να δεχθεί το

«μορφογόνο» αγαθό με το οποίο εκείνος τα τροφοδοτεί και το κοινωνικό σύστημα του προσφέρει. Η πικρία του δασκάλου μπορεί να εκδηλωθεί με ξεσπάσματα θυμού, με λεκτική ή σωματική επιθετικότητα εναντίον του μαθητή.

Η επιθετική συμπεριφορά των μαθητών εναντίον του δασκάλου, η απείθεια που μπορεί να θεωρηθεί επιθετικότητα, οι συνεχείς ερωτήσεις και αντιρρήσεις στις απαντήσεις του δασκάλου, με άλλα λόγια, η αμφισβήτηση του ρόλου που η κοινωνία του ανέθεσε εκλαμβάνεται, ως προσωπική προσβολή κι εκείνος απαντά με επιθετικότητα. Μειώνει την βαθμολογία, υποβάλλει ασαφείς ερωτήσεις και βάζει δύσκολα προβλήματα, προχωρεί ίσως στον στιγματισμό και την περιθωριοποίηση του μαθητή και ακόμη, αναζητεί τον αποδιοπομπαίο τράγο της τάξης. Οι δάσκαλοι, που μεγάλωσαν οι ίδιοι μ' ένα σχεδόν νομιμοποιημένο αυταρχικό στυλ αγωγής αντιδρούν σε κάθε νεωτερισμό και σε κάθε αναδόμηση της εξουσίας στη σχολική τάξη και αμύνονται με πολλή επιθετικότητα υπερασπίζοντας τα δικά τους κάστρα.

Σήμερα ιδιαίτερα με την εύκολη και πληθωρική απόκτηση γνώσεων αλλά και με την απόρριψη της αυθεντικότητας του δασκάλου από τον μαθητή, σύμφωνα με τον Παπανούτσος Ε., Η παιδεία το μεγάλο μας πρόβλημα, 1976, τον καλούν να σηκώνεται και να διατυπώνει με θάρρος προς κάθε κατεύθυνση τις απορίες, τις αντιρρήσεις, τις δικές του γνώσεις, κάνουν την θέση του δασκάλου περισσότερο προβληματική και τον οδηγούν σε επιθετική συμπεριφορά.

Εξωσχολικά αίτια, όπως οικονομικά οικογενειακά και κοινωνικά προβλήματα του δασκάλου, κοινωνικές αποτυχίες κ.τ.λ. μεταφράζονται σε επιθετική συμπεριφορά στην σχολική τάξη.

Η διαίσθηση της μειονεκτικής θέσης του δασκάλου με το λιγότερο κοινωνικό γόητρο σε σύγκριση με άλλα ακαδημαϊκά επαγγέλματα μπορεί να οδηγήσει το δάσκαλο σε επιθετική συμπεριφορά.

Κοντά στο κοινωνικό μειωμένο γόητρο και ο χαμηλός μισθός του δασκάλου ίσως και ο λανθασμένος επαγγελματικός προσανατολισμός του είναι δυνατόν να προκαλέσουν την επιθετική συμπεριφορά του ενάντιον των μαθητών. Γιατί όπως έχουν δείξει μερικές έρευνες πολλές φορές γίνονται δάσκαλοι άνθρωποι που δεν έχουν κλίση και δεν τρέφουν καμιά αγάπη για το παιδί. Όχι σπάνια είναι άτομα που δεν βρίσκουν άλλη επαγγελματική διέξοδο.

3.3.4. Η επιθετικότητα από μαθητή προς δάσκαλο.

Φορέας εξουσίας ο δάσκαλος, έρχεται ως εκπρόσωπος θεσμού να τιθασει τις πραγματικά τις πλουραλιστικές τάσεις και αναζητήσεις των μαθητών και είναι φυσικό να έρθει στο στόχαστρο της δικής του επιθετικότητας.

Η άποψη του W. Th. Adorno, 1969 (B. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα στην οικογένεια στο σχολείο και στην κοινωνία, Επιμέλεια Ι.ν. Νέστορος, 1992), ότι ο δάσκαλος είναι πράκτορας της αλλοτρίωσης ενέχει στον πυρήνα της το μέγεθος της αντιπαλότητας που δημιουργείται μέσα στη σχολική τάξη, την αντιδραστική και επιθετική συμπεριφορά των μαθητών εναντίον του δασκάλου. Η αδυναμία ή και η άρνηση του μαθητή εξαιτίας της κοινωνικής προέλευσης ή του πνευματικού του επιπέδου να πειθαρχήσει στις σχολικές εντολές και να αποδεχθεί τη «σχολική κουλτούρα», την οποία βρίσκει ξένη προς τα ενδιαφέροντα του, πυροδοτεί τον εκρηκτικό μηχανισμό για να εκδηλωθεί επιθετικά εναντίον του δασκάλου του.

Σύμφωνα με τον Jonh, Die amagonistische Rolle des Lehrers im Proyess der Reform, 1970, η αξιολόγηση των μαθητών από το δάσκαλο με μοναδικό κριτήριο τη σχολική επίδοση και ανταπόκριση του στο σχολικό πρόγραμμα, που σημαίνει γι' αυτούς τις ρυθμίσεις και θεσμοθετημένες προσδοκίες του κοινωνικού συνόλου, τους κατατάσσει σε κατηγορίες, σε «καλούς» και σε «κακούς» και αγνοώντας τη συνολική του προσωπικότητα, προκαλεί την επιθετική τους αντίδραση προς το δάσκαλο.

Σύμφωνα και πάλι, με τον Β. Βουϊδάσκη, Η επιθετικότητα στην οικογένεια στο σχολείο και την κοινωνία, Επιμέλεια Ι.ν. Νέστορος, 1992, ο δάσκαλος απονέμει στερεότυπα στον μαθητή όπως «τεμπέλης», «βλάκας» κ.α. για να προχωράει τελικά στον στιγματισμό και στην περιθωριοποίηση του στη σχολική τάξη. Κάτω από αυτές τις συνθήκες για το ξεπέρασμα αυτής της κατάστασης, οι μαθητές συσπειρώνονται σε ομάδες και κινητοποιώντας τους μηχανισμούς άμυνας επιδίδονται σε πράξεις απόκλισης και επιθετικότητας εναντίον του δασκάλου. Πέρα από αυτές τις αιτίες, οι μαθητές εκδηλώνουν επιθετικότητα στο δάσκαλο για τη διάψευση που τους προκάλεσε, και εκδικώντάς τον για την επιθετικότητα του νιώθουν ικανοποίηση που καταφέρνουν να μειώσουν το κύρος του στην τάξη και να τον εκνευρίσουν.

Σύμφωνα με τον Herlyn E., Gruppen in Schulischen Legr und Lernproyessen, 1980, πολλές φορές από την άρνηση του δασκάλου να ικανοποιήσει παράλογες επιθυμίες των μαθητών προέρχονται συγκρούσεις, οι οποίες όχι σπάνια διαλύονται αυταρχικά, ασκώντας ο δάσκαλος πίεση με δυναμικά μέσα για την επιβολή των θεσμοθετημένων σκοπών του μαθήματος. Ο μαθητής εξαιτίας της αυταρχικής συμπεριφοράς του δασκάλου, σύμφωνα με τον Παπανούτσο Ε., Η

παιδεία το μεγάλο μου πρόβλημα, 1976, «συμπυκνώνει στα κρυφά την αναχαιτισμένη (αντ)επιθετικότητα του, συσπειρώνεται και αναζητεί άλλους δρόμους (πλάγιους) και άλλα μέσα (όχι πάντοτε έντιμα) για να ανταποδώσει τα πλήγματα.

3.3.5. Η επιθετικότητα μαθητή προς μαθητή.

Οι σχέσεις μαθητών μέσα στον χώρο του σχολείου δεν είναι πάντοτε φιλικές· η επιθετικότητα και οι συγκρούσεις είναι συχνά φαινόμενα. Σύμφωνα με τον Heinelt, Umgang mit aggressive Schólern, 1982, οι μαθητές γίνονται επιθετικοί και μόνο από την απλή μίμηση των επιθετικών γονεϊκών και δασκαλικών πρότυπων αποτελώντας το συγκεκριμένο αίτιο ένα σοβαρό λόγο να συμπεριφέρονται μεταξύ τους επιθετικά. Δυναμικές αναμετρήσεις με λεκτική ή σωματική επιθετικότητα παρατηρούνται στο διάλειμμα και μέσα στην τάξη. Οι μαθητές, ανταγωνίζονται για καλύτερη θέση στην ιεραρχία της τάξης και στη συνείδηση του δασκάλου. Για μαθητές κυρίως των μικρότερων τάξεων ο δάσκαλος είναι αυθεντία και εκείνος που θα τον αμφισβητήσει πρέπει να πληρώσει. Συχνά πιέζουν τον δάσκαλο να τους βάλει τιμωρία ή τον κάνουν και μόνοι τους. Οι μαθητές, μετά το δάσκαλο, κατατάσσουν τους συμμαθητές τους σε κατηγορίες αποδίδοντας τους εκείνα τα στερεότυπα που θεωρούν τυπικά για την ομάδα που τους κατέταξαν. Και έτσι, συχνά η επίδοση μόνο του κάθε μαθητή είναι καταλύτης για την αποδοχή ή την απόρριψη του από τους συμμαθητές του στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Μετά απ' αυτά ο στιγματισμένος, ο περιθωριακός μαθητής γίνεται ο αποδιοπομπαίος τράγος για του άλλους που τον καταδιώκουν και τον επιτίθονται.

Το πνεύμα της άμιλλας, που φθάνει στα σύνορα του ανταγωνισμού την ατμόσφαιρα και κάνει δύσκολη την σχολική συμβίωση μεταξύ των ιδίων των συμμαθητών και οδηγεί πολλές φορές στην αντιπάθεια και στις συγκρούσεις.

«Η αντιπάθεια δηλώνει ένα είδος σύγκρουσης, πάλης, διαμάχης, αγώνα. Μια μορφή αγώνα είναι και οι διαγωνισμοί και οι εξετάσεις που καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος της σχολικής δραστηριότητας». (Κ. Κωνσταντινίδη, Ο ανταγωνισμός μια θεώρηση στη σύγχρονη εκπαίδευση, σελ. 61)

Σύμφωνα με τον Β. Βουϊδάσκη, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, στις εξετάσεις ο κάθε μαθητής επιδιώκει να πάρει όσο το δυνατόν μεγαλύτερους βαθμούς με τους άλλους συμμαθητές του. Και αυτή ακριβώς η επιδίωξη εξασθενεί τους φιλικούς δεσμούς μεταξύ τους και προκαλεί επιθετικότητα. Το παιδί αντικρίζοντας στο σχολικό περιβάλλον το συναγωνισμό αντιλαμβάνει αμέσως πως η αποτυχία αποδοκιμάζεται. Αισθάνεται το δάσκαλο σαν αίτιο αυτής της αποτυχίας και τους συμμαθητές τους, σαν αντιπάλους που πρέπει να νικήσει παίρνοντας καλύτερους βαθμούς. Ιδιαίτερα σήμερα με το καθιερωμένο σύστημα εισαγωγής στις ανώτερες και ανώτατες σχολές, ένα μέρος του τελικού συντελεστή επιτυχίας (επομένως και σταδιοδρομία) ενός τελειόφοιτου εξαρτάται από την βαθμολογία των τάξεων του λυκείου, ανοίγεται ένα νέο κεφάλαιο συγκρούσεων φιλονικιών μεταξύ καθηγητή και μαθητή και προπάντων του δεύτερου εναντίον του πρώτου ειδικά, όταν αμφισβητείται η δικαιοσύνη και η ακεραιότητα του καθηγητή και ο μαθητής υποψιάζεται πως αδικείται. Εκτός όμως από τον συναγωνισμό μεταξύ των μαθητών που εκδηλώνεται σε επίπεδο επίδοσης στα μαθήματα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η

μετατόπιση αυτού του συναγωνισμού στο επίπεδο της σωματικής δύναμης και υπεροχής. Μια δυναμική αναμέτρηση είναι αρκετή για να τοποθετήσει τους αντιπάλους σε ανάλογη θέση στη συνείδηση της ομάδας. Πολύ σπάνια καθώς γυρνούν στο σπίτι να μην πετάξουν για λίγο της τσάντες τους και να αρχίζουν να χτυπά ο ένας τον άλλο αδυσώπητα. Με το τέλος του αγώνα έχει καθοριστεί προσωρινά και συχνά για ολόκληρη τη σχολική ζωή ο ανώτερος και ο κατώτερος μεταξύ των δύο αντιπάλων.

3.4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

3.4.1. Πρωτογενείς ομάδες και κοινωνικοποίηση.

Όπως αναφέρει ο Β. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, η συμβολή και η προσφορά των κοινωνικών ομάδων δεν είναι ίδια σ' αυτή την πορεία της κοινωνικοποίησης. Η συμβολή των πρωτογενών ομάδων σε αντίθεση με εκείνη των δευτερογενών είναι αποφασιστικά καθοριστική. Σύμφωνα με τον Schwarz (1975), η πρωτογενής διαδικασία κοινωνικοποίησης πραγματοποιείται στις πρωτογενείς ομάδες με την ατμόσφαιρα της οικογενείας, της συγγένειας της συνεργασίας. Στην οικογένεια, στη φιλική συντροφιά και στο σχολείο αποκτά ο νέος άνθρωπος με την κοινωνικοποίηση ανθρώπινα χαρακτηριστικά, την συναισθηματική του ταυτότητα και παραλαμβάνει τον προγονικό του πολιτισμό έτσι ώστε να μπορέσει να διαμορφωθεί, σε μια γνήσια κοινωνικό - πολιτιστική προσωπικότητα.

Ο Schwarz 1975 αναφέρει ότι πάνω στην κοινωνικοποίηση των πρωτογενών ομάδων οικοδομείτε η εργασία για τη δευτερογενή κοινωνικοποίηση των δευτερογενών ομάδων. Μ' αυτή το άτομο προετοιμάζεται για να γίνει μέλος και να μπει σε καινούργιες ομάδες.

Έχει κοινωνική επαφή μ' άλλους ανθρώπους, με τους οποίους έχει κοινό «ένα χαρακτηριστικό ή μερικές ιδιότητες», με σκοπό την μάθηση και ανακάλυψη καινούργιων ρόλων, και λειτουργιών, ενός επαγγέλματος μιας εργασίας κ.λ.π.

«Εισηγητής της έννοιας των «πρωτογενών ομάδων» στην επιστήμη της κοινωνιολογίας είναι ο Αμερικανός Κοινωνιολόγος Ch. Cooley, 1909, ο ίδιος ορίζει «πρωτογενείς» εκείνες τις ομάδες οι οποίες χαρακτηρίζονται

για την πολύ στενή, άμεση προσωπική σχέση και συνεργασία. Είναι πρωτογενής από πολλές πλευρές αλλά κυρίως από εκείνη ότι συμμετέχουν βασικά στην διαμόρφωση της κοινωνικής φύσης και των κοινωνικών ιδεωδών των ατόμων. Κατά τον Γερμανό κοινωνιολόγο R.König (1980) πρωτογενείς ονομάζονται εκείνες οι ομάδες, που τόσο στο χρόνο όσο και στη σημασία προηγούνται από όλες τις άλλες. Αυτές είναι οι πραγματικές αρχές της κοινωνικής φύσης του ανθρώπου.

Πρωτογενείς ομάδες είναι όλες εκείνες οι ομάδες, των οποίων τα μέλη συνδέονται με στενούς δεσμούς φιλίας οικειότητας και συνεργασίας όπως η οικογένεια, το σχολείο η γειτονιά ο φιλικός κύκλος κ.λ.π. Στις διαπροσωπικές σχέσεις των μελών αυτών των ομάδων αναπτύσσεται η ανθρώπινη αλληλεγγύη. Σύμφωνα με τον Schwanke E., 1980, «οι πρωτογενείς ομάδες δίνουν την δυνατότητα στα μέλη τους να νιώθουν απόλυτη σιγουριά, να διαμορφώνουν την συναισθηματική τους ταυτότητα και να εντάσσονται στο πλατύτερο κοινωνικό σύνολο. Αυτό είναι μια από τις βασικές, ατομικές ανάγκες, των οποίων η ικανοποίηση είναι η προϋπόθεση για μια ομαλή εξέλιξη της προσωπικότητας και ειδικά για την ψυχική ισορροπία του καθενός» (B. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, σελ. 75).

Μέσα όμως σ' αυτό τον οικείο και φιλικό χώρο αυτών των κοινωνικών σχηματισμών που αναφέραμε προηγουμένως, των πρωτογενών ομάδων, όπου το κάθε άτομο εξοπλίζεται με ασφάλεια και αυτοπεποίθηση, γίνεται και μια άλλη πολύ σημαντικότερη διαδικασία που προσδίδει ακριβώς τη μεγάλη σημασία και αξία αυτών των ομάδων έναντι των άλλων, αυτή είναι η διαδικασία της κοινωνικοποίησης του ανθρώπου.

Ο Β. Βουϊδάσκης αναφέρει ότι «Ο A.Goslin (1969) θεωρεί ως κοινωνικοποίηση την διαδικασία κατά την οποία τα άτομα αποκτούν τις

δεξιότητες τις γνώσεις και τις διαθέσεις που τα καθιστούν ικανά να συμμετέχουν περισσότερο ή λιγότερο αποτελεσματικά σαν μέλη των ομάδων ή της κοινωνίας. Σύμφωνα με τον E. Scheush (1975) κοινωνικοποίηση είναι η μεταβίβαση τρόπων συμπεριφοράς, κανόνων και αξιών σ' ένα πρόσωπο έτσι ώστε οι γενικές προσδοκίες να γίνουν και δικές του προσδοκίες» (B. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, σελ. 75).

Σύμφωνα με τον Π. Τερλεξή, Το Πολιτικό Σύστημα, Κοινωνιολογική Θεώρηση της Πολιτικής Ζωής, 1973, Τόσο η διαδικασία της μεταδόσεως στις επερχόμενες γενεές των παραδεκτών προτύπων συμπεριφοράς, όσο και τη διαδικασία της διαδόσεως των προτύπων αυτών, συμπεριφοράς ονομάζουμε κοινωνικοποίηση.

Η διαδικασία της κοινωνικοποίησης του ατόμου αρχίζει από την ημέρα της γέννησης και τελειώνει την ημέρα του θανάτου, πρέπει να ομολογήσουμε πως μέσα σ' όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς και σ' όλες τις κοινωνικές ομάδες συντελείται αυτή η διαδικασία της ένταξης του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο με την αποδοχή των πολιτιστικών αξιών και τρόπων συμπεριφοράς και τη διαμόρφωση του σε «κοινωνικοπολιτιστική προσωπικότητα».

3.4.2. Κοινωνικοποίηση και Επιθετικότητα.

Στη πρωτογενή κοινωνικοποίηση τα μέλη της ομάδας όπως προαναφέραμε, συνδέονται με δεσμούς αίματος συγγένειας, φιλίας και συνεργασίας. Σύμφωνα με τον Herakides A., Socialization to conflict. A case study of the national historical in-group outgroup images the educational system of Greece, 1987, μέσα στην ίδια πρωτογενή ομάδα, της οποίας τα μέλη της μπορούν να θυσιαστούν για ένα μέλος ή για το

σύνολο της ομάδας, εμφανίζονται και συχνά μάλιστα, αντιθέσεις, συγκρούσεις και επιθετική συμπεριφορά. Όλες αυτές οι σχέσεις οι επιθετικές τάσεις και συγκρούσεις σε όλα τα επίπεδα καθορίζονται από ένα συνδυασμό μεταβλητών, που αναπτύσσονται μέσα στη διαδικασία της αλληλεπίδρασης των ατόμων και των ομάδων.

Σύμφωνα με το Β. Φιλία, Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος. Κοινωνικοποίηση και απόκλιση. Θεσμοποίηση και κοινωνική ολοκλήρωση. Μετασχηματισμός και κοινωνική σύγκρουση, 1980, σπέρματα κοινωνικής σύγκρουσης υπάρχουν ήδη στην κατανομή των ρόλων μέσα σε μια κοινωνική ομάδα, δεδομένου ότι και η λειτουργική αποστολή και ο τρόπος προσέγγισης και αντιμετώπισης των προβλημάτων από τους φορείς διαφόρων μεταξύ ρόλων δεν είναι οι ίδιες.

Σύμφωνα με τον Fichter, H. Grudbegriffe der Soziologie, 1968, το άτομο που πρόκειται να κοινωνικοποιηθεί πρέπει να προσαρμόζεται σε εκείνες τις συνθήκες της κοινωνικής ζωής που έχουν αναγνωριστεί και συνεχίζουν να ισχύουν. Ο Β. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, αναφέρει ότι τα μέλη της ομάδας που κοινωνικοποιούν, συναντούν την αντίδραση και άρνηση εκείνου του μέλους που κοινωνικοποιείται καλύτερα την αντίδραση των ενστίκτων και ορμικών του τάσεων και ροπών. Ενώ σύμφωνα με τον Φιλία Β., Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος. Κοινωνικοποίηση και απόκλιση. Θεσμοποίηση και κοινωνική ολοκλήρωση. Μετασχηματισμός και κοινωνική σύγκρουση, 1980, το νεαρό άτομο από την πρώτη στιγμή της γέννησής του υποβάλλεται σε μια δοκιμασία εξαναγκαστικών περιορισμών, σε μια δοκιμασία που αποβλέπει στην υπέρβαση μιας φάσης ακοινωνικότητας ή έστω ζωώδους

αγελαίας μορφής κοινωνικότητας, που συνιστάται στη χωρίς περιορισμούς ικανοποίηση αναγκών και ενστίκτων.

B. Βουϊδάσκη, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, αναφέρει ότι όπως και η κάθε ομάδα το ίδιο και η πρωτογενής ομάδα κοινωνικοποίησης αποτελείται από διαφορετικά και ξεχωριστά άτομα - μέλη, που διακρίνονται για την προσωπική τους ταυτότητα και την αποκλειστική τους ατομικότητα. Γι' αυτό ακριβώς παρά την πραγματική ύπαρξη της οικείας και φιλικής ατμόσφαιρας δεν λείπουν και οι ατομικές αρνητικές παρακινήσεις για αυτοδιάθεση, πλεονασμό, εγωισμό κ.τ.λ. Σύμφωνα με τον Rkonig, *Materialien zur soziologie der Familie Studien - Bibliothek Kiepenhe uer 8 Auflage, Koeln, 1974*, μέσα στο χώρο αυτών των ομάδων που υπάρχει αγάπη και κατανόηση δεν πρέπει να θεωρεί κανείς πως απουσιάζουν και οι συγκρούσεις.

Κατά τον ίδιο ερευνητή, η οικογένεια σαν ομάδα συνδέει τα μέλη της σε μια συνάρτηση αισθήματος συνεργασίας αμοιβαίας βοήθειας ενώ οι σχέσεις των μελών της οικογένειας έχουν το χαρακτήρα της οικειότητας και της συντροφικότητας μέσα στην ομάδα. Δεν μπορεί όμως κανείς μέσα σ' αυτήν την οικεία περιοχή να κάνει ότι νομίζει, αλλά πρέπει να τηρεί και να υπακούει σε ορισμένους κανόνες. Μέσα σ' αυτή την ατμόσφαιρα η οικογένεια δεν δεσμεύεται οπωσδήποτε στην αγάπη και στη συμπάθεια, αλλά στο ότι τα μέλη της υπόκεινται σε ορισμένους κανόνες. Κατά την δομολειτουργική θεωρία του T. Parsons ο καθένας είναι υποχρεωμένος να εκπληρώσει ορισμένες εντατικές λειτουργίες μέσα στην οικογένεια (Nales R. *Interaction Process Analysis A Method for the study of the Groups Cabridge, 1995*).

Σύμφωνα με τον Β. Βουϊδάσκη, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, αυτή η ίδια διαδικασία της κοινωνικοποίησης του παιδιού δημιουργεί σοβαρά προβλήματα, πολλές συγκρούσεις, που εκδηλώνονται πολλές φορές με επιθετική συμπεριφορά μεταξύ των μελών της οικογένειας. Δεν προέρχεται δηλαδή η διαδικασία αυτή της κοινωνικοποίησης χωρίς συγκρούσεις και δυσάρεστες εμπειρίες τόσο για το παιδί όσο και για τους γονείς του. Παρά τις πολλές ομοιότητες που χαρακτηρίζουν τα μέλη της ίδιας οικογένειας, υπάρχουν και τόσο σοβαρές διαφορές που υποκινούν συχνά αυτές τις επιθετικές τάσεις και ορμές και προκαλούν σοβαρές συγκρούσεις και φιλονικίες μεταξύ των μελών της.

Είναι πολύ χαρακτηριστικές και ενδιαφέρουσες οι απόψεις του R. Dreikurs σχετικά με την ενδοοικογενειακή επιθετικότητα, και σύγκρουση γιατί, κατά την γνώμη του αυτή προέρχεται από την δομική διαφοροποίηση της σύγχρονης οικογένειας σε σχέση με τη παραδοσιακή. Σύμφωνα με τον R. Dreikurs, Κοινωνική Ισοτιμία. Το πρόβλημα της εποχής μας, 1980, πίσω από την ποικιλία και την πολυπλοκότητα των δυσκολιών των συγκρούσεων, των προστριβών και των ανωμαλιών που παρουσιάζονται μέσα στη σύγχρονη οικογένεια, κρύβεται ένα και μοναδικό πρότυπο: ο αυξανόμενος ανταγωνισμός ανάμεσα στα μέλη της. Η σύγχρονη οικογένεια καθρεπτίζει την τραγική σύγχυση της γενιάς που γαλουχήθηκε από τις απολυταρχικές μεθόδους και που τώρα βρίσκεται αντιμέτωπη με το έργο της καθιέρωσης της δημοκρατικής διαδικασίας.

Μόνο όταν λάβει κανείς σοβαρά υπόψη τις διαφορές του φύλου, της ηλικίας, των ρόλων και την ιδιαιτερότητα του κάθε ατόμου, μπορεί να αναλύσει ακριβώς τα κίνητρα, τις πράξεις, τις απόψεις και τις συγκρούσεις των μελών της οικογένειας. Σύμφωνα με την άποψη του Β.

Φιλία, Αντωνόπουλου Μ., Παραδόσεις Κοινωνιολογίας, το πατριαρχικό αρεννοκρατικό υπόδειγμα στην αγωγή της κοινωνικοποίησης δεν λειτουργεί πλέον, ταυτόχρονα όμως δεν λειτουργεί και κάτι άλλο στη θέση του π.χ. το μητριαρχικό. Διαμορφώνεται έτσι μια σύγκρουση ρόλων στην αγωγή κοινωνικοποίησης ανάμεσα στη μητέρα και στο πατέρα, που είναι ο μικρόκοσμος μιας ευρύτερης σύγκρουσης που βρίσκεται σε εξέλιξη στη συνολική κοινωνία.

Σύμφωνα με τον Β. Βουϊδάσκη, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, σ' αυτή τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης η διαπίστωση της αδυναμίας του αγοριού να αναπτυχθεί συγκινησιακά με θετική ταύτιση με τη μητέρα το οδηγεί σε αντιδραστική και βίαιη συμπεριφορά αδρότητας. Επειδή όμως ο ρόλος της μητέρας στη μεταβίβαση κοινωνικών αξιών είναι καθοριστικός, η αυταρχία του παιδιού εναντίον της μητέρας του αντικατοπτρίζεται στους ίδιους τους κοινωνικούς κανόνες που εκείνη μεταδίδει. Μ' αυτόν τον τρόπο το παιδί αποταμιεύει επιθετικότητα εναντίον της κοινωνίας και των μελών της έτοιμη να ξεσπάσει σε μια δεδομένη στιγμή.

Το ίδιο συμβαίνει με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο και την κοινωνικοποίηση του σ' αυτή την πλατύτερη και μετά την οικογένεια σημαντικότερη πρωτογενή ομάδα. Σύμφωνα με τον Ε. Durkheim, *Erziehung und Soziologie*, 1972, μέσα σ' αυτό τον κατάλληλο κοινωνικό χώρο συντελείτε η σκόπιμη και συνειδητή αγωγή του και η γενιά των ενηλίκων ασκεί επίδραση σ' εκείνους, οι οποίοι δεν είναι έτοιμη για κοινωνική ζωή.

Η απομάκρυνση του από το οικογενειακό του περιβάλλον και η ίδια η ατμόσφαιρα του σχολείου μαζί με άλλους παράγοντες γίνονται αφορμή για σύγκρουση και επιθετικότητα.

3.4.3. Η ζωή στις σύγχρονες πόλεις.

Η ζωή στις σύγχρονες πόλεις επιδρά αρνητικά στην προσωπικότητα του παιδιού, δημιουργώντας πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη επιθετικής συμπεριφοράς.

Σύγχρονη πόλη είναι ένα γκέτο, ένας χώρος που τροποποιείται από τους μετασχηματισμούς της οικονομικής και κοινωνικής δομής. Όσο μεγαλώνει το μέγεθος της σύγχρονης πόλης τόσο αυξάνεται η απόσταση μεταξύ των ανθρώπων και διαφοροποιούνται οι σχέσεις τους. Ποτέ άλλοτε οι στέγες των ανθρώπων δεν ήταν τόσο κοντά, και οι ψυχές τους τόσο απομακρυσμένες.

Η γοητεία των αντικειμένων, η ανωνυμία, ο τρόπος διασκέδασης, τα «ρεύματα» της εποχής αποτελούν τους βασικούς παράγοντες επιθετικότητας. Σε σύγκριση με τα παιδιά που ζουν, στα χωριά, τα παιδιά των μεγαλουπόλεων δέχονται δυσκολότερα τον κοινωνικό έλεγχο για τις πράξεις τους.

Οι πειρασμοί κυρίως, των μεγαλουπόλεων είναι μεγάλοι, έτσι ώστε πολλά παιδιά να μην μπορούν να συγκρατηθούν και να παρασύρονται στη δύναμη αυτών, προσελκυσμένοι από κάθε λογής διασκέδαση.

Το παιδί είναι εγκλωβισμένο στο πρότυπο καταναλωτικής συμπεριφοράς, που διδάσκει ένα γοργό τρόπο ζωής με ποικίλες απολαύσεις, χωρίς ηθικούς περιορισμούς.

Οι ψυχαγωγίες αυτές ασκούν πάνω στο παιδί μια μαζική επίδραση γιατί ανταποκρίνεται στον ηδονισμό του, στην ανάγκη του για κίνηση στην επιθυμία του για περιπέτεια, στην αγάπη του για το λαμπερό και φανταχτερό.

Για να απολαύσει όμως αυτές τις χάρες του δρόμου, χρειάζεται χρήματα. Πολλά παιδιά δρουν επιθετικά με στόχο την ανεύρεση

χρημάτων. Όπου θα τους ικανοποιήσει την κάθε τους επιθυμία. Έτσι οι χαρές του δρόμου τροφοδοτούν τις ενδόμυχες κλίσεις του παιδιού, που έχει αφηθεί στις ροπές του, μόνο και αβοήθητο.

3.4.4. Η επιθετικότητα και η κοινωνική τάξη των παιδιών.

Οι διάφορες κοινωνικές εμπειρικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί έχουν αποδείξει ότι υπάρχει μεγάλη σχέση μεταξύ επιθετικότητας των παιδιών εναντίον της οικογένειας τους και των δασκάλων τους και της κοινωνικής τους προέλευσης.

Ο Β. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, αναφέρει ότι υπάρχουν τρεις τύποι επιθετικών παιδιών ή μαθητών ανάλογα με την επιθετική τους συμπεριφορά, που αντιστοιχούν στις τρεις κοινωνικές τάξεις της προέλευσης και της καταγωγής των γονιών τους.

Ο πρώτος τύπος χαρακτηρίζεται από φανερή επιθετική συμπεριφορά και εμφανίζεται ιδιαίτερα σε αγόρια και νέους της κατώτερης κοινωνικής τάξης. Τα συγκεκριμένα άτομα δρουν επιθετικά, όταν γνωρίζουν ότι η συγκεκριμένη τους συμπεριφορά δεν θα τιμωρηθεί. Ο δεύτερος τύπος επιθετικής συμπεριφοράς συναντάται στα μεσαία κοινωνικά στρώματα. Το παιδί είναι συνεσταλμένο επιθετικά και έχει ισχυρή αναστολή επιθετικότητας. Έχει αρκετές φαντασιώσεις με επιθετικό περιεχόμενο και δεν εκδηλώνεται ανοιχτά.

Ο τρίτος τύπος συναντάται κυρίως στην ανώτερη κοινωνική τάξη, το επιθετικό παιδί ή νέος είναι κυρίως κοινωνικά αποδεκτός έχει αυτοπεποίθηση, και εκδηλώνει την επιθετική του συμπεριφορά χωρίς να προκαλεί κοινωνική ζημιά.

3.4.5. Η επιθετικότητα και η κοινωνική τάξη των δασκάλων.

Μεγάλη σχέση υπάρχει μεταξύ της προέλευσης και κοινωνικής τάξης των δασκάλων και της επιθετικότητας που εξασκούν εναντίον των μαθητών τους στο σχολείο.

Ο Β. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι οι διδάσκαλοι κατά την πλειοψηφία τους, προέρχονται από αγροτικές ή μικροαστικές οικογένειες. Αυτό σημαίνει ότι και οι ίδιοι δέχτηκαν στο παρελθόν την επιθετικότητα από τους γονείς και δασκάλους του, με αποτέλεσμα να αναπαράγουν την επιθετική του συμπεριφορά εναντίον των μαθητών.

Στο συγκεκριμένο σχολικό περιβάλλον όπου η διαπαιδαγώγηση γίνεται με αντιπαιδαγωγικούς τρόπους, ο μαθητής βρίσκεται, έρμαιο, στην ψυχολογική διάθεση του κάθε δασκάλου, ανίκανος να υπερασπίσει τον εαυτό του και να δώσει λογικές απαντήσεις. Έτσι υιοθετούν και οι ίδιοι με την σειρά τους τα «ιδανικά» επιθετικά πρότυπα των δασκάλων τους, διαιωνίζοντας έτσι τον φαύλο κύκλο της επιθετικής συμπεριφοράς στο σχολείο.

3.4.6. Η επιθετικότητα και η κοινωνική τάξη των γονέων.

Από πολλές έρευνες που έχουν γίνει, έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχει μεγάλη σχέση, μεταξύ της επιθετικότητας των γονέων προς τα παιδιά τους και της κοινωνικής προέλευσης (τάξης των γονέων).

Σύμφωνα με τον G. H. Rolff, 1970, η αγωγή που ακολουθούν οι γονείς (A. Storr, Ανθρώπινη επιθετικότητα, 1979) προς τα παιδιά τους είναι σε συνάρτηση με την κοινωνική τους τάξη, καθώς επίσης και η τεχνική της πειθαρχίας και το είδος των προσδοκιών που έχουνε έναντι των παιδιών τους.

Στη συνέχεια αναφέρεται ο ίδιος ο ερευνητής σε μια πολύ σπουδαία μελέτη του U. Bronfenbrenner, 1958, ο οποίος διαπίστωσε ότι οι γονείς που προέρχονται από κατώτερα κοινωνικά στρώματα χτυπούν πιο συχνά τα παιδιά τους από εκείνους της μεσαίας τάξης, σε σοβαρά σφάλματα όμως τα παιδιά και των δυο κοινωνικών τάξεων τιμωρούνται σωματικά.

Ο Β. Βουϊδάσκη, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, υποστηρίζει ότι οι γονείς που ανήκουν στην κατώτερη κοινωνική τάξη εκδηλώνουν συχνότερα βία εναντίον των παιδιών τους ενώ οι γονείς των μεσαίων τάξεων τιμωρούν διακριτικά, όχι επιθετικά.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναφέρεται σε τρεις έρευνες, του R. M Winterbottom (1959), ο οποίος υποστηρίζει ότι οι γονείς της μεσαίας τάξης και ιδιαίτερα οι μητέρες, περιβάλλουν περισσότερο τα παιδιά τους συναισθηματικά με φιλιά, αγκαλιές και επαίνους από τους γονείς κατώτερης κοινωνικής τάξης, οι οποίοι αντιμετωπίζουν περισσότερες κοινωνικές δυσκολίες και προβλήματα που τους κάνει να είναι πιο «κλειστοί» προς τα παιδιά τους, ενισχύοντας ταυτόχρονα την τάση για επιθετικότητα.

Η δεύτερη έρευνα πραγματοποιήθηκε από τους Λαμπίρη και Δημάκη οι οποίοι στο βιβλίο τους Προς μίαν Ελληνικήν Κοινωνιολογίαν της παιδείας, 1974, αναφέρουν στην πραγματικότητα όπου και οι γονείς από τα μεσαία κοινωνικά στρώματα εφαρμόζουν καταπιεστικούς μεθόδους ανατροφής, με τη διαφορά όμως ότι καταπιέζουν τα παιδιά τους με πιο εκλεπτυσμένο τρόπο.

Η τρίτη έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τον ερευνητή Schmied, 1982 (Β. Βουϊδάσκη, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην

οικογένεια και στο σχολείο, 1987) αναφέρει ότι οι γονείς της μεσαίας τάξης εκδήλωναν μεγαλύτερη επιθετικότητα προς τα παιδιά τους όταν βρίσκονταν στο στάδιο της εφηβικής και νεανικής ηλικίας, ενώ αντίθετα οι γονείς της κατώτερης τάξης, όταν τα παιδιά τους βρίσκονται στα πρώτα στάδια της κοινωνικοποίησης τους, δηλαδή στην παιδική ηλικία. Αυτό εξηγείται γιατί οι γονείς της μεσαίας τάξης, δείχνουν ιδιαίτερα αυξημένο ενδιαφέρον, λόγω της ανεξαρτητοποίησης και αυτονομίας των παιδιών τους φοβούμενοι έτσι την μείωση του ζήλου τους για μάθηση, με αποτέλεσμα τη μη επίτευξη των προσδοκιών και ελπίδων που είχαν για τα παιδιά τους.

3.4.7. Ο ρόλος των κοινωνικών αξιών και των κανόνων για την ανάπτυξη επιθετικής συμπεριφοράς στην αγωγή.

Σύμφωνα με τον Kφnig R., Die familie der gegenwart. Ein Interkultureller Vergleich, Mumehen, 1974, αν η οικογένεια είναι ένας καθολικός δεσμός, θα πρέπει όμως να ληφθεί πως οι ποικίλες ιδιορρυθμίες των διαφόρων ανθρωπίνων κοινωνιών, τα οικονομικά και κοινωνικά συστήματα καθορίζουν ποια μορφή παίρνει η οικογένεια σε κάθε περίπτωση. Την ίδια ακριβώς επίδραση ασκούν τα εξωσχολικά αίτια στο καθορισμό της μορφής της σχολικής τάξης.

Όπως πολύ σωστά παρατηρεί ο Θ. Νταλάκας, Εισαγωγή στην κοινωνιολογία, 1983, οι ιδεολογίες, τα υλικά μέσα και τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας καθορίζουν τις αντιλήψεις που έχουν οι δάσκαλοι για τους μαθητές (κοινωνικοπολιτιστικό επίπεδο, κοινωνική τάξη) την στάση τους προς το σχολείο και το ήθος τους (παιδικοκεντρικός, δάσκαλο κεντρικός προσανατολισμός) και τη διδακτική πράξη. Οι ίδιοι οι παράγοντες επηρεάζουν και τους μαθητές.

Η κοινωνία επομένως, με την επιρροή της, τους γνώμονές της, τις αξίες της, είναι αυτή που διαμορφώνει καθοριστικά την οικογενειακή και σχολική δομή, ενώ η ίδια παρά την αλληλεπίδραση επηρεάζεται λιγότερο από την οικογένεια και το σχολείο.

Σύμφωνα με τον Κ. Κωσταντινίδη, Ο ανταγωνισμός. Μια θεώρηση, στη Σύγχρονη, Εκπαίδευση, 1983, αυτοί ακριβώς οι οικογενειακοί παράγοντες που επιδρούν στον καθορισμό του «οικογενειακού και σχολικού στυλ» παίζουν αποφασιστικό ρόλο και στη διαμόρφωση του «στυλ αγωγής» που κυριαρχεί στην οικογένεια και στο σχολείο. Έτσι δηλαδή συμβαίνει η χρήση ή η κατάχρηση του ανταγωνισμού στη σχολική πράξη είτε ως κίνητρο γνωστικής επίδοσης είτε ως κίνητρο γνωστικής συμπεριφοράς αντανακλά το βαθμό της ανταγωνιστικότητας που επικρατεί στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

Όλες οι παραδεκτές, αυταρχικές και παραδοσιακές δομές της κοινωνίας βοηθούν στην ανάπτυξη εκείνη του "στυλ - αγωγής" στην οικογένεια και στο σχολείο, που προκαλεί εντάσεις και συγκρούσεις μεταξύ παιδαγωγών και των παιδιών.

Δεν είναι ίσως παράλογες οι αντιδράσεις των σύγχρονων νέων, που διαμαρτύρονται για τις συντηρητικές και αυταρχικές δομές. Σύμφωνα με τον Κουτή Ν., Αυταρχική και αντιαυταρχική εκπαίδευση, στη: Σύγχρονη Εκπαίδευση, 1983, οι νέοι καταγγέλλουν το μοντέλο μιας άδικης και δυναστευτικής κοινωνίας. Η επιθετικότητα είναι αντίδραση στην καταπίεση- η πίεση μετατρέπει τα άτομα σε φορείς μίσους.

Αυτό το στυλ αγωγής προβάλλει εκείνα τα «πρότυπα συμπεριφοράς», που στη διαδικασία της αγωγής προτιμούν τον δρόμο του ξυλοκοπήματος αντί του δρόμου της κατανόησης και της αγάπης προς τα παιδιά. Σύμφωνα με τον Mollenhauer Κ. Erziehung und

Emanzipation. Polemische. Skizzen, 1970, ο παιδαγωγός, ο οποίος ακολουθεί αυτό το στυλ αυταρχικής αγωγής, προσπαθεί με αυταρχικά ξεσπάσματα αδρότητας να εξασφαλίσει σε μια περίπτωση σύγκρουσης κυριαρχική θέση, την οποία κατέχει δεν μπορεί όμως να την κατοχυρώσει πειστικά.

Είναι γεγονός ότι εκείνοι οι αυταρχικοί γονείς και δάσκαλοι όπου συμπεριφέρονται επιθετικά στα παιδιά, εφαρμόζουν εκείνες τις πρακτικές αγωγής, τις οποίες αυτοί οι ίδιοι έμαθαν και βίωσαν σαν παιδιά. Σύμφωνα με την άποψη του Neill A. J. Theorie und Praxis der antiautoritären. Erziehung. Das Beispiel Summerhill, 1969, το τιμωρούμενο παιδί γίνεται συνεχώς χειρότερο. Περισσότερο ακόμα εξελίσσεται σε τιμωρό μητέρα και σε τιμωρό πατέρα και ο κύκλος του μίσους συνεχίζεται από γενιά σε γενιά. Το ίδιο συμβαίνει με τους επιθετικούς μαθητές εξαιτίας της αυταρχικής εξουσίας των δασκάλων, και όπως υποστηρίζει ο Ράσελ Μπ., Εκπαίδευση και Κοινωνική τάξη, 1980, το μίσος για τις αρχές που καταπιέζουν το παιδί μπορεί να μεταβληθεί σε επιθυμία να επιβάλλει όμοια καταπίεση αργότερα επάνω στην επόμενη γενιά.

Σε όλες της χώρες ανάλογα με τους κανόνες ξυλοφορτώνονται τα παιδιά από τους γονείς και τους δασκάλους τους.

Σε μια σχετική έρευνα που έγινε στη Δ. Γερμανία (από την εργασία του Geissler E. E. 1973 Erziehungsmittel, 4. Auflage. Bad Iteibrunn σελ. 146) διαπιστώθηκε ότι το 50% των αγοριών και το 35% των κοριτσιών ξυλοφορτώνονται. Οι 85 από τους 100 γονείς χτυπούν τα παιδιά όπως πριν.

Όπως φαίνεται από πολλές έρευνες στην Ελλάδα η χειρότερη μορφή επιθετικότητας, οι περισσότεροι βασανισμοί παιδιών εμφανίζονται σε

επαρχιακές περιοχές, όπου η παραδοσιακή πατριαρχική αυταρχική δομή της οικογένειας και του σχολείου είναι περισσότερο λειτουργική.

Σύμφωνα με τον Β. Βουϊδάσκης, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, αυτό το αυταρχικό «στυλ αγωγής» είναι υπεύθυνο για την εμφάνιση αυτών των εγκληματικών φαινομένων της κακοποίησης των παιδιών. Επομένως μόνο με την κατάργηση αυτών των δομών μπορεί κανείς να ελπίζει στη διαμόρφωση ενός νέου συστήματος κοινωνικών αξιών που θα οδηγήσει στη λειτουργία ενός νέου «στυλ αγωγής».

Όπως η δημιουργία ενός νέου γονεϊκού και σχολικού δικαίου η πιστή του τήρηση θεωρείται αναγκαία για την αντιμετώπιση της επιθετικότητας. Αυστηρές κυρώσεις εναντίον γονέων και δασκάλων ίσως είναι ένας τρόπος για να συνειδητοποιήσουν οι ίδιοι την υποχρέωση τους έναντι στο παιδί, που είναι η ανεκτικότητα της επιθετικότητας εκείνου και η χαλιναγωγή της δικής τους. Πολύ περισσότερο όμως αυτό που χρειάζεται σήμερα είναι η σωστή αγωγή και η διαπαιδαγώγηση των ίδιων των παιδαγωγών, γονέων και δασκάλων για την δημιουργία ενός νέου σωστού «στυλ - αγωγής» στην οικογένεια και στο σχολείο.

3.4.8. Μ.Μ.Ε. και Επιθετικότητα.

Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας είναι αποτέλεσμα της τεχνικής ή τεχνολογίας του ανθρώπινου πολιτισμού.

Οι περισσότερες μελέτες που αναφέρονται στην κοινωνιολογία της επικοινωνίας εντάσσουν στα μέσα μαζικής επικοινωνίας το σύνολο των συστημάτων μετάδοσης που προήλθαν από σύγχρονες ή παλαιότερες τεχνικές και μεταδίδουν σε ένα μεγάλο αριθμό ατόμων μηνύματα σχεδιασμένα για τη μάζα.

Είναι εξακριβωμένο ότι τα Μ.Μ.Ε. αποτελούν ένα από τα σοβαρότερα αίτια επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών.

Η τηλεόραση, το ραδιόφωνο, ο τύπος, τα κόμικς, τα βιντεοπαιχνίδια, οι βιντεοταινίες κ.α. προβάλλουν καθημερινά μηνύματα που το περιεχόμενο τους είναι πλούσιο σε βιαιότητες και επιθετικότητα με συνέπεια τα παιδιά να βρίσκουν πρόσφορο έδαφος, για την εκμάθηση και αναπαραγωγή επιθετικών τάσεων.

Ιδιαίτερα η τηλεόραση έχει γίνει αναπόσπαστο στοιχείο του πολιτισμού και σαν όργανο της πληροφόρησης της μάθησης ή της ψυχαγωγίας έχει το δικό της μερίδιο στην ανάπτυξη της επιθετικότητας στα παιδιά και στους νέους.

Ο επικοινωνιολόγος Σ. Κάστορας, Οπτικοακουσικά μέσα μαζικής επικοινωνίας, 1990, γράφει ότι η τηλεόραση κατά κανόνα κυριαρχεί στον ελεύθερο χρόνο των παιδιών. Αυτή επηρεάζει ολόκληρη τη συμπεριφορά τους και όχι ένα μόνο μέρος. Το παιδί έχει μερικές ουσιαστικές σχέσεις, οικογένεια, σχολείο, φίλους. Αυτές οι σχέσεις επηρεάζουν την συμπεριφορά του όσο και η τηλεόραση. Τα παιδιά που μεγαλώνουν σε ένα περιβάλλον που περιέχει βία θα δεχθούν την επίδραση της βίας των τηλεοπτικών προγραμμάτων και ενδεχομένως να γίνουν περισσότερο βιαία. Αυτό γίνεται γιατί δεν μπορούν να διαχωρίσουν την φαντασίωση από την πραγματικότητα όπως τα υπόλοιπα παιδιά.

Η τηλεόραση είναι ένα σχολείο για τα παιδιά. Ο Β. Βουϊδάσκης, στο βιβλίο του, Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, 1987, αναφέρει:

Σύμφωνα με έρευνες που έγιναν στην χώρα μας το 60%-70% των παιδιών προσχολικής και σχολικής ηλικίας, παρακολουθούν κατά μέσο όρο 2,5 ώρες τηλεόραση και βλέπουν 11 εγκληματικές πράξεις την ημέρα

με αιματοκύλισμα, γρονθοκοπήματα, διαρρήξεις, δολοφονίες και καταστροφές πράγμα που σημαίνει ότι είναι μάρτυρες 4.000 περίπου πράξεων βίας κάθε χρόνο.

Ένα στα τρία παιδιά παρακολουθεί τηλεόραση από τριών χρονών. Τέσσερα στα πέντε παιδιά από τέσσερα χρονών. Εννέα στα δέκα παιδιά από πέντε με έξι χρονών. Τα έξυπνα παιδιά παρακολουθούν πολύ τηλεόραση μέχρι έντεκα χρονών. Μετά την ηλικία αυτή προτιμούν όλο και περισσότερο τα διάβασμα. Το μέσο παιδί μέχρι να γίνει 16 χρονών έχει αφιερώσει στην τηλεόραση ίσο σχεδόν χρόνο με το σχολείο. Αυτός ο χρόνος είναι περισσότερο από όσο χρόνο έχει αφιερώσει στα υπόλοιπα Μ.Μ.Ε.

Το παιδί που δεν έχει καλές σχέσεις με την οικογένεια και τους φίλους του, για να μικρύνει την ένταση που νιώθει καταφεύγει στην τηλεόραση. Τότε προτιμά προγράμματα με βίαιο περιεχόμενο.

Το παιδί με αναπτυγμένη τη νοημοσύνη και ανώτερη κοινωνική τάξη παρουσιάζει μεγαλύτερη επιθετικότητα από το μέσο παιδί.

Τα παιδιά αγαπάνε πολύ την τηλεόραση γιατί ικανοποιούν την φαντασία τους. Γι' αυτό προτιμούν συνήθως τις εκπομπές με περιεχόμενο φανταστικό. Τα παιδιά που προτιμούν υπερβολικά το φανταστικό κάνουν μεγάλη χρήση της τηλεόρασης.

Σχετικά με το πόσο τρομάζουν τα παιδιά ο Α. Στορ στο βιβλίο του, Ανθρώπινη Επιθετικότητα, 1979, παρατηρεί ότι σε μια έρευνα που έγινε πάνω στην επίδραση των τηλεοπτικών προγραμμάτων στα παιδιά, διαπιστώθηκε ότι ένα από τα πράγματα που τρομάζει περισσότερο τα παιδιά είναι να ανακαλύψουν ότι ο επιφανειακός «καλός» και «έμπιστος» είναι στην πραγματικότητα «κακός».

Όσο ο καλός και ο κακός ρόλος είναι σαφώς διαχωρισμένος τα παιδιά μπορούν να ανεχτούν πολύ καλά την βία το θάνατο και άλλα πράγματα που θα περίμενε κανείς ότι θα τα διαταράσσουν. Αλλά η ανακάλυψη ότι το πρόσωπο που νόμιζαν ότι είναι με το μέρος τους είναι στην πραγματικότητα κακόβουλος, κάνει τα παιδιά να μπαίνουν σε μια τόσο απρόβλεπτη και ανασφαλής σφαίρα εμπειρίας που τρομάζουν.

Στην αρχή της ενηλικίωσης τους τα παιδιά χάνουν σταδιακά την ευχαρίστηση που τους προκαλεί το φανταστικό και προσαρμόζονται στην πραγματικότητα. Όταν η προσαρμογή γίνει κανονικά το παιδί θα απομακρυνθεί από τα βιαία και ψυχαγωγικά προγράμματα και θα δείξει ενδιαφέρον για τις εφημερίδες και τα επιμορφωτικά προγράμματα της τηλεόρασης. Η πνευματική ικανότητα του παιδιού, οι κοινωνικοί κανόνες που το επηρεάζουν, η σχέση του με το οικογενειακό και το σχολικό περιβάλλον, βοηθούν να προβλέψουμε το πόσο θα επηρεαστεί από την τηλεόραση.

Όλες οι αρνητικές επιπτώσεις που προαναφέρθηκαν, από τα Μ.Μ.Ε. είναι αποτέλεσμα, του ότι δεν ελέγχονται επαρκώς, και δίνουν στα παιδιά επιβλαβή πνευματική τροφή, αλλοιώνουν τον χαρακτήρα του με αποτέλεσμα να υιοθετούν, διαστροφές και επιθετική συμπεριφορά.

3.5. ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΙ - ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

3.5.1. Η νευροψυχολογία της επιθετικότητας.

Ο εγκέφαλος σαν βάση της επιθετικής συμπεριφοράς.

Η μελέτη της σχέσης ανάμεσα στην λειτουργία του εγκεφάλου και τη συμπεριφορά επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από την πρόταση του Δαρβίνου ότι η ορμή και η λειτουργία του εγκεφάλου ρυθμίζεται από την αρχή της επιβίωσης του ατόμου και του είδους.

Αρκετοί ερευνητές όπως ο Hess J. Dids, G Heath κ.α. (E. Fromm, Η Ανατομία της Ανθρώπινης Καταστροφικότητας, 1972), υποστηρίζουν πως η επιθετικότητα «ελέγχεται» από διαφορετικές νευρικές περιοχές μέσα στον εγκέφαλο. Για παράδειγμα απέδειξαν πως η συναισθηματική αντίδραση της επιθετικής συμπεριφοράς μπορεί να ενεργοποιηθεί από τον άμεσο ερεθισμό διαφόρων περιοχών όπως η αμυγδαλή, ο πλευρικός υποθάλαμος και μερικά μέρη του μεσοεγκεφάλου και της κεντρικής φαιάς ουσίας ενώ μπορεί να περιοριστεί από τα ερεθίσματα άλλων δομών όπως το διάφραγμα και ο ουραίος πυρήνας.

Σύμφωνα με τον E. Fromm, Η Ανατομία της Ανθρώπινης Καταστροφικότητας, 1972, αρκετοί ερευνητές πραγματοποίησαν πλήθος από πειράματα, αποδεικνύοντας ότι όταν ερέθιζαν με ηλεκτρόδια ρεύματος μια περιοχή του εγκεφάλου που θεωρούσαν υπεύθυνη για την επιθετικότητα το ζώο ξεσπούσε σε ανεξέλεγκτο θυμό ενώ αντίθετα όταν μείωναν η ερέθιζαν ένα κέντρο που παρεμπόδιζε την επιθετικότητα κατάφεραν να τη σταματήσουν.

«Η επιθετικότητα μπορεί να αποκτιέται εύκολα εξαιτίας της βιολογικής μας κληρονομιάς, αλλά τα γεγονότα που μας κάνουν επιθετικούς φαίνονται να προέρχονται κυρίως από την εμπειρία και τη

μάθηση και την ανάλογη νεύρο ψυχολογική μας διάθεση» (Καραπέτσας, Η νευροψυχολογία του αναπτυσσόμενου ανθρώπου, 1988, σελ. 36).

3.5.2. Νοητική καθυστέρηση.

Η νοητική καθυστέρηση προέρχεται από ενδογενή αίτια και σ' αυτήν την κατηγορία ανήκουν άτομα που ο βαθμός νοημοσύνης είναι κάτω από το κανονικό και ομαλό:

Ο ορισμός που σήμερα είναι γενικά αποδεκτός για τη διανοητική καθυστέρηση είναι αυτός της American Association for Mental Deficiency, που είναι ο εξής: «Η διανοητική καθυστέρηση αναφέρεται σε γενική διανοητική λειτουργία σημαντικά κατώτερη από το φυσιολογικό που εμφανίζεται κατά την διάρκεια της αναπτυξιακής περιόδου και συνοδεύεται από ανεπάρκειες στην ικανότητα προσαρμογής» (Ν. Μάνου, Βασικά στοιχεία ΚΛΙΝΙΚΗΣ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ, 1988, σελ. 454).

Σύμφωνα και πάλι, με τον ίδιο ερευνητή, ο δείκτης νοημοσύνης του διανοητικά καθυστερημένου του 70 ΔΝ, η έναρξη γίνεται κάτω της ηλικίας των 18 ετών και ταυτόχρονα υπάρχουν ελλείμματα ή βλάβες στην προσαρμοστική λειτουργικότητα, δηλ. στην αποτελεσματικότητα του ατόμου να ανταποκριθεί στις σταθερές που αναμένονται για την ηλικία του από την πολιτισμική του ομάδα σε τομείς όπως κοινωνικές δεξιότητες και υπευθυνότητα, επικοινωνία, δεξιότητες καθημερινής διαβίωσης, ατομική ανεξαρτησία και αυτάρκεια.

Σύμφωνα με τον Α. Κυπριωτάκη, Τα ειδικά παιδιά και η αγωγή τους, 1989, οι βαθμίδες της νοητικής καθυστέρησης είναι οι εξής:

- ♦ **Βαριά νοητική καθυστέρηση ή ιδιωτεία**, με δείκτη νοημοσύνης μικρότερο απ' το 25 και πνευματική ηλικία κάτω από 3 έτη.

- ◆ **Μέση διανοητική καθυστέρηση ή ηλιθιότητα** με δείκτη νοημοσύνης από 25 μέχρι 50 και πνευματική ηλικία που δεν ξεπερνά τα 7 έτη στις συνηθισμένες περιπτώσεις και τα 5 έτη στις σοβαρότερες περιπτώσεις. Οι αντιδράσεις τους παίρνουν κάποτε αντικανονικό χαρακτήρα του μειωμένου ανασχετικού ελέγχου που ασκείτε από την κεντρική λειτουργία. Οι ορμές και οι αψιθυμίες τους κάνουν επιθετικούς και τους οδηγούν σε αξιόποινες πράξεις (βιασμούς, εμπρησμούς, βιοππραγίες, καταστροφές κ.λ.π.), γι' αυτό χρειάζονται επίβλεψη
- ◆ **Ελαφρά νοητική καθυστέρηση**, μεταξύ 50 και 70 και πνευματική ηλικία του ατόμου είναι ανώτερη των 7 και κατώτερη των 10 ετών. Σ' αυτή την κατηγορία η διαταραχή εκτείνεται και στην περιοχή του συναισθήματος γενικότερα του χαρακτήρα. Οι σχετικές εκδηλώσεις έχουν μάλλον ενστικτώδη μορφή, γιατί η ανασχετική δράση και ο έλεγχος του εγκεφαλικού φλοιού βρίσκεται σε χαμηλό επίπεδο. Παρατηρούνται έτσι ποικίλες συγκινησιακές μεταπτώσεις. Αδικαιολόγητες π.χ. κρίσεις θυμού μπορεί να εναλλάσσονται με εξίσου αδικαιολόγητους ενθουσιασμούς, επιθετικές τάσεις να δίνουν τη θέση τους σε συμπεριφορά υποταγής. Η ελαττωμένη εξάλλου ικανότητα για λογική σκέψη δεν επιτρέπει στα άτομα με νοητική ανεπάρκεια να σχηματίζουν τις έννοιες της ηθικής και της δικαιοσύνης, όπως τις αντιλαμβάνεται ο κοινός άνθρωπος. Επηρεάζονται όμως από τις εντολές και τις υποδείξεις εις των ατόμων από τα οποία αναμένουν προστασία. Για τον ίδιο επίσης λόγο δεν έχουν συναίσθηση της ανεπάρκειας τους, με αποτέλεσμα στον επαγγελματικό π.χ. ή στο σχολικό τομέα οι απαιτήσεις τους είναι πολύ μεγαλύτερες από της δυνατότητες του. Η ελαττωμένη κριτική τους ικανότητα τους καθιστά ομοίως ευανάλωτους σε υποβολή και σε ποικίλες ύποπτες επιδράσεις.

3.5.3. Η ψυχοπαθολογία και επιθετικότητα.

Σύμφωνα με τον Mc. Quire και Troisi, 1989, η επιθετική συμπεριφορά τις πιο πολλές φορές δεν οφείλεται σε κάποια ψυχοπαθολογία (N. Νέστορας, Η επιθετικότητα στην οικογένεια στο σχολείο και στην κοινωνία, 1992).

Ο ίδιος ο ερευνητής θεωρεί ότι υπό ορισμένες συνθήκες το φυσιολογικό άτομο θα αντιδράσει επιθετικά, και θεωρεί την έλλειψη επιθετικότητας ως ένδειξη ψυχοπαθολογίας.

Σύμφωνα με την Τσακίλογλου - Κωστόπουλου, 1984 και Μάνος 1988 παρά την διαδεδομένη πεποίθηση ότι «ψυχασθενείς» είναι επικίνδυνα άτομα, οι πιο πολλές μελέτες επισημαίνουν ότι οι ψυχιατρικοί ασθενείς, που δεν έχουν επιδείξει εγκληματική συμπεριφορά, πριν από τη νοσηλεία τους, είναι μάλλον επιρρεπείς για λιγότερο βίαιη συμπεριφορά από ότι ο γενικός πληθυσμός. Στην ανασκόπηση σχετικής βιβλιογραφίας (Krakowski και συνεργάτες 1986) (I.v. Νέστορας, Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία, 1992) μεταξύ εξωτερικών ψυχιατρικών ασθενών βρέθηκε ότι 2% έως 4% αυτών είχαν εκδηλώσει σωματική βία εναντίον κάποιου άλλου ατόμου από τον χρόνο που πέρασε πριν από την αξιολόγηση τους, ενώ το ποσοστό αυτό ανήλθε σε 10% - 15% των ασθενών που είχαν πρόσφατα εισαχθεί σε ψυχιατρική κλινική, κατά τους McGuire και Troisi (1989) η διαφορά αυτή στην επιθετικότητα εσωτερικών και εξωτερικών ψυχιατρικών ασθενών υποδηλώνει ότι η ψυχική αποδιοργάνωση (η οποία γενικά είναι υψηλότερη στους εσωτερικούς ασθενείς) συνδέεται με την επιθετικότητα, γεγονός είναι ότι κατά γενική ομολογία, υπήρχε πολλή περισσότερη βία, ίσως λόγω της περισσότερης ψυχοπαθολογίας, εντός των ψυχιατρικών κλινικών πριν από την θεραπευτική επανάσταση που έφεραν τα

ψυχοφάρμακα κατά την δεκαετία του 1950. Ο Krakowski και οι συνεργάτες του (1986) McGuire και Troisi (1989) στις διάφορες μελέτες τους ως πιο επιθετικοί βρέθηκαν να είναι οι εσωτερικοί ψυχιατρικοί ασθενείς που ήταν άντρες νέοι και είχαν την διάγνωση της σχιζοφρένειας του αλκοολισμού, του οργανικού ψυχοσυνδρόμου, της διανοητικής καθυστέρησης, της επιληψίας ή της αντικοινωνικής προσωπικότητας.

Οι ψυχοπαθολογικές καταστάσεις που προκαλούν επιθετικότητα μπορεί να καταταχθούν ως εξής:

- 1) *Ψυχώσεις.*
- 2) *Διαταραχές προσωπικότητας.*
- 3) *Σεξουαλικές διαταραχές.*
- 4) *Διαταραχές οφειλόμενες σε ψυχοδραστικές ουσίες.*
- 5) *Οργανικές Ψυχικές Διαταραχές.*

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τη μέχρι τώρα εξέταση του προβλήματος της επιθετικότητας γίνεται κατανοητό πώς όλοι εμείς, οι άνθρωποι του 20 αιώνα, ζούμε σε μια κοινωνία που έχει ανάγλυφη την εικόνα της ανθρώπινης κτηνωδίας και βαρβαρότητας. Η ατομική και συλλογική επιθετικότητα σε όλες τις μορφές σαν έγκλημα και κοινωνική βία, σαν επανάσταση και πόλεμος είναι πολύ συχνές εκφάνσεις της αντικοινωνικής ανθρώπινης συμπεριφοράς, που δημιουργούν τα σοβαρότερα προβλήματα στις ενδοκοινωνικές σχέσεις. Και περισσότερο λυπηρό σ' αυτή την τρομερή πραγματικότητα είναι το γεγονός πως με αυτή την τόσο συχνή επαφή και βίωση των συνεπειών των επιθετικών πράξεων κινητοποιεί ο άνθρωπος τέτοιο προσαρμοστικό μηχανισμό αυτοπροστασίας, που τον οδηγεί σε μια δυσλειτουργική εξοικείωση και επικίνδυνη από ευαισθητοποίηση στη θέα και την αντιμετώπιση ακόμη και των πιο αποτρόπαιων εγκλημάτων.

Η καθημερινή πείρα κι ολόκληρη η ανθρώπινη ιστορία διδάσκει στο σύγχρονο άνθρωπο τη διαχρονική και την καθολική ύπαρξη της ανθρώπινης επιθετικότητας. Σε καμιά εποχή και σε καμιά γεωγραφική περιοχή της γης δεν έζησαν άνθρωποι σε οργανωμένη κοινωνία χωρίς επιθετικότητα, εγκλήματα, δολοφονίες, βία, επαναστάσεις και πολέμους. Αντίθετα μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως όλα αυτά ήταν πάντοτε στο προσκήνιο της κοινωνικής συμβίωσης των ανθρώπων και τα αντίθετα τους, η έλλειψη της επιθετικότητας του εγκλήματος και της βίας, των επαναστάσεων και των πολέμων αποτελούσαν τις εξαιρέσεις. Σύμφωνα με το Σερμουλιέ Στο διάστημα από το 1500 π.χ. έως το 1860 μ.χ. έχουν υπογραφεί πάνω από οκτώ χιλιάδες συνθήκες ειρήνης και λογαριαζόταν

πως η κάθε μια θα εξασφάλιζε μόνιμη ειρήνη, αλλά η κάθε μια κρατούσε κατά μέσο όρο δύο χρόνια. (Ε. Φρόμμ, Η Υγιής κοινωνία, 1973. σελ. 18).

Όπως έχουμε αναφέρει, ένα θέμα που έχει δημιουργήσει έντονες συζητήσεις μεταξύ των ψυχολόγων, ψυχαναλυτών και κοινωνιολόγων είναι η αρχική αιτία της επιθετικότητας και οι παράγοντες που την προκαλούν.

Στη ψυχολογική θεώρηση της επιθετικότητας, όπως έχουμε αναφέρει η διαμάχη έχει εντοπιστεί σε δύο κυρίους πόλους:

- α) Ότι η επιθετικότητα είναι εγγενής βιολογική ορμή και
- β) ότι η επιθετικότητα είναι επίκτητη, αποτέλεσμα μάθησης.

Υποστηρικτές της άποψης των ενδογενών παραγόντων είναι κυρίως ψυχαναλυτές και Φυσιολόγοι (S. Freud, Lorenz, Adler) ενώ της άποψης των εξωγενών παραγόντων είναι συμπεριφοριστές και κυρίως οι οπαδοί της κοινωνικής μάθησης (Walters, Bandura) καθώς και οι οπαδοί της θεωρίας της ματαίωσης.

Στη κοινωνιολογική θεώρηση της επιθετικότητας οι κυριότερες που επικράτησαν είναι η θεωρία του Κ. Μαρξ για την επιθετικότητα, και η θεωρία της αποστέρησης.

Οι οπαδοί της ενδογενούς φύσης της επιθετικότητας (Lorenz και S. Freud) υποστηρίζουν ότι ο άνθρωπος όπως όλα τα ζωικά είδη έχει ευγενώς προικιστεί με το πολεμικό ένστικτο, το οποίο αυθόρμητο θα εκδηλωθεί με τον έναν ή τον άλλον τρόπο.

Δέχονται ότι οι διάφοροι οργανισμοί, έχουν σαφή προδιάθεση για επιθετικότητα. Χωρίς αυτήν την προδιάθεση πολλοί οργανισμοί δεν θα μπορούσαν να επιζήσουν. Η τάση αυτή γίνεται βίαιη και καταστροφική -

αντικοινωνική όταν το περιβάλλον δεν επιτρέπει φυσιολογικές διόδους έκφρασης.

Από την άλλη μεριά ο A. Adler παρουσίασε την επιθετικότητα σαν μία ενεργητική δύναμη που πρέπει να εξασφαλίσει την αυτοδιάθεση του οργανισμού. Είδε την επιθετικότητα σαν μια συμπεριφορά που θα μπορούσε να αποκτηθεί.

Σχολιάζοντας ο J. Rattner, *Aggression und menschliche Natur*, 1972, τις ψυχολογικές απόψεις του A. Adler σχετικά με την επιθετικότητα παρατηρεί πως κατά τον A. Adler είναι επιπόλαιο να μιλά κανείς για μια «πρωτογενή σκληρότητα του παιδιού». Μόνο παιδιά που υποφέρουν από (φαινομενικά) ανυπέρβλητα αισθήματα κατωτερότητας δημιουργούν ένα αντισταθμιστικό επιθετικό οικοδόμημα, στο οποίο ανήκουν ιδιότητες του χαρακτήρα όπως πείσμα, οξυθυμία, σεξουαλική πρωιμότητα, φιλοδοξία, φθόνος, πλεονεξία, κακία και χαιρεκακία.

Οι υποστηρικτές της εξωγενούς φύσης της επιθετικότητας δέχονται ότι το είδος και ο βαθμός επιθετικής συμπεριφοράς που εκδηλώνει το άτομο εξαρτάται από διαπροσωπικούς και κοινωνικούς παράγοντες.

Αναφορικά με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης (Bandura και Walters) θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει κανείς πως δεν είναι πάντοτε επιθετικό πρότυπο η αιτία της απόκτησης της επιθετικότητας. Πολλές έρευνες έδειξαν πως διάφορες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς όπως π.χ. εκείνη η οργανική ή συντελεστική μορφή επιθετικότητα δεν είναι οπωσδήποτε αποτέλεσμα μίμησης επιθετικών πρότυπων.

Ο Kemler και Stein 1975 (B. Βουϊδάσκης, *Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο*, 1987) υπέβαλαν τα πειράματα των A. Bandura και R. Walters σε μεθοδική κριτική και συμπέραναν πως τα αποτελέσματά τους πρέπει να εξετάζονται με

μεγάλη προσοχή. Κατά αυτούς οι έρευνες του A. Bandura και R. Walters παρουσιάζουν μεθοδικές αδυναμίες, όμως το γεγονός ότι τα παιδιά επηρεάζονται από επιθετικά πρότυπα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί εύκολα. Γενικά όμως από τις έρευνες των A. Bandura και R. Walters προκύπτουν θετικά συμπεράσματα για την προέλευση της ανθρώπινης επιθετικής συμπεριφοράς:

- α) Η επιθετικότητα δεν είναι ενδογενής συμπεριφορά που καθορίζεται από την ορμή ή το ένστικτο όπως υποστηρίζουν ο S. Freud και ο Lorenz και άλλοι.
- β) Η επιθετικότητα δεν είναι αναγκαία συνέπεια της ματαίωσης.
- γ) Η επιθετικότητα είναι καθαρά αντιδραστική συμπεριφορά που μαθαίνεται.

Σχετικά με τη θεωρία της ματαίωσης επιστημονικές έρευνες αλλά και η ίδια η εμπειρία πείθουν πως είναι αδύνατο να εφαρμοστεί μια αγωγή χωρίς ματαιώσεις και εδώ ακριβώς προβάλλει το ερώτημα για τους γονείς με πιο τρόπο θα αντιμετωπίσουν ορθολογικά τις ματαιώσεις των παιδιών τους. Ψυχολογικές έρευνες απέδειξαν πως το παιδί δεν αντιδρά επιθετικά στις ματαιώσεις των επιθυμιών του τόσο, αν έχει μάθει πως δεν αποκρούεται το ίδιο, αλλά οι περιστάσεις είναι τέτοιες που δεν επιτρέπουν την εκπλήρωση των επιθυμιών του.

Εκτός από τους ψυχαναλυτές και ψυχολόγους διαπρεπείς κοινωνιολόγοι υποστηρίζουν ότι οι φορείς κοινωνικοποίησης παίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο στη συμπεριφορά του ανθρώπου. Γενικότερα η εμπλοκή του στις σχέσεις με το Βιομηχανικό κράτος του δημιουργεί μια σειρά από Ψυχολογικές αντιδράσεις γνωστές ως «συμπτώματα αλλοτριώσεως» με τα οποία οι κοινωνικοί Ψυχολόγοι προσπαθούν να

εξηγήσουν την συμπεριφορά του επιθετικού, ξεκινώντας από την Μαρξιστική θεωρία της αλλοτρίωσης. Συμπεραίνεται ότι ο Καπιταλιστικός βιομηχανικός πολιτισμός, αποξενώνει τον άνθρωπο τόσο από το κοινωνικό του περιβάλλον όσο και από τον ίδιο του τον εαυτό του, σε μια τέτοια απομόνωση το άτομο ζητάει απεγνωσμένα να ταυτιστεί με την ομάδα και τους σκοπούς της ευρύτερης κοινότητας. Στην προσπάθεια του αυτή χάνει τη αυτοτέλεια και τον προσανατολισμό του με αποτέλεσμα να υποκύπτει να μαζοποιείται να αδιαφορεί για ότι συμβαίνει γύρω του.

Έτσι καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος κάτω από τις συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες τείνει να γίνει επιθετικός.

Από τη μελέτη της θεωρίας της αποστέρησης συμπεραίνουμε ότι παρά της εμφανείς επιρροές των κοινωνικών τάξεων στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανθρώπου, ο επιθετικός άνθρωπος δεν είναι δημιούργημα μιας ορισμένης μόνο τάξεως ή μιας ορισμένης μόνο κοινωνίας. Η αντίθεση επιθετικότητας με μη επιθετικότητα υπάρχει τόσο μέσα σε κάθε κοινωνική ομάδα, όσο μέσα στο ίδιο άτομο.

Από τη μελέτη των πέντε βασικών παραγόντων, (Ατομικών, Οικογενειακών, Σχολικών, Κοινωνικών, Βιολογικών - Ψυχοπαθολογικών) που οδηγούν στην γέννηση και εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών, συμπεραίνεται ότι η επιθετική συμπεριφορά όπως και κάθε άλλη συμπεριφορά δεν μπορεί να έχει μονόπλευρη αιτία και συσχέτιση. Αλλά είναι αποτέλεσμα πολλών αιτιών και συσχετίσεων που συνθέτουν τις νοσογόνες συνθήκες, όπου το άτομο (έχοντας διαφορετικές εμπειρίες) διαμορφώνει επιθετική συμπεριφορά.

Η επιθετική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα:

- α) Εγγενής βιολογικής ορμής.
- β) Αντιδράσεις σε αρνητικές, αντίξοες για το άτομο που την παρουσιάζει συνθήκες του περιβάλλοντος.
- γ) Ενίσχυσης και μίμησης επιθετικών προτύπων (εκμαθημένη επιθετική συμπεριφορά)

Πιο αναλυτικά οι πέντε βασικοί παράγοντες είναι οι εξής:

- ♦ **Ατομική**: Έχει γίνει κοινή πεποίθηση ότι κάθε άνθρωπος είναι μοναδικός. Ο άνθρωπος είναι μοναδικός γιατί η ανάπτυξη του και η εξέλιξη του εξαρτάται από πλήθος παραγόντων· την κληρονομικότητα του, τις ιδιαίτερες εμπειρίες που βιώνει καθημερινά στο οικογενειακό και κοινωνικό - πολιτιστικό περιβάλλον, την διαπαιδαγώγηση του, το νοητικό του επίπεδο, την προσαρμογή του, την ιδιοσυγκρασία του, κ.τ.λ. Όλα αυτά σχετίζονται μεταξύ τους και αλληλοσυνθέτονται σε μια ατομική λειτουργική διαδικασία. Μέσα από αυτή την αλληλοσυσχέτιση αναδύεται και εκδηλώνεται η προσωπικότητα του ανθρώπου.

Όταν οι παραπάνω παράγοντες που αναφέραμε είναι αρνητικοί, τότε το παιδί δεν προσαρμόζεται ομαλά στο περιβάλλον, με αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να εκδηλώσει επιθετική συμπεριφορά.

- ♦ **Οικογενειακή**: Όπως τονίσαμε και στις παραπάνω αναλύσεις μας, η οικογένεια αποτελεί το βασικό φορέα, στο οποίο το άτομο γαλουχείται και διαμορφώνει την προσωπικότητα του, από την οικογένεια εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η ανάπτυξη και η εξέλιξη υγιούς ή μη υγιούς προσωπικότητας. Σύμφωνα με διάφορες έρευνες (που έχουν αναφερθεί και στη μελέτη μας) έχει διαπιστωθεί, ότι όταν το οικογενειακό περιβάλλον όταν δεν είναι υγιές, τότε υπάρχει μεγάλη

πιθανότητα τα παιδιά της οικογένειας να αναπτύξουν επιθετική συμπεριφορά, και αργότερα στη ενήλικη ζωή τους να φτάσουν ως το έγκλημα.

Οι αιτίες που καθιστούν το οικογενειακό περιβάλλον μη υγιές είναι συνήθως: Κοινωνικοοικονομικά προβλήματα, λανθασμένη διαπαιδαγώγηση των γονιών προς τα παιδιά, συζυγικά προβλήματα, διαζύγια, κακοποίηση παιδιού κ.τ.λ.

- ♦ **Κοινωνικοί**: Οι κοινωνικοί παράγοντες αποτελούν ένα μεγάλο φάσμα αιτιών που οδηγούν το παιδί στην εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς. Με την διαδικασία της κοινωνικοποίησης το παιδί εντάσσεται και ενσωματώνεται σε ένα κοινωνικό σύνολο. Αφομοιώνει τους κανόνες τις αξίες και τους τρόπους συμπεριφοράς που επικρατούν στην κοινωνία.

Οποιαδήποτε συμπεριφορά αποκλίνει από τα συνηθισμένα κοινωνικά πρότυπα, χαρακτηρίζεται «αποκλίνουσα συμπεριφορά» και εκεί η κοινωνία μέσω των θεσμικών της οργάνων, παρεμβαίνει και απομονώνει τα παρεκκλίνοντα άτομα. Αλλά η κοινωνία είναι πολλές φορές που δημιουργεί πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη επιθετικής συμπεριφοράς από ορισμένα μέλη της. Αντί όμως η κοινωνία να προνοήσει και να αποτρέψει τέτοιου είδους συμπεριφορές κάνει το αντίθετο. Αφήνει τα μέλη της να αλληλοσπαράσσονται μεταξύ τους και παρεμβαίνει μόνο στο βαθμό της καταστολής (όταν πια η ζημιά έχει γίνει), αναπαράγοντας με αυτήν τη διαδικασία το πρόβλημα της επιθετικότητας.

- ♦ **Σχολικοί**: Έχει γίνει αναφορά στη σημασία της εκπαίδευσης η οποία θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες για την ανάπτυξη επιθετικής συμπεριφοράς από μέρους των παιδιών. Όπως έχουμε αναφέρει το σχολείο λειτουργεί καταπιεστικά προς τους

μαθητές, όπου πολλές φορές λόγω των υπαρχόντων αρνητικών συνθηκών και μεθόδων διαπαιδαγώγησης, οδηγούν τους μαθητές στην εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς. Η εκπαίδευση επηρεάζει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων: επάγγελμα, κοινωνική θέση, την οικονομική κατάσταση του ατόμου και την γενικότερη τοποθέτηση στον κόσμο των πραγμάτων και των αξιών.

Τα άτομα που έχουν λιγότερη εκπαίδευση έχουν και μικρές πιθανότητες να συλλάβουν το γενικότερο, είναι πιο επιρρεπής σε λύσεις ασυμβίβαστες με το μακροχρόνιο σχεδιασμό και τους ευρύτερους ορίζοντες και έχουν λιγότερες ευκαιρίες να χρησιμοποιήσουν τον κόσμο των ιδεών για να αξιολογήσουν καταστάσεις. Παραμένουν απομονωμένοι, μέσα σε στενούς ορίζοντες, σε περιορισμένο τυπικά και διανοητικά πλαίσια.

- ♦ **Βιολογικοί - Ψυχοπαθολογικοί:** Τα άτομα που ανήκουν στην κατηγορία αυτή αναπτύχθηκαν με τέτοιο τρόπο που πολλές φορές είναι ανίκανα να συμφιλιωθούν με την επιθετική τους ορμή. Τα άτομα αυτά άλλοτε έχουν απωθήσει την επιθετικότητα και την έχουν στρέψει προς τα μέσα ενάντια στον εαυτό τους· άλλοτε την αρνούνται, και την αποδίδουν στους άλλους· και άλλοτε την εκφράζουν με παιδικούς εκρηκτικούς τρόπους. Με άλλα λόγια τα άτομα αυτά είναι ανίκανα να ενσωματώσουν την επιθετικότητα τους μ' ένα τρόπο θετικό και να ενσωματωθούν πλήρως στο οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Μπορούν να θεωρηθούν σαν ψυχικά άρρωστα ή απροσάρμοστα. Αυτό έχει σαν συνέπεια πολλά από τα άτομα αυτά να ζουν έγκλειστα, σε ιδρύματα κλειστής περίθαλψης, με αποτέλεσμα λόγω των δυσμενών συνθηκών διαβίωσης και των μεθόδων

διαπαιδαγώγησης τους η επιθετικότητα τους αντί να ελαττώνεται, βρίσκεται σε έξαρση.

Είναι φανερό ωστόσο ότι σε κάθε κοινωνία υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός ατόμων που διαφέρει από το μέσο όρο είτε στο βαθμό της ψυχικής ισορροπίας είτε στο βαθμό νοημοσύνης.

Από όσα αναλύθηκαν στην εργασία, βγαίνει ακόμη ένα γενικό συμπέρασμα που είναι το εξής: Θα πρέπει να δοθεί αποκλειστική προτεραιότητα στην παιδεία - μόρφωση στη δυνατότητα δηλαδή θετικής διαμόρφωσης της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Και πως θα γίνει αυτό; Η λύση δεν θα πρέπει να αναζητηθεί έξω από τους χώρους της οικογένειας και του σχολείου και με μοναδικό μέσο την κοινωνικοποίηση. Όχι βέβαια με εκείνη την κοινωνικοποίηση που οδηγεί σε φαύλο κύκλο αλλά με τη σωστή που αποβλέπει σε μία παιδαγώγηση της επιθετικότητας και της ειρήνης.

Αυτή η κοινωνικοποίηση θα διδάξει στο παιδί την αρνητική και καταστρεπτική επιθετικότητα, αλλά θα του μάθει και να συνυπολογίζει με το ίδιο τρόπο τη δημιουργική πλευρά, που είναι η ίδια η δραστηριότητα της ζωής. Να εκτιμά λιγότερο τα παραδοσιακά πρότυπα αγωγής και να προβάλλει στη θέση τους πρότυπα με αλληλεγγύη, συνανθρωπισμό, αυτοτέλεια και παρρησία. Γονείς και διδάσκαλοι δεν πιστεύουν στην αγγελικότητα του παιδιού, αλλά στη δύναμη του τόσο να μισεί όσο και να αγαπά, γι' αυτό και δεν το εμποδίζουν αλλά του παρέχουν το δικαίωμα να εκδηλώνει την επιθετικότητά του με κοινωνικά αποδεκτές μορφές συμπεριφοράς. Μ' αυτή την κοινωνικοποίηση θα προέλθουν σωστοί μαθητές, δάσκαλοι, γονείς, πολιτικοί στους οποίους ο αυριανός κόσμος να μπορεί να εμπιστευτεί το μέλλον του.

Πιο συγκεκριμένα αυτή η αγωγή της επιθετικότητας που έρχεται σε αντίθεση με τον παραδοσιακό τρόπο αγωγής επιδιώκει την απελευθέρωση του ατόμου σε μια πλατύτερη βάση στην οικογένεια, στον παιδικό σταθμό, στο σχολείο, στην κοινωνία. Ξεκινά από τρεις βασικές προϋποθέσεις που θεωρούνται απαραίτητες για την κατανόηση και την επιτυχία του σκοπού της:

- α) Η επιθετικότητα είναι ένα χαρακτηριστικό του ανθρώπινου είδους το οποίο δεν μπορούμε να παραβλέψουμε. Έτσι ο άνθρωπος θα πρέπει να μάθει να προσαρμόζεται με την επιθετικότητα. Πρέπει να συνειδητοποιήσει κανείς πως το επιθετικό μέρος της ανθρώπινης φύσης δεν είναι μόνο μια απαραίτητη προστασία απέναντι στην επίθεση των αρπακτικών. Είναι και η βάση της διανοητικής προόδου, της απόκτησης της ανεξαρτησίας, και του αισθήματος της αυτοεκτίμησης που κάνει τον άνθρωπο να κρατάει το κεφάλι του ψηλά ανάμεσα στους συνανθρώπους του. Δεν πρέπει επομένως να επιδιώκεται η εξουδετέρωση ή η απώθηση των επιθετικών δυνάμεων, αλλά ο συνειδητός έλεγχος τους πρέπει να είναι ο σκοπός, προς τον οποίο θα πρέπει να προσανατολίζεται η δραστηριότητα στον καθένα ξεχωριστά και ολόκληρης της κοινωνικής ομάδας.
- β) Στην διαδικασία της κοινωνικοποίησης πρέπει να μαθαίνουν οι άνθρωποι, όχι μόνο να αγαπούν τους άλλους αλλά και να φιλονικούν μαζί τους. Όσο και αν φαίνεται τολμηρή αυτή η άποψη, πρέπει ωστόσο να παραδεχτούμε πως η δημιουργία σωστών συνθηκών ζωής δεν είναι ούτε καν διανοητή χωρίς συγκρούσεις και εκδηλώσεις επιθετικότητας. Η ανθρώπινη επιθετικότητα παίζει πολλές φορές αποφασιστικό ρόλο στην βελτίωση των συνθηκών ζωής, αφού ο άνθρωπος αγωνίζεται για την εκπλήρωση των ιδανικών τους. Μερικές φορές μάλιστα υπήρξαν

περιπτώσεις στη ζωή ατόμων ή εθνών και μπορεί να υπάρχουν ακόμα και σήμερα παρόμοιες, στις οποίες η επιθετικότητα, η βία, η πάλη κρίθηκαν ή μπορεί να κριθούν ωφέλιμα κακά για την αντιμετώπιση της παραφροσύνης και της σκληρότητας του δυνάστη.

γ) Είναι ανάγκη οι παιδαγωγοί, γονείς και δάσκαλοι, να διαφοροποιήσουν τον τρόπο της θεώρησης και αντιμετώπισης της επιθετικότητας που εκδηλώνει το παιδί σ' αυτούς και στους άλλους. Είναι παράλογο οι ίδιοι να δικαιολογούν και την πιο αδικαιολόγητη συμπεριφορά και να βλέπουν το παιδί σαν ένα πλάσμα, που πρέπει να μοιράζει πάντοτε και σε κάθε περίπτωση μόνο αγάπη και καλοσύνη. Όπως δηλαδή και ο παιδαγωγός είναι κάθε στιγμή σε θέση να εκδηλώσει την επιθετικότητα και το μίσος του, θα πρέπει και το παιδί να έχει αυτό το δικαίωμα για την εκτόνωση του. Γι' αυτό ακριβώς ο παιδαγωγός πρέπει να βοηθά το παιδί να εκδηλώνει τόσο την αγάπη του προς τους άλλους όσο και τα αισθήματα του μίσους και της επιθετικότητας.

Η αγωγή επομένως δημιουργικής επιθετικότητας δεν πιστεύει στην αγγελικότητα της παιδικής ψυχής. Αντικρίζει την ίδια πραγματικότητα βλέποντας το πεδίο σαν ένα πλάσμα που μπορεί να δώσει τόσο αγάπη όσο και μίσος. Βλέπει το σπίτι και το σχολείο, αυτούς τους βασικούς φορείς κοινωνικοποίησης, σαν χώρους όπου πρέπει οι επιθετικότητες των παιδαγωγών να μειώνονται και οι επιθετικότητες των παιδιών να προκαλούνται μέσα φυσικά στα επιτρεπτά και λογικά όρια. Η προσπάθεια για καταπίεση ή απώθηση της παιδικής επιθετικότητας με μέσο την επιθετικότητα του παιδαγωγού αφαιρεί και στους δύο τη δυνατότητα για σωστή συνάντηση με την επιθετικότητα και τη δημιουργική αντιμετώπιση της. Κάθε ανθρώπινη κοινωνία μπορεί να διαμορφώσει περισσότερο ή λιγότερο χαρούμενες και ειρηνικές συνθήκες

για τα μέλη της ανάλογα με τον τρόπο που η ίδια ικανοποιεί τις ορμικές τους ανάγκες και βασικά με το βαθμό που επιτρέπει στη λογική να κυριαρχεί στην αγωγή της επιθετικότητας που οδηγεί σε μια παιδαγωγική της ειρήνης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγάθωνος Ε. Θεραπευτική παρέμβαση σε οικογένειες που κακοποιούν και παραμελούν τα παιδιά τους. Κακοποίηση Παραμέληση Παιδιών Ι.Υ.Π. Αθήνα 1987
- Αγάθωνος Ε. Γεωργοπούλου, Κακοποίηση και Παραμέληση Παιδιών Ι.Υ.Π. Β' έκδοση Αθήνα 1991.
- Βουϊδάσκης Β., Η επιθετικότητα σαν κοινωνικό πρόβλημα στην οικογένεια και στο σχολείο, (παρεμβολή στην κοινωνιολογία της παιδείας) , Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1987, σελ. 20,21,36,75,76,77,80, 81,82,84,103,106,119.
- Γαλανός Ν., Το τέλος της κοινωνιολογίας του σεξ, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1977, σελ. 67.
- Γεωργιάς Δ., Στοιχεία κοινωνικής ψυχολογίας, πανεπιστημιακές παραδόσεις, Α' Τόμος, Αθήνα 1987.
- Γεωργιάς Δ., Κοινωνική ψυχολογία, Α' τόμος Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990.
- Γιωτοπούλου Α. - Μαραγκοπούλου, Το έγκλημα - η εγκληματολογία, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα 1987, σελ. 21-24.
- Δρακουλίδης Ν., Τα σωστά και τα λάθη για γονείς και παιδιά, Εκδόσεις Δίπτυχο Αθήνα Κ.Α. σελ. 441-450.
- Ιωαννίδης Ι., Παιδαγωγική ψυχολογία. Προσαρμογή, Προσωπικότητα, Μάθηση, Ψυχοδυναμική σύγχρονων προβλημάτων, Αθήνα 1979.
- Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, Κακοποίηση - Παραμέληση Παιδιών, Οδηγός για επαγγελματίες, Αθήνα 1992, σελ. 11.

- Καραπέτσου Α., Νευροψυχολογία του αναπτυσσόμενου ανθρώπου, Εκδόσεις Σμυρنيωτάκη, Αθήνα 1988, σελ. 36.
- Κάστορας Σ., Οπτικοακουστικά μέσα μαζικής επικοινωνίας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1990.
- Μάνος Ν., Βασικά στοιχεία κλινικής ψυχιατρικής, Εκδόσεις UNIVERSITY STUDIO PRESS, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 454.
- Μαντζιάρου Μ. - Κανελλοπούλου, Οικογένεια με ένα γονέα, Αθήνα 1981.
- Μπέζε Λ., Ανήλικοι Παραβάτες, Μελέτη 20 περιπτώσεων, Εκδόσεις Σακούλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1985.
- Μουζακίτης Χ., Σωματική και σεξουαλική κακοποίηση παιδιού - Κοινωνική Εργασία 1993.
- Νάκος Σ., Κακοποίηση και Παραμέληση Παιδιών: Ιστορική Αναδρομή, Κακοποίηση Παραμέληση Παιδιών Ι.Υ.Π. Αθήνα 1987.
- Νάκος Σ., Κακοποίηση και Παραμέληση Παιδιών Ι.Υ.Π. Β' έκδοση, Αθήνα 1991.
- Νταλάκας Θ., Εισαγωγή στην κοινωνιολογία, 1983.
- Ξυροτύρης Ι., Τα αίτια του παραστρατήματος στα παιδιά και στους Εφήβους, Θεσσαλονίκη 1958, σελ. 29.
- Παπαγιάνη Φ., Εισαγωγή στο Δίκαιο, Αθήνα 1989.
- Παναγοπούλου Γ., Η επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος και της οικογένειας στην εγκληματικότητα των ανηλίκων, ανακοίνωση στο σεμινάριο με θέμα: την Νεανική Παραβατικότητα, Θεσσαλονίκη Δεκέμβριος 1986.
- Παπανούτσος Ε., Η παιδεία το μεγάλο μας πρόβλημα, Αθήνα 1976 σελ. 29,32.

- Παρασκευόπουλος Ν., Εξελικτική ψυχολογία, Β' Τόμος, Αθήνα 1985, σελ. 144.
- Πασσάκος Γ., Ψυχολογία της Προσωπικότητας, πανεπιστημιακές παραδόσεις, Αθήνα 1992, σελ. 66, 108, 109.
- Παρίτσης Ν., Ψυχιατρικά χαρακτηριστικά μητέρων κακοποιημένων παιδιών, Κακοποίηση και Παραμέληση Παιδιών, Αθήνα 1987.
- Σάκκα Δ., Παιδαγωγική Ψυχολογία, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1977, σελ. 181.
- Σπινέλλη Κ., Αστυνομία και Ανήλικοι, Αστυνομική επιθεώρηση, Μάρτιος 1989.
- Τεγόπουλος - Φυτράκης Ελληνικό Λεξικό, Εκδόσεις Αρμονία, Αθήνα 1993.
- Τερλεξής Π. Το πολιτικό Σύστημα, Κοινωνιολογική θεώρηση της πολιτικής ζωής, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1973.
- Τσαούση Δ.Γ., Η κοινωνία του ανθρώπου - εισαγωγή στην κοινωνιολογία, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1991.
- Τσιάντη Γ., Σωματική κακοποίηση, παραμέληση παιδιών και ψυχική υγεία, Κακοποίηση και Παραμέληση Παιδιών Ι.Υ.Π., Αθήνα 1987.
- Φρανζεσκάκης Ι., Αντικοινωνική συμπεριφορά των νέων, Εκδόσεις Σακκούλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1987.
- Χουντουμαδή Α. - Πατεράκη Λ., Σύντομο ερμηνευτικό λεξικό ψυχολογικών όρων, Αθήνα - Γιάννενα 1989, σελ. 36,253.
- Φαρσεδάκης Ιακ., Παραβατικότητα και Κοινωνικοί Έλεγχος Ανηλίκων, 1983.
- Χέλερ Α., Ένστικτο και επιθετικότητα, 1981.

- Β. Ανταμένκο - Π. Ασημάκης - Θ. Βελή - Φ. Βλάχος - Β. Βουϊδάσκη - Γ. Ζερβός - Α. Κάντας - Α. Καραπετσάς - Π. Κορδούπης - Ε. Κούρτη - Γ. Κρασανάκης - Α. Λαμπίδη - Ε. Μιχαηλίδη - Παπαδάκη - Μ. Μπόση - Ι. Νέστορος - Ν. Παπαδόπουλος - Ν. Πορίσης - Α. Πασχάλης - Α. Πλατιάς - Μ. Πουρκός - Α. Β. Ρήγα - Ε. Σκόρδα - Μ. Τοδούλου - Σ. Τριλίβα, Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία, επιμέλεια Ι.Ν. Νέστορος Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1992, σελ. 63,157.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Chasal J., Η παιδική εγκληματικότητα, Μετάφραση Α. Πολέμης, Εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, 1987, σελ. 76.
- Draikors R. Isolts B., Το παιδί, μια νέα αντιμετώπιση, Μετάφραση από το αγγλικό: Children - The Challenger, από την Καββαδά Αθήνα 1979, σελ. 63.
- Draikors R. Κοινωνική Ισοτιμία., Το πρόβλημα της εποχής μας, Μετάφραση από το αγγλικό social equality, The challenge of Today, Γ. Πανταζή, Τρίτη έκδοση, Αθηνά 1980 σελ. 48.
- Fromm E., Η υγιής κοινωνία, Μετάφραση από το αγγλικό, The save society, του Δ. Θεοδωρακάτου, Αθήνα 1973, σελ. 18.
- Fromm E., Η Ανατομία της Ανθρώπινης Καταστροφικότητας, Μετάφραση Τζένη Μαστοράκη, Εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθηνά 1977, Α' τόμος.
- Εργασία του Geibler E., Erziehungsmittler, 4 Auflage, Bad Heibrunn, 1973, σελ. 416.
- Heleg, Ένστικτο και επιθετικότητα, Μετάφραση Γιάννα Νικολίτσα, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1981.
- Helfer R., Review of the literature on the presentation of child abuse and negectis child abise neglect, 1982, σελ. 6.
- Herlyn I., Gruppen in schulischen lehr und lerh - prozessen, 1980.
- Konig R. Materialien Keepenheuer Witsch 2 Auflage, Koln 1974, σελ. 98.
- Konig R., bie familie der - Gegenwart. Ein interkuller vergleich, Munchen 1974, σελ. 66.
- Konig R. Die Familie der legenwart ein inter Kulturellen verleich, Verlog C. H. Beck, Munchen 1974, σελ 73.

- Konig R. Materialien zur soziologie der familie studien - Bibliothek klepenheuer witsch Z. Auflage Koln 1974, σελ. 58 και 97.
- Krausslanch F. - Duwer W. - Ferllerg F. Aggressive fugendliche Jungendal Lleit zwischen kneipe und knost, Junenta verlag, Nunchen 1978, σελ. 27.
- Lak. S. - Basss - Stender U. Aggessionsopler FrauQ Korperliche und seelische Misshad lungen in der the, Hamluwing, 1979, σελ. 18.
- Lynch Margaret, child abuse before kemple: an historical literature review, child abuse and neglect.
- Marx / Engels, Διαλεκτικά έργα, εκδόσεις Ρήγα.
- Macheith R., Σκέψεις σχετικά με ορισμένες πιθανές μακροπρόθεσμες συνέπειες. Η κακοποίηση του παιδιού, Μετάφραση εκδ. Κουτσουμπού, Open University 1985.
- Mollenhauer K. Erziehung und Emanzipation, Polemische Skizen, Munchen, 1970, 4 Auflage σελ. 116.
- Neill, A.S., Theorie und Praxis der antiautoritaren Erziehueg, Das Beispiel Summerhill, Hambrung 1969, σελ. 171.
- Rassel B., Εκπαίδευση και κοινωνική τάξη, Μετάφραση από το αγγλικό: "Education and the Social Order" του Σαρλή Ν., Αθήνα 1980, σελ. 24.
- Rattnar J., Aggression und menschlich Natur, 1972.
- Smith S. M., The maltreatment - of children The Battered Child sundrom, London 1975.
- Steele Polach, Γενικά χαρακτηριστικά των γονέων που κακοποιούν τα παιδιά τους, Η κακοποίηση του παιδιού, Μετάφραση Εκδ. Κουτσούμπου, Open University, 1985.
- Storr A., Ανθρώπινη επιθετικότητα, Μετάφραση Ανώνυμη, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1979.